ТАТАРСКИЙ КОСТЮМ • ТАТАР МИЛЛИ КИЕМЕ • TATAR COSTUME

ТАТАР МИЛЛИ КИЕМЕ • TATAR COSTUME

Татарский костюм

В апреле 1895 г. в здании Гостиного двора, построенного в начале XIX века по проекту архитектора Ф.Е.Емельянова, был открыт Казанский городской музей, ныне Государственный объединенный музей Республики Татарстан.

Основу музея составили экспонаты Казанской научно-промышленной выставки 1890 г. и собрание известного археолога, историка и коллекционера А.Ф.Лихачева.

Сейчас собрание музея насчитывает около 700 тысяч единиц хранения и является не только предметом гордости и заботы музея, но и национальным достоянием Республики Татарстан.

Головное здание Государственного объединенного музея Республики Татарстан

Татарстан Республикасының Берләштерелгән дәүләт музееның төп бинасы.

The main building of the State United Museum of the Republic of Tatarstan.

ТАТАР МИЛЛИ КИЕМЕ • TATAR COSTUME

Татарский костюм

М.К.Завьялова

Татарский костюм

ИЗ СОБРАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЯ РЕСПУБЛИКИ ТАТАРСТАН

Казань
издательство **"ЗАМАН"** Фонд **"ТУРАН"**
1996

М.К.Завьялова

ТАТАР МИЛЛИ КИЕМЕ

ТАТАРСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ДӘҮЛӘТ МУЗЕЕ ТУПЛАНМАСЫННАН

Казан
"ЗАМАН" нәшрияты **"ТУРАН"** фонды
1996

M.Zavyalova

TATAR COSTUME

FROM THE COLLECTION OF THE TATARSTAN REPUBLIC'S STATE MUSEUM

Kazan
"ZAMAN" Publishers Fund "TURAN"
1996

УДК 745/749
ББК 85.12
З13

ЗАВЬЯЛОВА М.К.
Татарский костюм: из собрания Государственного музея Республики Татарстан -
Казань: Издательство "ЗАМАН", - 1996. -256с. 237 иллюстр.
З13

Научный редактор З. С. Миннуллин
Художник И.П.Чирков
Фотограф Д.Р.Юсупов, Э.Т.Золондинов и др.
Перевод на татарский язык И.Г.Хадиев
Перевод на английский язык Р.Э.Люкманов
Компьютерная верстка Г.С.Латыповой

З 4904000000 без объявления

ISBN 5-89052-004-0

СОДЕРЖАНИЕ. ЭЧТӘЛЕК. CONTENTS.

Казанские татары. Фото Г.Локке. г.Казань. 1885 г.
Казан татарлары. Г.Локке фотосы. Казан шәһәре. 1885 ел.
The Kazan Tatars. Photo by G.Lokke. Kazan. 1885

ВВЕДЕНИЕ

В альбоме представлена коллекция Государственного объединенного музея Республики Татарстан по традиционной одежде татарского народа. Костюм – наиболее яркий и самобытный определитель национальной принадлежности, где материальное начало целостно сочетается с духовным миром прошлого.

В костюме как в зеркале отразились занятия предков: землепашцев и скотоводов; климат и пути торговли; идеалы красоты и религия; изменение социально-экономических условий и контакты с другими народами.

Сливаясь с физическим обликом человека, костюм рассказывает об индивидуальных особенностях его носителя, его возрасте, социальном положении, характере, эстетических вкусах, но это и воплощение понятия народа об идеальном облике людей своей нации. В разные периоды истории в костюме сочеталась сила традиций, моральных норм, историческая память народа с естественным стремлением человека к новизне и совершенству.

Вышесказанное в большей мере относится к женскому костюму, который, в силу эмоциональности женщин и внутренней потребности к красоте, отличается необычайным своеобразием. В результате этого в альбоме преобладают комплексы женской одежды в различных

КЕРЕШ

Альбомда Татарстан Республикасы берләштерелгән Дәүләт музееның татар халкының традицион киемнәреннән торган коллекциясе урын алды. Костюм – миллилекнең аеруча ачык һәм үзенчәлекле күрсәткече, анда матди башлангыч үткәннең рухи дөньясы белән тулаем яраша.

Костюмда игенче һәм терлекче ата-бабаларыбызның шөгыльләре, һава шартлары һәм сәүдә юллары, гүзәллек идеаллары һәм дин, социаль-икътисади шартларның үзгәрүе һәм башка халыклар белән аралашулар көзгедәге кебек чагыла.

Кешенең тышкы кыяфәте белән бергә кушылып, костюм аны киеп йөрүченең шәхси хосусиятләре, аның яше, социаль хәле, характеры, эстетик зәвыгы хакында сөйли. Үз милләте кешеләренең иң затлы кыяфәте хакында халык тудырган төшенчәнең гәүдәләнеше дә ул. Тарихның төрле чорларында костюмда традицияләрнең көче, әхлак тәртипләре, халыкның тарихи хәтере кешенең яңалыкка һәм камиллеккә табигый омтылышы белән ярашкан.

Югарыда әйтелгәннәр, барыннан да бигрәк, хатын-кыз костюмына карый, чөнки хатын-кызларның нечкә табигатьлелегенә, матурлыкка булган эчке ихтыяҗларына бәйле рәвештә, аларның кием-салымы гадәти булмаган үзенчәлекләр белән аерылып тора. Моның нәтиҗәсе буларак, альбомда хатын-кыз киемнәренең төрле вакыт аралыкларына ка-

INTRODUCTION

This book covers the collection of State Associated Museum of the Republic of Tatarstan on traditional dress of Tatars. The national costume is the most vivid and original identifier of a nationality, where the material aspect integrates in harmony with the spirit of the past.

As in a mirror, the costume reflects the walk of life of the ancestors - ploughmen and cattlemen; climate and trade routes; religion and ideals of physical beauty; changes in social and economic life and relations with other people.

Being merged with a physical appearance of a person, the costume tells about individual features of its bearer, its age, social position, character, aesthetic taste and still it embodies the people's ideas on the ideal image of a person belonging to this nation. In different historical periods the costume combined strength of traditions, morals, nation's historical memories with natural longing of human being towards novelty and perfection.

The above is especially true for womens' costumes which, by virtue of women's emotionality and inner need for beauty, features extraordinary originality. As a result, women's clothing in different variations are prevalent in this book.

By analysing the ancient cos-

временных вариациях.

Анализируя костюм древности, размещая материал в хронологической последовательности, мы хотели показать причины, повлиявшие на ход перемен в костюме, а сам народный костюм представить как подвижное явление духовной жизни татарского народа.

Общеизвестно, что костюм любого народа быстрее развивается там, где больше тканей, где сосредоточены культура и торговля. Для татарского народа таким центром являлась Казань и Заказанье, где издавна переплетались сухопутные и водные пути, развивались промыслы, проживала наиболее богатая прослойка населения. Казань — духовный центр основной этнической группы татарского народа — казанских татар, ставших доминантой в сложении татарской буржуазной нации в конце XIX — начале XX веков. Отсюда вполне объяснимо стремление автора наиболее подробно и всесторонне показать костюм казанских татар, чему способствует и состав коллекции музея, хронологически охватывающий период с начала XIX века до середины XX века при наличии и более ранних деталей одежды.

Сложение этой коллекции началось с первых лет существования музея, основанного в 1894 году, и продолжается в настоящее время. Она состоит из 412 ед. хранения, где плечевая одежда (рубахи, камзолы, чапаны и пр.) насчитывает 122 ед.; другие детали одежды (головные уборы, нагрудники, обувь и пр.) — 290 ед.; ювелирные украшения — более 2 тысяч ед. хранения.

Первым фондообразователем музея и собрания одежды казанских

раган җыелмалары өстенлек алган.

Борынгы чор костюмнарын тикшереп, материалны хронологик эзлеклелектә урнаштырып без костюмнарның үзгәрешләр кичерүенә китерә торган сәбәпләрне күрсәтергә, ә милли костюмның үзен татар халкындагы рухи тормышның хәрәкәтчән бер күренеше итеп тасвирларга теләдек.

Теләсә кайсы халыкта костюмның үсеше мәдәният һәм сәүдә бергә тупланган, тукымалар күбрәк булган урыннарда кѳчлерәк икәнлеге гомум мәгълүм. Татар халкы өчен мондый үзәк булып коры җир һәм су юллары кисешкән, һөнәрчелек һәм җитештерү үсеш алган, халыкның да хәллерәк катлавы яшәгән Казан һәм Казан арты төбәге тора. XIX йөз ахыры — XX йөз башында татар буржуаз милләте барлыкка килүдә беренче урынны тоткан казан татарларының — татар халкының төп этник төркеменең — рухи мәркәзе ул Казан. Димәк, авторның казан татарлары костюмын җентекләп һәм һәрьяклап күрсәтергә омтылуы ачык аңлашыла. Музейның хронологик яктан XIX йөз башыннан XX йөз уртасына кадәрге вакыт аралыгын эченә алган, киемнәрнең тагын да борынгырак өлешләре күрсәтелгән коллекциясе дә бу эшкә булышлык итә.

Бу коллекциянең туплануы 1894 елда нигез салынган музей эшчәнлегенең беренче елларында ук башлана һәм хәзерге вакытта да дәвам итә. Ул 412 саклау берәмлегеннән тора, шулардан өс киемнәре (күлмәкләр, камзуллар, чапаннар һ.б.) 122 саклау берәмлеге, киемнәрнең башка өлешләре (баш киемнәре, күкрәкчәләр, аяк киеме һ.б.) 290 берәмлек; ювелир бизәнү әйберләре 2 меңнән артык саклау берәмлеге белән исәпләнә.

Музей фондларын, аерым алган-

tume and chronologizing this material, we wish to demonstrate the reasons effecting the changes in the costume and to present traditional dress as a variable phenomenon of Tatar national life.

It is generally recognised that the costume of any nation is developed to a greater extent in those areas where more textiles can be found, where the culture and trade are concentrated. Since long this role for the Tatars played Kazan and trans-Kazan region inhabited by the richest part of population, where land and water routes were intertwined and crafts were developed. Kazan - the spiritual center of Tatar major ethnic group, the Kazan Tatars, that were dominant for formation of Tatar bourgeois nation in the late 19th and early 20th centuries. This fact well explains the author's desire to display the costume of Kazan Tatars most comprehensively and thoroughly, which is also contributed by collection of the Museum covering the period of the early 19th and mid-20th centuries, with some elements of earlier outfits.

This Collection began to form

Комплекс татарской одежды I половины XIX века на юбилейной выставке “Старый музей”.

“Иске музей” юбилей күргәзмәсендә XIX йөзнең I яртысына караган татар киеме комплексы.

Set of Tatar clothes of the first half of the 19th century at the “Old Museum” Jubilee Exhibition.

Фрагмент выставки "Традиционные художественные промыслы татар середины XIX – начала XX вв." с костюмными комплексами.

"XIX йөз уртасы – XX йөз башында татарларның традицион сәнгати һөнәрләре" күргәзмәсенең костюм комплекслары күелган бер өлеше.

Part of the exhibition "Traditional Crafts of Tatars in the mid-19th and the early 20th centuries" with costumes.

татар, в частности, был известный ученый и коллекционер А.Ф.Лихачев. Большой вклад в начало создания татарской коллекции внесли и другие краеведы и коллекционеры дореволюционного периода: Л.О.Сиклер, П.И.Сизов, А.А.Штукенберг. Ими собраны наиболее ценные архаичные образцы татарской одежды и головных уборов зажиточных слоев города, разносторонняя высокохудожественная коллекция ювелирных украшений.

Это позволяет достаточно полно представить общий стиль одежды первой половины XIX века с его трапециевидным силуэтом, в основе которого лежит туникообразный крой, а также предельной "восточной" насыщенностью цветов, дополненный эффектными украшениями. Утвердившись в городе, как

да, казан татарларының киемнәре тупланмасын оештыручы – күренекле галим һәм коллекционер А.Ф.Лихачев. Революциягә кадәрге чорның башка коллекционерлары һәм туган якны өйрәнүчеләре дә – Л.О.Сиклер, П.И.Сизов, А.А.Штукенберг – татар тупланмасын оештырып җибәрүгә зур өлеш керткәннәр. Шәһәрнең бай татарлары киеп йөргән өс һәм баш киемнәренең аеруча кыйммәтле әүвәлге үрнәкләре, ювелир бизәнү әйберләренең үтә нәфис коллекциясе алар тарафыннан тупланган.

Бу тупланмалар XIX йөзнең беренче яртысына караган, нигезенә туника рәвешендәге киселеш алынган трапециясыман силуэтлы, игътибарны җәлеп итә торган бизәкләр белән тулыландырылган, төсләрнең "шәрыкча" артык куелыгы хас булган киемнәрнең гомуми өслүбен күзалларга мөмкинлек бирә. Шәһәр-

since the ultimately "oriental" richness of colours supplemented by showy ornaments. Once gained a foothold within the city, basic trends in costume became widely popular,

правило, основные тенденции костюма принимались широкими слоями населения, но в упрощенном варианте материалов в комплекте с менее дорогостоящими украшениями.

В послереволюционный период поступили коллекции Музея Востока (1922 г.), селькредитпромсоюза (1926 г.), этнографические сборы Н.И.Воробьева и П.М.Дульского (1923–1927 гг.), дополненные закупками у гр.Ананьевой, Валиевой, Гафуровой, целевым сбором сотрудников музея в 1957 году в Заказанье и Балтасинском районе Республики Татарстан.

Сборы этого периода датируются, в основном, второй половиной XIX – началом XX века. Историческая их ценность – в широте показа одежды всех социальных групп населения, как города, так и села, с подразделением на праздничную, будничную и рабочую одежду. Достаточная полнота этой части коллекции дает возможность проследить в последующих главах частую смену кроя (женское платье), видоизменение головных уборов и других деталей одежды городского населения, а также сельского – более последовательного в сохранении традиций. В отдельную главу выделен показ детской одежды, которая, являясь отражением одежды взрослых, имела свои особенно трогательные возрастные особенности.

Завершает историческую линию развития казанско-татарского костюма глава "Национальный костюм конца XIX – начала XX вв." Особенности кроя одежды казанских татар этого периода, головные уборы, обувь и другие детали одежды, манера ношения были окончательно приняты этническими и территори-

дә кабул ителгәннән һәм урнашканнан соң, кагыйдә буларак, костюм үзгәреш-үсешенең төп юнәлешләре халыкның киң катлавы тарафыннан, ләкин материалларның гадиләштерелгән вариантында, бәяләре артык кыйммәт булмаган бизәнү әйберләре белән берлектә кабул ителгән.

Революциядән соңгы чорда Шәрык Музее (1922 ел), селькредитпромсоюз (1926 ел) коллекцияләре, Н.И.Воробьев һәм П.М.Дульскийның (1923–1927 еллар) этнографик җыелмалары кабул ителгән, алар Ананьева, Вәлиева, Гафурова фамилияле кешеләрдән сатып алынган, 1957 елда Казан артында һәм Татарстанның Балтач районында музей хезмәткәрләре тарафыннан максатчан рәвештә җыелган әйберләр белән тулыланган.

Бу чор җыелмалары нигездә XIX йөзнең икенче яртысы – XX йөз башы белән билгеләнә. Аларның тарихи кыйммәте шәһәр халкының да, авыл халкының да барлык социаль төркемнәренә хас киемнәрне бәйрәм, көндәлек һәм эш киемнәренә бүлеп күрсәтүдә. Тупланманың бу өлеше шактый тулы булу алдагы бүлекләрдә шәһәр халкы киемнәренең һәм традицияләрне саклауда күпкә эзлеклерәк булган авыл халкы киемнәренең киселеше еш алмашынуын (хатын-кыз күлмәге), баш киемнәренең кыяфәте, кием-салымның башка өлешләре үзгәрүен күзәтергә мөмкинлек бирә. Өлкәннәр киеменең чагылышы булган балалар киемен күрсәтүгә аерым бүлек багышланган; балалар киеме аларның яше белән бәйле тәэсирле үзенчәлекләргә ия.

Казан татарлары костюмының тарихи үсеш юлын "XIX йөз ахыры – XX йөз башы милли костюмы" дигән бүлек тәмамлый. Бу чорда казан татарлары киеменең киселеш үзенчәлекләре, баш һәм аяк киемнәре, кием-салымның башка өлешләре,

however, with more simple materials and less expensive ornaments.

After the Revolution this Collection was enlarged by exhibits from the Oriental Museum (1922), SELKREDITPROMSOYUZ (Agricultural Credit Industrial Union - 1926), ethnographic collections of N.I. Vorobyev and P.M. Dulsky (1923-1927), along with acquisitions from individuals - Ananyeva, Valieva, Gafurova, and targeted search of Museum collaborators in 1957 in the trans-Kazan region and the Baltasinsky district of Tatarstan.

Exhibits collected during this period mostly date date back to the second half of the 19th and early 20th centuries. Their historical value lies in wide character of displaying outfits being typical for all social groups, both rural and urban, subclassified into fancy dress, daywear, and working clothes. Sufficiency of this part of Collection makes it possible for us to trace - in the chapters that follow - frequent changes in cut (women's dress), changes in type and shape of headdresses and other costume components of townspeople and rural population being more consistent with respect to preserving traditions. Separate chapter covers children's costumes, which, while being the reflection of grown-ups' clothes, has its own touching specific features.

A historical evolution of the Kazan Tatars costume is culminated in the chapter "The national costume of the late 19th and early 20th centuries". Peculiarities observed in this period in Kazan Tatars' costume, headdresses, footwear, and other components of their outfits, along

Участники историко-этнографической экспедиции музея со старожилами села Кулле Киме Атнинского района Республики Татарстан. 1995 г.

Музейның тарихи-этнографик экспедициясендә катнашучылар Татарстан Республикасының Әтнә районы Күлле Киме авылының өлкән кешеләре белән. 1995 ел.

Participants of historic and ethnographic expedition of the museum with old-timers of Kulle Kime village, Atninsk district of the Republic of Tatarstan. 1995.

альными группами татарского народа, повлияли на крой и состав национальной одежды других тюркоязычных мусульманских народов, в первую очередь – среднеазиатских.

В собрании музея одежда этнических (татары – кряшены) и территориальных (касимовских, приуральских и др.) групп казанских татар, а также мишарского субэтноса до 1970 г. практически отсутствовала. Проведенный анализ состава татарских коллекций лег в основу плана целевого научного комплектования, где акцент делался на экспедиционные сборы. Ежегодные историко-бытовые, этнографические экспедиции музея, выезды сотрудников в составе экспедиций научных учреждений города Казани позволили в какой-то степени заполнить тематические пробелы.

В настоящее время традиционная одежда кряшен (110 ед.) представлена комплексами середины XIX

киемне киеп йөрү рәвеше татар халкының этник һәм территориаль төркемнәре тарафыннан тулаем кабул ителгән, төрки телле башка халыкларның, беренче чиратта Урта Азиялеләрнең милли кием киселешенә һәм төзелешенә тәэсир иткән.

1970 елга кадәр музей тупланмаларында казан татарлары этник (керәшен татарлары) һәм территориаль (касыйм, Урал буе татарлары) төркемнәренең, шулай ук мишәрләрнең киемнәре юк иде диярлек. Татар коллекцияләренең төзелешенә уткәрелгән анализ иң элек экспедиция җыюларына басым ясалган максатчан фәнни туплау һәм тулыландыру эше планының нигезендә ята. Музейның ел саен оештырыла торган тарихи-көнкүреш, этнографик экспедицияләре, хезмәткәрләрнең Казан шәһәрендәге башка гыйльми оешмалар уткәрә торган экспедицияләрдә катнашулары тематик бушлыкларны күпмедер дәрәҗәдә тутырырга мөмкинлек бирде.

with the manner of wearing them, were finally adopted by ethnic and territorial groups of the Tatar nation and influenced greatly the costumes of other Turkic-speaking Moslem nations, primarily those of Central Asia.

Until 1970 the dress of ethnic (the Kryashnas) and territorial groups (the Kasimov Tatars, the Ural Tatars, etc.) of the Kazan Tatars, as well as the Mishar ethnic subgroup was practically absent in the Collection. Analysis performed on composition of the Tatar Collection forms the basis for the targeted scientific plan of collection completing with focus on expeditionary finds. Annual historical, ethnographic expeditions of Museum associates including those together with other Kazan scientific institutions enabled to somewhat fill the

– начала XX века ряда локальных групп, приобретенными в Мамадышском, Пестречинском, Кукморском, Рыбно-Слободском, Балтасинском, Елабужском, Набережно-Челнинском, Апастовском (мелькеевские кряшены) районах республики, в Малмыжском районе Кировской области. Комплекс свадебной женской одежды начала XX века, головные уборы и украшения (7 ед.) привезены из экспедиции в Кировскую область (каринские татары). Отдельные детали одежды приуральских татар (10 ед.) переданы в 1986 г. музею в составе коллекции сотрудниками Института языка, литературы и истории им.Г.Ибрагимова. В Закамских районах Республики Татарстан, Ульяновской, Пензенской, Саратовской, Нижегородской областях собраны части женского народного костюма поволжских татар-мишарей (16 ед.). Контакты с населением столицы республики и других городов пополнили музей одеждой касимовских татар (13 ед.) и татарской диаспоры в городе Бухаре (10 ед.).

Эти коллекции позволяют представить костюм татар во всем разнообразии вариантов, декоративных особенностей, способов ношения его деталей при сохранении традиционного видового состава. Этнографы выделяют 7 локальных вариантов женских костюмов на период середины XIX века. Обширность территории расселения татар, различный уровень социально-экономического развития, этнические факторы были причиной возникновения местных культурных традиций и сохранения до середины XIX века, иногда конца XIX века, архаизмов в одежде, что особенно

Хәзерге вакытта керәшеннәрнең традицион киеме (110 берәмлек) республиканың Мамадыш, Питрәч, Кукмара, Балык Бистәсе, Балтач, Алабуга, Яр Чаллы, Апас (мәлки керәшеннәре) районнарында, Киров өлкәсенең Малмыж районында алынган җирле төркемнәр рәтенең XIX йөз уртасы – XX йөз башы җыелмаларында чагыла. Хатын-кызның XX йөз башына караган туй киеме җыелмасы, баш киемнәре һәм бизәнү әйберләре (7 берәмлек) Киров өлкәсенә (кариле татарлары) оештырылган экспедициядән алып кайтылды. Урал буе татарлары киемнәренең аерым өлешләре тулы бер коллекция эчендә музейга Г.Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм тарих институты хезмәткәрләре тарафыннан 1986 елда тапшырылды. Татарстан Республикасының Чулман аръягы районнарында, Ульяновск, Пенза, Саратов, Түбән Новгород өлкәләрендә Идел буе татар-мишәрләренең хатын-кыз киеме өлешләре (16 берәмлек) җыелды. Республика башкаласында һәм башка шәһәрләрдә яшәүчеләр белән бәйләнешкә керүләр нәтиҗәсендә музей касыйм татарлары (13 берәмлек) һәм Бохара шәһәрендәге татар диаспорасы (10 берәмлек) киемнәре белән тулыланды.

Татар костюмының традицион төрләр составын саклаган хәлдә, бу коллекцияләр аны вариантларының, бизәлеш үзенчәлекләренең, киеп йөрү ысулларының барлык төрлелегендә күзалларга мөмкинлек бирә. Этнографлар XIX йөз уртасы хатын-кыз костюмының 7 җирле вариантын аералар. Татарлар яшәп торган территориянең зурлыгы, социаль-икътисади үсеш дәрәҗәсенең төрлелеге, этник факторлар җирле мәдәни традицияләр барлыкка килүгә һәм XIX йөз уртасына, кайбер очракта аның ахырына кадәр киемнәрдә татар

topical gaps.

Nowadays the traditional dress of the Kryashnas (110 items) is presented by wear of some local groups of the mid-19th and early 20th centuries, acquired in the Mamadyshski, the Pestrechinsky, the Kukmorsky, the Rybno-Slobodsky, the Baltasinsky, the Elabuzhsky, the Naberezno-Chelninsky, the Apastovsky (Molkeevsk Kryashnas) regions of the Republic, in the Malmyzhky region of Kirov oblast. The bridal outfit, headdresses and decorations (7 items) (early 20th century) were brought by expeditions to the Kirov oblast (Karinsk Tatars). Certain components of Ural Tatars' dress (10 items) were transferred as a part of collection by associates of the Ibrahimov Institute of Language, Literature and History in 1986. In the trans-Kama regions of Tatarstan, Ulyanovsk, Penza, Saratov, Nizhny Novgorod oblasts the components of women's folk costume (16 items) were collected from Mishar Tatars of the Volga area. As a result of contacts with residents of Kazan and other cities, the Museum collection was enriched with clothes of Kasimov Tatars (13 items) and Tatar community in Buhara (10 items).

These collections makes it possible to display the Tatar costume with its wide variety of versions, decorative features, manners of wearing its components with the typical traditional make-up remained. In the mid-19th century period, ethnographists differentiate 7 local versions of women's costume. Vast territories settled by Tatars, different levels of socio-economic development, ethnic factors - all resulted in emergence of local cul-

важно для изучения истории татарского костюма.

Музейное собрание одежды тщательно изучено на основе разработанной методики его описания, снабжено территориально-временной датировкой и сведениями бытования в определенной социальной среде. Этому способствовали обширная научная этнографическая и искусствоведческая литература, консультации специалистов, изучение аналогов других музеев, научных архивов Государственного объединенного музея Республики Татарстан и опыт многолетней полевой работы.

В альбоме публикуются как отдельные детали одежды, представляющие самостоятельную художественную ценность, так и комплексы, наиболее полно передающие стиль татарского костюма. Костюмные комплексы в ряде случаев составлены из самостоятельных предметов, поступивших в музей в разное время из разных источников. Основанием всегда является их научная атрибуция.

Большой исторической ценностью обладают уникальные этнографические фотографии конца XIX – начала XX вв., хранящиеся в фототеке музея. Ранний период развития костюма представлен археологическими коллекциями в сочетании с рисунками-реконструкциями, позднее – изобразительными материалами.

В подаче комплексов одежды присутствует постановочный, экспозиционный момент – предметная среда, дающая зрительное ощущение единства костюма с эпохой и особенностями бытового уклада татарского народа. Богатейшие исторические коллекции и интерьеры выставки "Традиционные

костюмы тарихын өйрәнү өчен аеруча мөһим архаизмнар (әүвәлге үзенчәлекләр) саклануга сәбәп булган.

Музейдагы кием-салым тупланмасы аны тасвирлау өчен эшләнгән методика нигезендә җентекләп өйрәнелгән, территориаль-вакыт билгеләмәсе һәм аерым бер социаль тирәлекнең яшәеш мәгълүматлары белән тәэмин ителгән. Бу эшләрнең башкарылуына күпсанлы фәнни этнографик әдәбият һәм сәнгать белеме әдәбияты, белгечләрнең киңәш-консультацияләре, башка музейларның һәм Татарстан Республикасы берләштерелгән Дәүләт музее фәнни архивларының охшаш тупланмаларын өйрәнү, кыр шартларында эшләүнең күпьеллык тәҗрибәсе ярдәм итте.

Альбомда кием-салымның мөстәкыйль сәнгати кыйммәткә ия аерым өлешләре дә, татар костюмының өслүбен аеруча тулы күрсәтүче җыелмалар да урын ала. Аерым очракларда костюм комплекслары музейга төрле вакытта төрле чыганаклардан кергән мөстәкыйль әйберләрдән төзелә. Аларның фәнни атрибуциясе һәрвакыт моңа нигез булып тора.

Музей фототекасында саклана торган XIX йөз ахыры – XX йөз башы кабатланмас этнографик фоторәсемнәренең тарихи кыйммәте бик зур. Костюм үсешенең иң әүвәлге чоры рәсем-реконструкцияләр белән берләштерелгән археологик коллекцияләр, соңгырак чоры рәсем материаллары аша күрсәтелә.

Кием-салым комплексларын күрсәтүдә аларны күрсәтү өчен кую сыйфаты, ягъни экспозицион сыйфат бар. Бу – костюмның чор һәм татар халкы көнкүреше үзенчәлекләре белән бердәмлеген күреп тоюга юл ача торган әйберләр тирәлеге булу. "XIX йөз уртасы – XX йөз

tural traditions and retention of archaic components in dress up to the mid-19th or sometimes the late 19th century, which is of particular importance when studying the history of the Tatar costume.

Museum collection of dress was thoroughly studied on the basis of technique developed for its description and provided with territory and time data along with information on relevant social environment. This become possible owing to extensive ethnographic and art study literature, specialist consultations, study of similar items from other museums, research work in the archives of the Tatarstan Republic Central Museum and experience of field work accumulated over years.

This book introduces both separate components of dress being of independent artistic value and outfits that most completely represent the style of Tatar costume. Sometimes outfits are combined from independent items brought to the Museum at different times and from different sources. This is always based on scientific attribution.

Museum photograph library is in possession of unique ethnographic photos of great historic value dated back to the late 19th and early 20th centuries. Early period of costume development is represented by archaeological collections together with reconstruction pictures, later - by graphic materials.

The outfits under presentation are given certain character of exposition and performance - their environment consisting of artefacts causes visual sensation of unity of the costume with its epoch and the way of Tatar

художественные промыслы татар середины XIX – начала XX вв." помогают этому.

Костюмы, по возможности, демонстрируются на людях. Это позволяет передать форму и пропорции одежды, пластику объемов, задающие тон осанке, а также подчеркивающие степенность и достоинство личности.

Особой благодарности заслуживают сотрудники музея, друзья и знакомые, с большим энтузиазмом участвовавшие в съемках, воссоздавшие глубоко национальную манеру ношения костюма; художник А.А.Мазанов за предоставление рисунков татарской одежды XVIII века, скопированных им в архивах и музеях Санкт-Петербурга и Москвы.

К коллекции народной татарской одежды постоянно обращаются этнографы и искусствоведы, работники кино и телевидения, художники книги и народных ансамблей, преподаватели детских изостудий и кружков, модельеры и студенты вузов. В составе выставок музея одежда экспонируется в Татарстане и за его пределами. Публикуя в альбоме комплексы одежды, снабженные комментариями, чертежами кроя, цветными иллюстрациями, автор надеется расширить круг использования этого богатого наследия татарского народа и вместе с тем сохранить сами оригиналы для будущих поколений.

башында татарларның традицион сәнгати һөнәрләре" дип аталган күргәзмәнең гаҗәеп бай тарихи коллекцияләре һәм интерьерлары моңа ярдәм итә.

Мөмкинлекләргә карап костюмнар кешеләргә киертелгән хәлдә күрсәтелә. Бу киемнең гәүдәгә аерым бер рәвеш бирә торган һәм шулай ук шәхеснең дәрәҗәсен, абруен калку итеп күрсәтә торган формасын һәм пропорцияләрен, күләмнәр пластикасын бирергә мөмкинлек тудыра.

Рәсемгә төшерүләрдә теләп катнашкан, кием-салымны киеп йөрүнең чын милли рәвешләрен әүвәлгечә гәүдәләндергән музей хезмәткәрләре, дуслар һәм танышлар аерым рәхмәткә лаек.

Татар халык киемнәре коллекциясенә этнографлар һәм сәнгать белгечләре, кино һәм телевидение хезмәткәрләре, китап рәссамнары, халык ансамбльләре рәссамнары, балаларның нәфис сәнгать түгәрәкләре мөгаллимнәре, модельерлар һәм югары уку йортлары студентлары мөрәҗәгать итә. Татарстанда һәм аннан читтә күргәзмәләр оештырылганда кием-салым да күрсәтелә. Төсле рәсемнәр, кисү сызымнары, аңлатма-искәрмәләр белән тәэмин ителгән кием-салым комплексларын альбом рәвешендә тәкъдим итеп, автор татар халкының бу бай мирасыннан файдалану даирәсен киңәйтергә, шуның белән бергә оригиналларның үзләрен киләчәк буыннар өчен саклап калырга өметләнә.

domestic life. Richest historical collections and interiors of exhibition named "Traditional Arts and Crafts of Tatars in The mid-19th and Early 20th Centuries" contribute greatly to this impression.

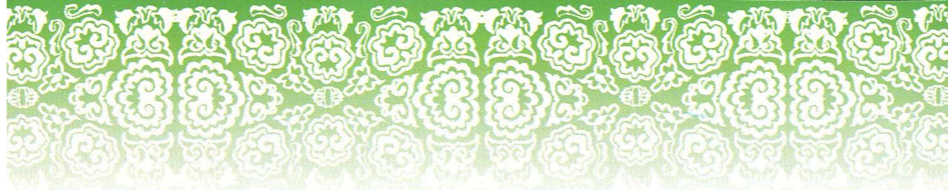
Where possible, the clothes are displayed by live models. This enables to show shapes and proportions of the dress, its plastic volumes affecting the manner of its wearing but accentuating person's sedateness and dignity.

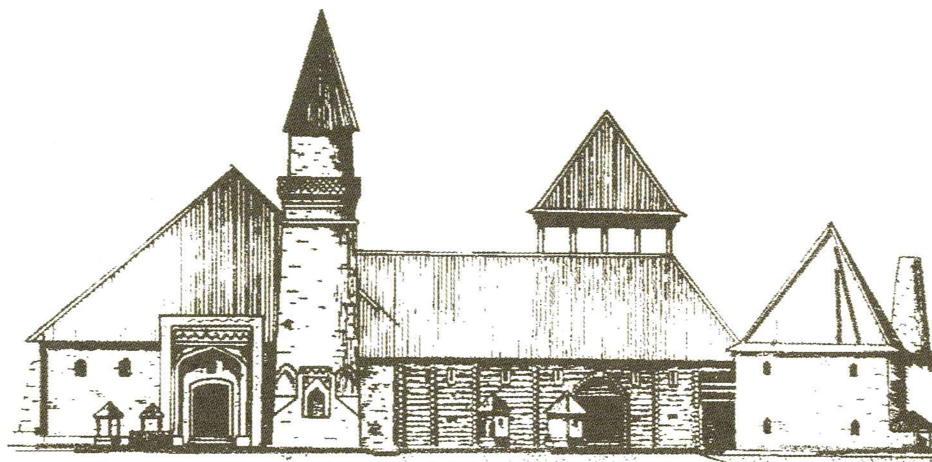
We should express special thanks to the associates of the Museum, friends and acquaintances, who enthusiastically take part in filming and reconstruct the national manner of wearing costume.

The collection of Tatar folk costumes is instrumental for ethnographists, art critics, cinema and TV workers, illustrators and folk ensemble art directors, tutors of children's artistic studios and study groups, designers and art students in their work related to Tatar folk art. As a part of Museum exhibitions, the dress is demonstrated in Tatarstan and outside. When publishing this book, colour illustrations of the outfits are provided with comments and cut drawings. We hope to expand the sphere of application for this rich heritage of Tatar nation, along with preservation of the original items for generations yet unborn.

1

БУЛГАРО-ТАТАРСКИЙ КОСТЮМ
VIII - XVIII вв.

Комплекс главной мечети Великого города. XII – XIII вв. Реконструкция С.С.Айдарова.

Бөек шәһәрнең Җәмигъ мәчете комплексы. XII – XIII йөзләр. С.С.Айдаров реконструкциясе.

Main Mosque Complex in the Great City in 12th-13th century. Reconstruction by S.S. Aidarov.

Национальный татарский костюм прошел длинный путь исторического развития. Как элементу материальной культуры, ему было свойственно совершенствование от простого к сложному. Однако, говорить о древнем и средневековом этапе его развития, за недостаточностью источников, можно только в общих чертах.

Ткани домашнего изготовления для пошива одежды. Льняные и конопляные нити.

Кием тегү өчен өй шартларында эшләнгән тукымалар. Җитен һәм киндер җепләр.

Home-made textiles for dress making. Flax and hemp fabrics.

Основная часть населения Волжской Булгарии, Джучиева Улуса (Золотой Орды) и Казанского ханства использовала для изготовления одежды материалы домашней выделки: шерстяные, льняные и конопляные ткани, сукно, кожу, мех домашних животных. Очень ценился мех диких зверей: черно-бурой лисицы, куницы, соболя, бобра.

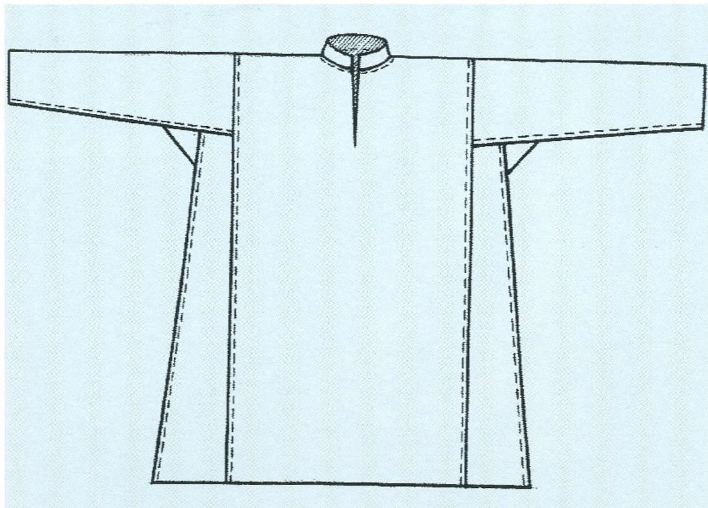
Традиции знати носить одежду из парчевых, шелковых тканей поддерживали купцы, привозившие эти ткани и одежды из Китая, Средней Азии, Византии, арабских стран по сухопутному пути через Хорезм или водному – через Каспий, по Волге. В

Материалы для пошива и украшения одежды. XIII – XV вв.

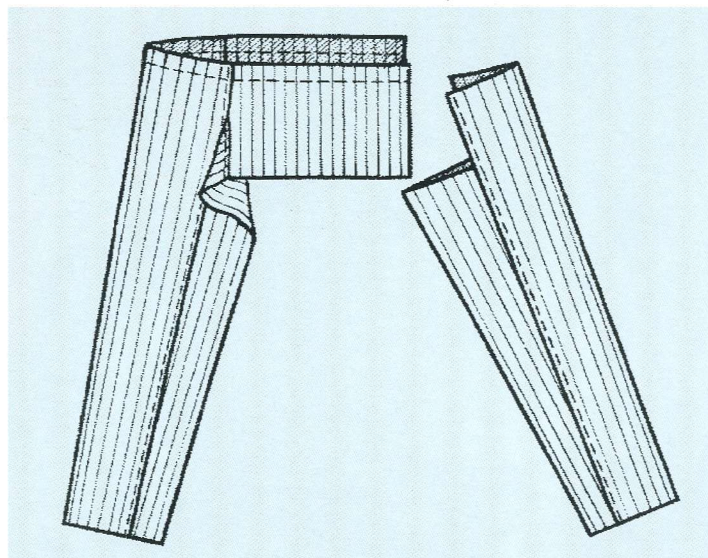
Киемне тегү һәм бизәү өчен материаллар. XIII – XV йөзләр.

Materials for dress making and decoration. 13th-15th centuries.

Крой мужской рубахи – "туникообразный".
"Туникасыман" ир-ат күлмәге киселеше.
The "tunic-like" cut of men's shirt.

Крой мужских и женских штанов "с широким шагом".
Ир-ат һәм хатын-кыз ыштаннары киселеше.
The cut of "wide-pace" men's and women's trousers.

период средневековья одежда из восточных тканей, наряду с благовониями, жемчугом и украшениями, фигурировала и в качестве даров, о чем пишет в своей книге Ибн-Фадлан, посетивший страну булгар в 922 году.

Характерной чертой древней одежды было свойственное ей единство или сходство покроев одежды разных полов и возрастов, а отличия выступали как признаки второстепенные.

Основой мужской и женской одежды были рубаха и штаны с широким шагом. Поверх них надевали (по терминологии археологов) "куртку" с короткими рукавами или без них. Верхней одеждой служил "кафтан" – длиннополая одежда с длинными рукавами в легком или утепленном вариантах. Верхней "почетной" одеждой, информация о которой наиболее многочисленна, был халат.

Стремление наиболее рационально использовать материал и упростить шитье одежды породило крой, который ученые условно называют "туникообразным". Он возник еще в глубокой древности на Востоке; дал основные типы накладной и распашной одежды, бытовавшей не только на большой территории Евразии, но и в Европе до X – XI вв.

Полотнище ткани, перегнутое на плечах, образовывало остов, к которому в верхней части пришивались прямые рукава. Подол расширялся за счет скошенных к низу боковин, иногда дополнительных клиньев. На месте стыка рукава с боковинами вшивалась ластовица, предохраняющая это место от разрыва. Шейный вырез

Булгарин VIII – IX в. Реконструкция автора по материалам Больше-Тархановского могильника. Рисунок О.Р.Гасимова.

VIII – IX йөзләрдә болгар кешесе. Олы Тархан каберлеге материаллары буенча автор реконструкциясе. О.Р.Гасыймов рәсеме.

A Bulgar men in 8th-9th centuries. Reconstruction by the author using materials from Bolshe-Tarchanovsky burial ground. Picture by O.R. Gasimov.

на нательной и распашной одежде был овальный и обшивался на манер небольшого воротника-стойки полоской ткани, грудной подрез располагался всегда посередине.

Особенностью кочевого варианта туникообразных одежд в период раннего средневековья было значительное расширение подолов. В кочевом хозяйстве, где женщинам приходилось ездить верхом или работать, присев на корточки, такой покрой был удобен. Верхняя одежда отличалась манерой ношения: запáх ее был, как правило, на левую сторону. Распространенной традицией было носить ее наглухо застегнутой, что объяснялось неглубоким запáхом. Но, когда ее не застегивали в верхней части, полы отворачивались, образовывая двусторонние лацканы. Большему прилеганию и запáху "кафтана" способствовали подольные

Шейная гривна. Серебро. Волжская Булгария. VIII – X вв.

Муен тәңкәсе. Көмеш. Идел Болгарстаны. VIII – X йөзләр.

Silver grivna necklet. Volga Bulgaria, 8th-10th centuries.

Поясные наборы. Бронза. Литье. Волжская Булгария. X – XII вв.

Пута җыелмалары. Бронзадан коелган. Идел Болгарстаны. X – XII йөзләр.

Belt sets of cast bronze. Volga Bulgaria, 10th-12th centuries.

Детали кроя мужского сапога и детских туфелек. Кожа. Тиснение. г.Биляр, Булгар. XI – XIII в.

Ир-ат итегенең һәм балалар башмагының кисем өлешләре. Кун. Бастырып эшләнгән бизәк. Биләр, Болгар шәһәрләре. XI – XIII йөзләр.

Details from man's boots and children's shoes of stamped leather. City of Bilyar, Bulgar, 11th-13th centuries.

клинья, вшитые между основной точей и боковинами, или остов из двух точь со швом по центру спинки.

Но в целом в период раннего средневековья (VIII – X вв.) туникообразность покроя верхней одежды ("кафтан", "халат") сближала ее по зрительному восприятию (так воспринял ее Ибн Русте в начале X в.), т.к. была она одинаково длиннополой, свободной в плечевой части, имела однотипный срединный запа́х пол и застежки в нагрудной и поясной частях.

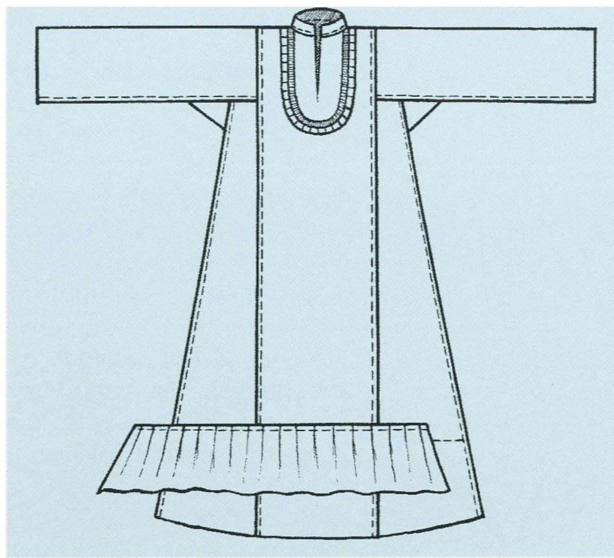
Период позднего средневековья в развитии булгарско-татарского костюма характеризуется усовершенствованием кроя рукавов верхней одежды (вырезные проймы), приталиванием спинки по вертикальным швам и

Шейная гривна, браслет. Серебро. Плетение, зернь. г.Булгар. X – XIV вв.

Муен тәңкәсе. беләзек. Көмеш. Үреп, бөртекләндереп башкарылган. Болгар шәһәре. X – XIV йөзләр.

Grivna necklet and bracelet of twisted silver wire, granular work. Bulgar, 10th-14th centuries.

Крой женской рубахи – “туникообразный”.

“Туникасыман” хатын-кыз күлмәге киселеше.

The “tunic-like” cut of women’s shirt.

дополнительных подольных клиньев по бокам, развитием воротника, варьированием ширины рукавов. Это дало вариации одежды: приталенный легкий казакин и его утепленный вариант – бешмет, шубы; оставшиеся прямоспинными с прямыми проймами джиляны и чекмени. Покрой нательной рубахи остается прежним, изменяется длина. Мужская рубаха становится короче, слегка закрывая колено. Женская же удлиняется, получая в подоле дополнительный неширокий волан и обрастая декоративными деталями.

Ожерелье женское. Серебро. Волжская Булгария. XI – XIII в.

Хатын-кыз муенсасы. Көмеш. Идел Болгарстаны. XI – XIII йөзләр.

Women’s silver necklace. Volga Bulgaria, 11th-13th centuries.

Височная женская подвеска. Золото. Скань, зернь. Волжская Булгария. XI – XIII вв.

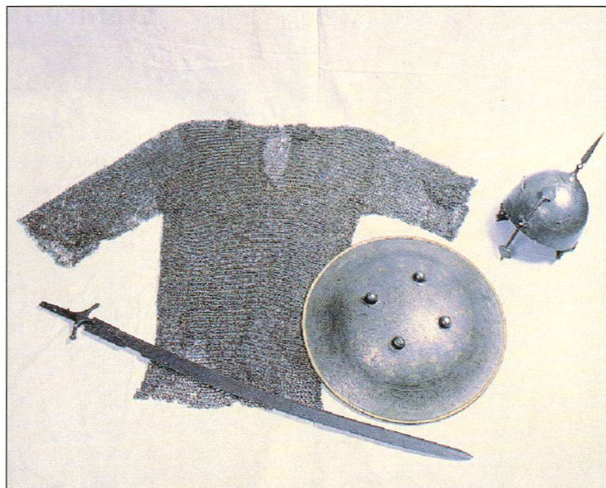
Хатын-кызларның чигә эленмәсе. Алтын. Үрел-бөтереп, бөртекләндереп эшләнгән. Идел Болгарстаны. XI – XIII йөзләр.

Woman's golden temple ring; filigree and granular work. Volga Bulgaria, 11th-13th centuries.

Булгарка. VIII – IX вв. Реконструкция автора по материалам Больше-Тархановского могильника. Рисунок О.Р.Гасимова.

Болгар хатын-кызы. VIII – IX йөзләр. Олы Тархан каберлеге материаллары буенча автор реконструкциясе. О.Р.Гасыймов рәсеме.

A Bulgar woman in 8th-9th centuries. Reconstruction by the author using materials from Bolshe-Tarchanovsky burial ground. Picture by O.R. Gasimov.

Вооружение Казанского воина. Середина XVI в.

Казан гаскэриенең кораллары. XVI йөз уртасы.

Armament of a Kazan warrior in the mid-16th century.

Костюм воина. Джучиев Улус (Золотая Орда). Конец XIV в. Предметная реконструкция М.В.Горелика.

Гаскэри киеме. Жучи Олысы (Алтын Урда). XIV йөз ахыры. М.В.Горелик реконструкциясе.

Costume of a Juchi Ulus (Golden Horde) warrior of the late 14th century. Item reconstruction by M.V. Gorelik.

Казанский Кремль. I половина XVI в. Реконструкция А.Х.Халикова и С.С.Айдарова. Акварель Ф.Г.Халикова.

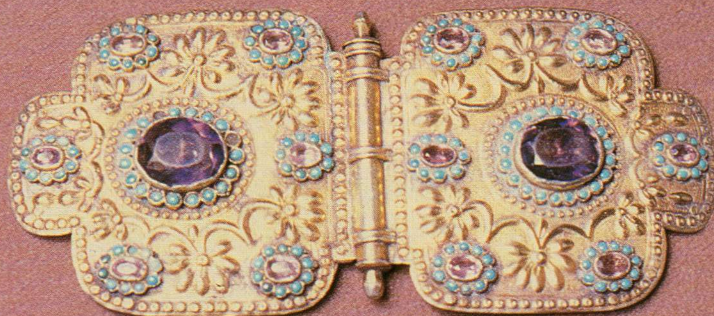
Казан Кремле. XVI йөзнең I яртысы. А.Х.Халиков һәм С.С.Айдаров реконструкциясе. Ф.Г.Халиков аквареле.

Kazan Kremlin in the first half of the 16th century. Reconstruction by A.K. Khalikov and S.S. Aidarov, water-colour painting by F.G. Khalikov.

Постепенно изменяется и короткая одежда – камзол (“куртка”), который воины в древности носили с кольчугой, а большинство населения – под верхней одеждой для тепла. Развитие его идет по все большему облеганию тела за счет кроя, потери рукавов. В женском варианте камзола появляется треугольный скошенный нагрудный вырез, а облегание делает его более соответствующим особенностям женской фигуры.

Непременной и необходимой деталью мужского костюма периода средневековья были пояса, тканевые или кожаные, для подвешивания оружия, сумочек и других необходимых предметов. Они украшались нашивными

Поясные застежки. Серебро, позолота, самоцветы. Штамповка, гравировка, инкрустация. XVIII в.

Пута каптырмалары. Көмеш, йөгертелгән алтын, асылташлар. Штамповкалап, граверлап, инкрустациялэп эшләнгән. XVIII йөз.

Silvergilt belt-buckles with semi-precious stones; stamping, engraving, inlaid work. 18th century.

Пуговицы. Серебро, позолота. Скань. XV – XVI вв.

Төймәләр. Көмеш, йөгертелгән алтын. Үреп-бөтереп эшләнгән. XV – XVI йөзләр.

Silvergilt buttons in openwork filigree. 15th-16th centuries.

Казанский татарин. Рисунок из книги С.Герберштейна "Записки о московских делах". XVI в.

Казан татары. С.Герберштейнның "Мәскәү хәлләре хакында язмалар" китабыннан алынган рәсем. XVI йөз.

A Kazan Tatar. Picture from the book "Notes on Moscow Affairs" by S.Gerberstain. 16th century.

металлическими бляшками, имели фигурные застежки. Большое внимание уделялось и пуговицам, костяным, металлическим, литым и ажурным сканым. На одежде они располагались по-разному, соответствуя модным традициям. Например, в XVI – XVIII вв. пуговицы нашивались горизонтальными рядами по 2-3 штуки в ряд, соединяясь шнурками, и всему костюму из однотонных тканей придавался дополнительный декоративный эффект. Такой вид застежки можно видеть у татарина служилого сословия на рисунке С.Герберштейна.

Наиболее древним видом обуви татар была обувь кожаная: сапоги и туфли в виде тапочек, башмачков и галош. Их носили с суконными или холщовыми чулками "тула оек", близкими по покрою к сапогам, иногда с портянками "аякчу".

Обработка кожи и шерсти у древних булгар достигла такой степени совершенства, что у многих народов Европы и Азии вошло в обычай именовать хорошо выделанные юфть, сафьян "булгари", "товар булгарский". Археологи в раскопках X – XIII вв. находят такую обувь с совершенным кроем, украшенную тиснением и даже металлическими фигурными накладками. Для декорировки применялись также аппликация из кожи разных цветов и вышивка.

От финно-угорских соседей древние булгары переняли легкую лыковую обувь – лапти, которую также носили с

"тула оек" во время сельскохозяйственных работ. Комплекс обуви пополнился и валенками.

Следует сказать и о прическах. По мере распространения ислама у мужчин укоренилась традиция брить голову, сбривать или подбривать бороду и усы. Женщины заплетали две косы с прямым пробором на голове и носили их в роспуск на спине. Причесывались с помощью костяных и деревянных гребешков, украшенных незатейливым орнаментом, смотрясь в круглые бронзовые зеркала. Распространен был обычай носить гребешки подвешенными к поясу одежды. Прически сформировали соответствующие формы головных уборов и накосных украшений у женщин.

Обычай покрывать голову шапками для булгар начала X в. отмечает Ибн-Фадлан. Изготовлялись они из войлока, меха, шерстяных и других тканей или их сочетаний. Наиболее распространенным типом была сфероконическая шапка, сшитая из четырех клинообразных кусков. Такую простеганную шапочку воины надевали под шлем – у булгар закругленной формы, а в период Казанского ханства – с более острым завершением. Зимние шапки шились на

Казанский татарин. Гравюра из книги И.Георги. 1768 г.

Казан татары. И.Георги китабыннан алынган гравюра. 1768 ел.

A Kazan Tatar. Engraving tinted with water-colour from the book by J.Georgy. 1768.

Фрагмент сапога. Кожа. Вышивка шелком. XV – первая половина XVI вв.
Итек фрагменты. Кцн. Ефәк белән чигелгән. XV йөз – XVI йөзнең I яртысы.
Detail from a leather boot worked with silk. 15th – first half of the 16th centuries.

*Изделия из кожи: мужская обувь, кнут и седло.
XVIII – XIX в.*

*Күн эшләнмәләр: ир-ат аяк киеме, камчы һәм ияр.
XVIII – XIX йөзләр.*

*Leather items: man's footwear, whip, and saddle.
18th-19th centuries.*

Сапожок женский с наборным каблуком. XV–XVI в.

Җиз көмеш таккан җыелма үкчәле хатын-кыз читеге. XV – XVI йөзләр.

Woman's boot with decorated heel. 15th-16th centuries.

Сапог мужской. XVIII в.

Ир-ат читеге. XVIII йөз.

Man's boot. 18th century.

Гребень. Кость. Резьба. Волжская Булгария. X – XII в.

Тарак. Сөяк. Кисеп сырлап ясалган. Идел Болгарстаны. X – XII йөзләр.

Comb of carved bone. Volga Bulgaria, 10th-12th centuries.

меху и повторяли ту же форму, но, как правило, имели меховую внешнюю опушку. Головные уборы знати изготовлялись из дорогого меха, а тулово их то вытягивалось вверх, то уплощалось согласно моде. Декорировка следовала соответствующим художественным стилям.

В ранний период бытовал еще один тип шапок – разрезных с большими полями. В среде сельского населения в виде войлочных шляп, но уже без разрезов они сохранились до конца XIX в., меховые ("колакчын") в единичных случаях – до XVIII в.

Костюм горожанки середины XVI века. Предметная реконструкция автора.

XVI йөз уртасында шәһәр хатын-кызы костюмы. Автор реконструкциясе.

Costume of a townswoman in mid-16th century. Item reconstruction by the author.

"Казанская шапка". Золото, самоцветы. Скань. Татарские мастера-ювелиры. XVI в. Оружейная палата Московского Кремля.

"Казан бүреге". Алтын, асылташлар. Үреп-бөтереп эшләнгән. Татар осталары-ювелирлары. XVI йөз. Мәскәү Кремленең Кораллар палатасы.

The Cap of Kazan of bejewelled gold filigree. Tatar jewellers of 16th century. Moscow Kremlin Armoury.

Семейный портрет (Царица Сююмбека). Копия неизвестного художника с утраченного оригинала XVII века. Холст, масло.

Гаилә портреты (Сөембикә ханбикә). XVII йөзнең югалган оригиналыннан билгесез рәссам ясаган күчермә. Киндер, майлы буяу.

Family portrait (Tatar Queen Syuyumbikeh). Copy by unknown painter of non-extant painting. 17th century.

Головные уборы женщин были более разнообразными. В них четче отражались возрастные и семейные отношения, а также социальное положение их носительниц.

Девушки носили шапочки сферической формы, мягкие белые калфачки, тканые или вязаные из белых нитей. Налобная и височная часть головы дополнительно украшалась налобным украшением из полоски кожи (ранние булгары) или ткани с нашитыми бляхами, бусинами, височными подвесками.

Головное женское покрывало. Шелк, золотное шитье. XVI – XVII вв.
Хатын-кызның баш япмасы. Ефәк, алтын җеп белән тегелгән. XVI – XVII йөзләр.
Woman’s silk head covering embroidered with gold thread. 16th-17th centuries.

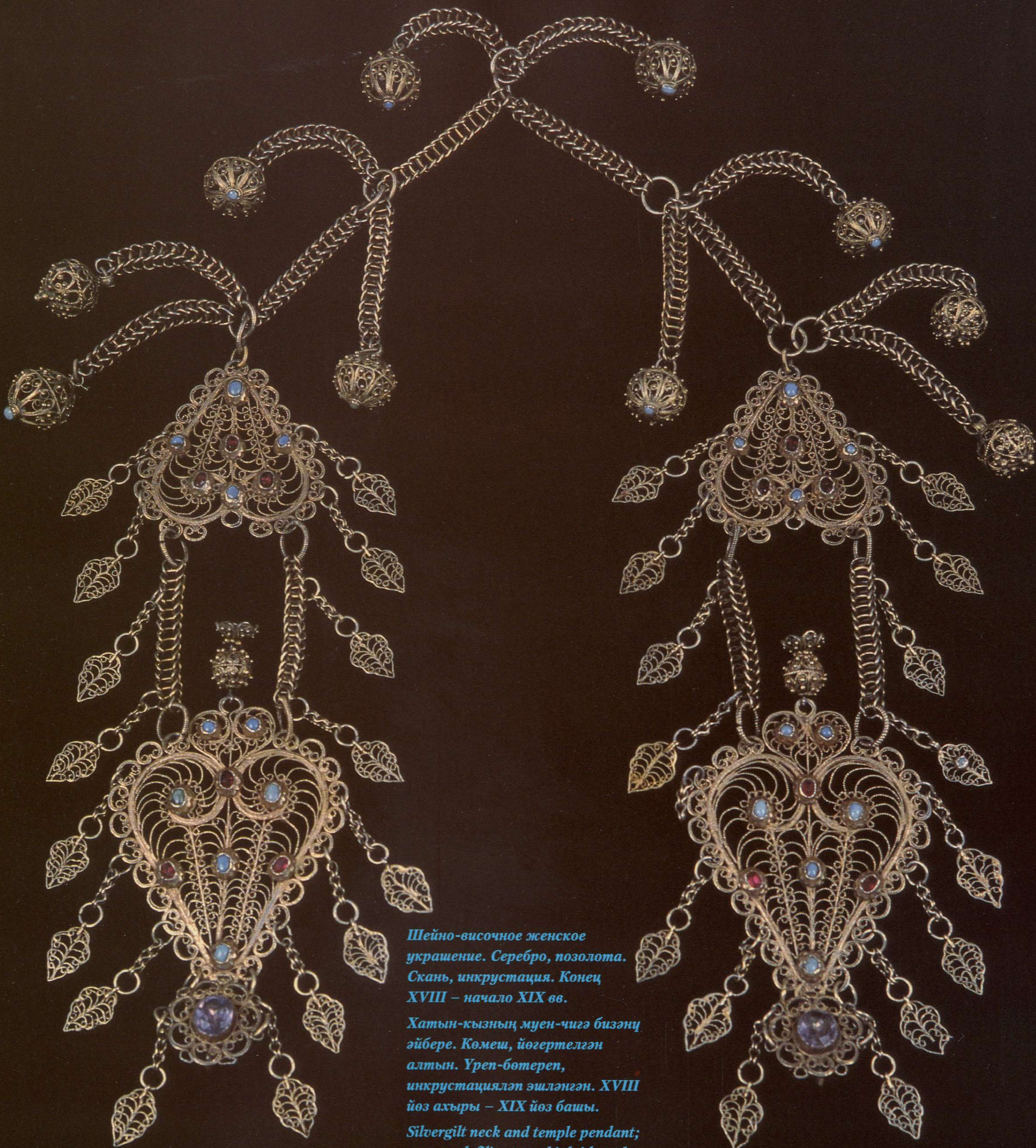

Семейный портрет (Царица Сююмбека). Гравюра с утраченного оригинала XVIII в.

Гаилә портреты (Сөембикә ханбикә). XVIII йөзнең югалган оригиналыннан гравюра.

Family portrait (Queen Syuyumbikeh). Engraving – copy of non-extant original picture. 18th century.

Еще в древности обязательной частью убора замужних женщин было матерчатое покрывало. В этой традиции отразились древние языческие воззрения о магии волос, закрепленные позднее более совершенной религией – исламом, рекомендующим нивелировать очертания фигуры и прикрывать лицо. До универсального платка XIX века покрывала прошли долгий путь эволюции и разнообразия форм. Самое древнее покрывало "тастар" в виде узкого полотенца (точи холста)

Шейно-височное женское украшение. Серебро, позолота. Скань, инкрустация. Конец XVIII – начало XIX вв.

Хатын-кызның муен-чигә бизәнү әйбере. Көмеш, йөгертелгән алтын. Үреп-бөтереп, инкрустациялэп эшләнгән. XVIII йөз ахыры – XIX йөз башы.

Silvergilt neck and temple pendant; openwork filigree and inlaid work. Late 18th – early 19th centuries.

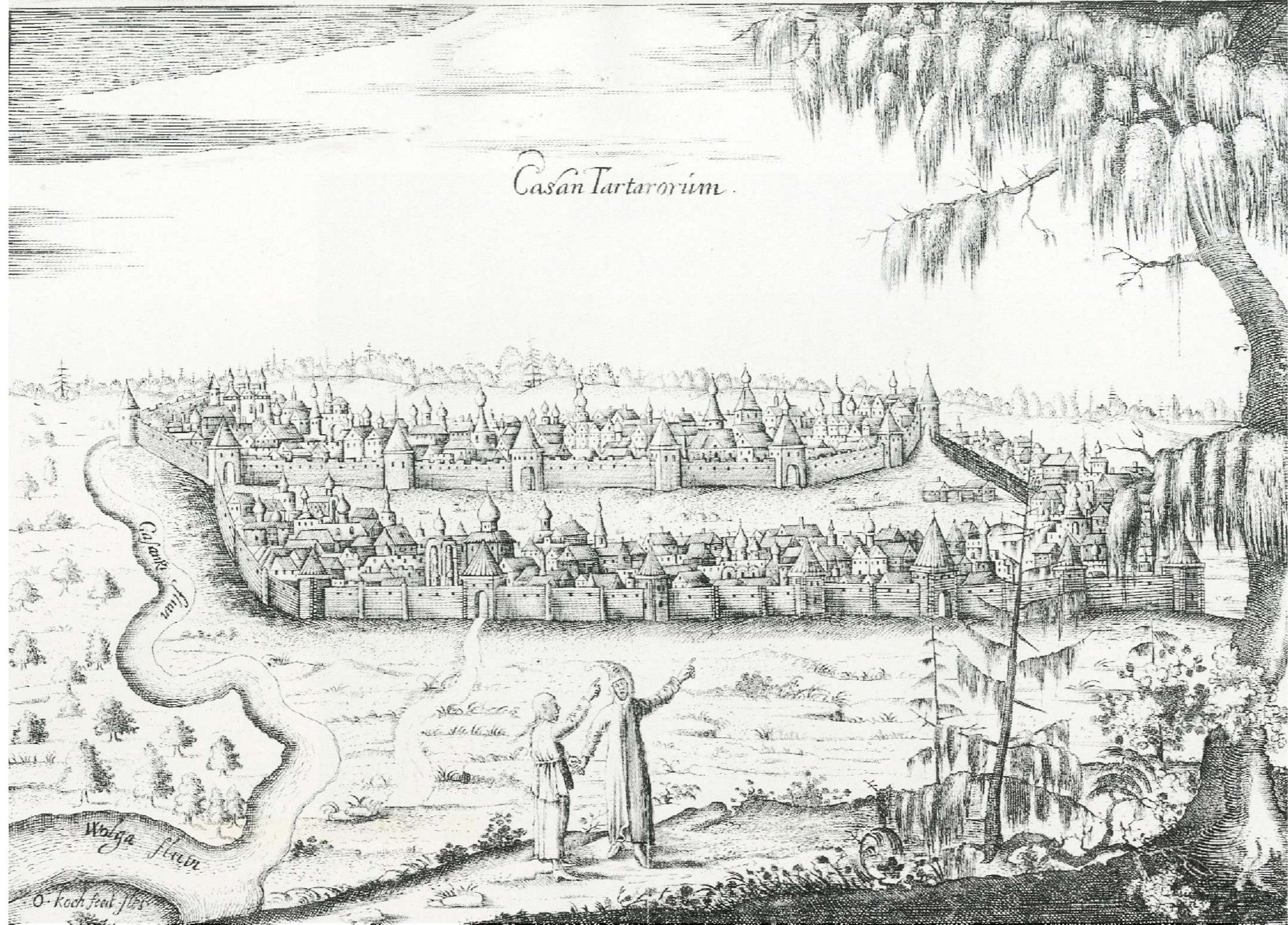

Способ ношения шейно-височной подвески в комплекте с шапочкой.

Муен-чигә асылмасын бүрек белән киеп йөрү рәвеше.

The way of wearing neck and temple pendant together with a cap.

требовало сложной драпировки и дополнительных тканевых частей, чтобы отвечать всем этим требованиям. Широкие привозные ткани, доступные знати, больше отвечали этим задачам и развили покрывала треугольной формы (өрпек) и прямоугольной большого размера. Эти покрывала закреплялись на голове узкими повязками, первоначально съемными, позднее – нашитыми, которые в силу яркости материала, иногда усиленного металлическими деталями, являлись дополнительным украшением. Сверху надевались шапочки сферической или конической формы. Усложненным их вариантом являлось “кашпау”, имеющее наушники, смыкающиеся под

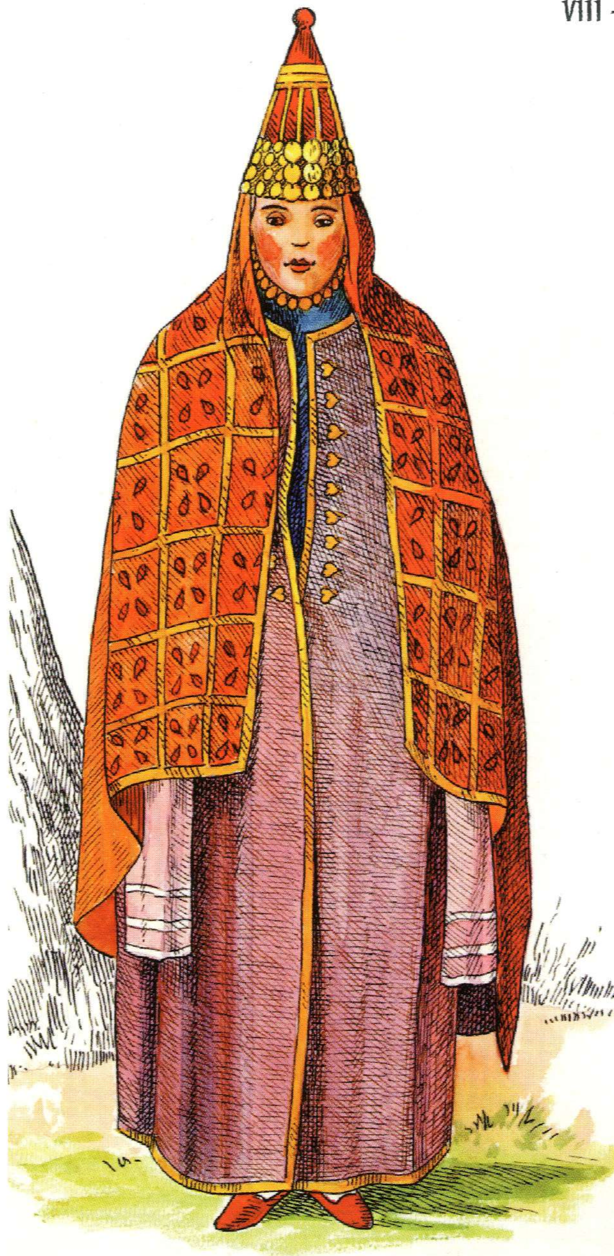
Вид Казани. Гравюра О.Коха из книги Адама Олеария. 1630 г.

Казан күренеше. Адам Олеарий китабыннан О.Кох гравюрасы. 1630 ел.

View of Kazan. Engraving by O.Koch from the book by Adam Oleary. 1630.

подбородком, и наспинную часть в виде полосы ткани, закрывающую косы. В зависимости от социального положения эти уборы зашивались сверху чешуеобразно монетами, кораллами, жемчугом, бляшками.

В период позднего средневековья (XVI – XVIII вв.), в силу общей тенденции моды, верхняя часть таких головных уборов у знати сильно вытягивается в высоту, получает жесткую основу, тщательно декорируется и превращается в наиболее эффектную деталь женского костюма. Женские меховые шапки по форме приближались к мужским.

Девица Казанских татар. Художник А.Мартынов. 1808 г.

Казан татарлары кызы. Рәссам А.Мартынов. 1808 ел.

A Kazan Tatar Maiden. Painting by A.Martynov. 1808.

Казанская татарка XVIII в. Из альбома рисунков к сочинению И.Георги.

XVIII йөз казан-татар хатын-кызы. И.Георги әсәренә ясалган рәсемнәр альбомыннан.

A Kazan Tatar Woman of 18th century. Picture from the album to the book by J.Georgy.

Головное женское покрывало. Золотное шитье. Конец XVIII – начало XIX вв.
Хатын-кызның баш япмасы. Алтын җеп белән тегелгән. XVIII йөз ахыры – XIX йөз башы.
Woman's head covering embroidered with gold thread. Late 18th – early 19th century.

В одном стилевом решении с костюмом были и съемные украшения – нагрудные, накосные, украшения для рук. Для их изготовления использовалось, в основном, серебро, которое обрабатывалось в ранний период в технике чеканки, литья, зерни; в средневековье преобладала сканая техника. Декор украшений, наряду с геометрическим, растительным орнаментом, содержал и зооморфные мотивы. Сохранение их, хотя и в сильно стилизованном виде, объяснялось памятью предков.

В целом булгарско-татарский костюм раннего периода, оставаясь близким по покрою к одежде других народов Среднего Поволжья, отличался общим силуэтом и цветовой насыщенностью под влиянием ярких восточных тканей и эстетических идеалов мусульманского мира. Полихромия в одежде нарастала постепенно, утверждаясь в городах в среде феодально-торговой прослойки населения. Значительно позже она проникла и в отдаленные районы, в сельский быт.

Казанская татарка. Художник И.Б.Лопренс. 1768 г.

Казан-татар хатын-кызы. Рәссам И.Б.Лопренс. 1768 ел.

A Kazan Tatar Woman. Painting by J.B. Laprince. 1768.

Застежки женские на воротник. Серебро. Литье, штамповка, гравировка. XVII – XVIII вв.
Хатын-кызларның яка каптырмасы. Көмеш. Коеп, штамповкалап, граверлап эшләнгән. XVII – XVIII йөзләр.
Woman's collar buckles of cast silver with stamped and engraved decoration. 17th-18th centuries.

Браслет женский. Серебро. Гравировка. XII – XIII вв.

Хатын-кыз беләзеге. Көмеш. Граверлап эшләнгән. XII – XIII йөзләр.

Woman's bracelet of engraved silver. 12th-13th centuries.

Накосники. Бронза. Литье, гравировка. XVII – XVIII вв.

Чулпылар. Бронза. Коеп, граверлап эшләнгән. XVII – XVIII йөзләр.

Hair ornament of cast bronze with engraved decoration. 17th-18th centuries.

Браслет. Серебро, самоцветы. XVII – XVIII вв.

Беләзек. Көмеш, асылташлар. XVII – XVIII йөзләр.

Silver bracelet with semi-precious stones. 17th-18th centuries.

1 БҮЛЕК

VIII – XVIII ЙӨЗЛӘРДӘ БОЛГАР-ТАТАР КОСТЮМЫ

Татар милли костюмы тарихи үсешнең озын юлын үткән. Матди мәдәниятнең бер кисәге буларак, аңа гадидән катлаулыга таба камилләшү хас. Шулай да, чыганакларның җитмәве сәбәпле, аның үсешендәге борынгы һәм урта гасырлар чоры хакында гомуми рәвештә генә сөйләргә мөмкин. Идел Болгарстаны, Җучи Олысы (Алтын Урда) һәм Казан ханлыгының төп халкы кием-салымнар тегү өчен йортта эшләнгән материалларны: йон һәм җитен тукымаларны, постау, күн, йорт хайваннарының тиреләрен файдаланган. Ә кыргый җанварларның – кара-көрән төлке, сусар, кеш, кондыз – тиреләре бигрәк тә кыйммәт йөргән.

Аксөяк катлауларның парчадан, ефәк тукымалардан тегелгән киемнәр кию традицияләрен коры җир юлы белән Харәзем аша, су юлы белән Идел буйлап Каспий диңгезе аша Кытайдан, Урта Азиядән, Византиядән бу тукымаларны һәм киемнәрне кайтаручы сәүдәгәрләр дә хуплаган. Урта гасырларда шәрык тукымаларыннан тегелгән кием-салым ислемайлар, энҗе-мәрҗән һәм бизәнү әйберләре белән бергәттән бүләк итеп тә бирелгән, 922 елда Болгар иленә килгән Ибне Фазлан бу хакта үзенең китабында язып калдырган. Төрле җенестәге һәм яшьтәге кешеләрнең киемнәрендә киселешнең бер үк яки охшаш булу үзенчәлеге борынгы кием-салымның характерлы сыйфаты булган, ә аермалыклар икенчел билгеләр рәтендә торган.

Ир-ат һәм хатын-кыз киеменең нигезе булып күлмәк һәм киң атламлы ыштан торган. Алар өстеннән кыска җиңле яки җиңсез камзул (археологлар терминологиясендә "куртка") кигәннәр. Өс киеме булып озын чабулы, озын җиңле җиңелчә яки калын кафтан хезмәт иткән. Затлы өс киеме чапан турында мәгълүматлар бик күп сакланган.

Материалны азрак тоту һәм кием тегүне гадиләштерү омтылышы галимнәр шартлы рәвештә "туникасыман" дип атый торган киселешне тудырган. Ул бик борынгы заманнарда ук Шәрыкта барлыкка килгән; ялганма (төймәле) һәм җилбәгәй (төймәсез) киемнең төп типларын биргән, алар исә Евразиянең зур территориясендә генә түгел, ә Европада X – XI йөзләргә кадәр гамәлдә булган. Җилкәләрдә урталай бөкләнгән тукыма иңе төп калыпны тәшкил иткән, аның өске өлешенә туры җиңнәр утыртылган. Итәк аска таба киңәя барган ян җөйләре, кайбер очракта өстәмә чөйсыман ялгаулар исәбенә киңәйгән. Җиңнең ян җөйләре белән тоташкан урынына ертылудан саклау өчен канатсыман ялгау тегеп куелган. Эчке һәм җилбәгәй (төймәсез) киемнәрдә муен уемы озынча түгәрәксыман булган, тасма тукымадан эшләнгән кечкенә утыртма яка белән каймаланган, күкрәк уемы һәрвакыт уртага урнаштырылган.

Урта гасырларның башлангыч чорында туникасыман киемнәрнең күчмә тормышка яраклаштырылган төрләренең үзенчәлеге – итәкләренең шактый киңәюе. Хатын-кызларга ат өстендә йөрергә яки чүгәләп эшләргә туры килә торган күчмә тормыш хуҗалыгында мондый киселеш уңайлы булган. Өс киеме киеп йөрү рәвеше белән аерылып торган: кагыйдә буларак, каплатмасы (запах) сул якка ятып торган. Өс киемен бөтенләй каптырып кию традициясе киң таралган, бу каплатманың киң булмавы белән аңлатыла. Өске өлеш каптырылмаган очракта

CHAPTER 1

THE BULGAR TATAR COSTUME OF THE 8th - 18th CENTURIES

The national Tatar costume has advanced along a complicated path of historic development. As every element of material culture, it underwent the process of increasing perfection. However, for lack of information, the ancient and medieval periods of its development can be described only in general.

The major part of the population in the Volga Bulgaria, Juchi Ulus (Golden Horde) and Kazan Khanate used home-made materials for dress making, such as wool and flax textiles, leather, fur of domestic animals. Highly valued was the fur of wild animals: silver fox, marten, sable, and beaver.

Traditions of the elite to wear brocade and silk dress were supported by the merchants, who brought these textiles and cloths from China, Central Asia, Byzantine and Arabic countries by land routes through Khorezm or by water via the Caspian Sea and along the Volga river. In the medieval period, the clothes made of Oriental textiles were used as gifts together with aromatics, pearls and jewellery. This fact was mentioned in the book of Ibn-Fadlan who visited the country of Bulgars in 922.

The unity or similarity of dress styles irrespective of sex and age was characteristic of ancient dress, while differences were of much less importance.

Men's and women's clothing was based on shirts and wide-bottomed trousers. The short-sleeved or sleeveless "jacket" (in archaeologic terms) was worn over these items. The long-skirted and long-sleeved "caftan", light or warmed, served as outer clothes. Much more evidence is available regarding the "honorary" outer wear, the robe.

The want for most efficient use of material and simplification of sewing process resulted in a style arbitrarily called by scientists the "tunic-like cut". It originated from the Orient as early as the ancient times and created the basic types of wrap-around and pull-over dress, that was current at that time in the most part of the Eurasian territory, as well as in Europe up to the 10th and 11th centuries.

The cloth bent over the shoulders formed the basis to which straight sleeves were sewn in the upper part. The dress was of bell-bottomed type due to side parts expanded downwards or additional gores. The gussets were sewn in the joint of the sleeves with side parts protecting this place from being torn. Neckline of wrap-around and pull-over dress was given an oval shape and edged by textile strip to form a low-stand collar; the breast cutout was always located in the middle.

A specific feature of nomadic tunic-like dresses of the early medieval period is that skirts were significantly enlarged. For a nomadic life style, where women had to ride or work squat-like, this was quite a comfortable cut. Outer clothes differed in manner of its wearing: wrap-around as a rule to the left side. To wear it fastened up was a common tradition, which was due to its small wrap-around. However, if worn the dress unfastened in the upper part, the flaps were tucked to the sides forming lapels. Closer fitting and bigger wrap-over of the "caftan" were created by flap gores, sewed in between the back part and sides, or the back made of two parts with a seam running through the middle.

чабулар әйләндерелеп ике яклы кайтарма барлыкка китергәннәр. Төп өлеш һәм ян җөйләр арасына тегелгән итәк ялганмалары яки ике аерым тукыманы бер-берсенә арттактаның үзәге буенча беркетү кафтанның каплатмасы киң булуны, гәүдәгә ятып, сыланып торуны тәэмин иткән.

Ләкин, гомумән, урта гасырларның башлангыч чорында (VIII – X йөзләр) өс киеменең (кафтан, чапан) туникасыман өлгеле булуы һәммәсен охшаш итеп күрсәткән (X йөз башы авторы Ибне Рөстә нәкъ шулай кабул иткән), чөнки өс киемнәре бер үк дәрәҗәдә озын чабулы, җилкә өлешләрендә иркен, чабулары уртада каплатмалы, күкрәк һәм бил өлешләрендә каптырмалы булган.

Болгар-татар костюмы үсешендә урта гасырларның соңгы чоры өс киемендә җиңнәр кисүнең камилләшүе (уеп ясалган җиң төбе), арттактаны вертикаль җөйләр буенча билгә яткырып тегү, итәкләргә ян җөйләр буйлап ялганмалар өстәү, яканың камилләшүе җиң киңлеген төрлечә итү белән сыйфатлана. Болар кием төрләрен арттырган: билле җиңел казаки һәм аның калын төре – бишмәт, туннар; туры арттакталы, туры киселешле калган җиләннәр һәм чикмәннәр. Эчтән киелгән күлмәкнең киселеше элеккечә кала, озынлыгы үзгәрә. Ирләр күлмәге кыскара, тезләрне бераз гына каплап тора. Хатын-кыз күлмәге исә итәгенә киң булмаган бала итәк өстәлеп һәм бизәк өлешләре белән тулыланып озыная.

Борынгы заманнарда гаскәриләр көбә күлмәк белән, ә халыкның күпчелеге җылылык өчен өс киеме астыннан киеп йөргән кыска кием – камзул ("куртка") да акрынлап үзгәрә. Аның үсеше киселеше үзгәреп, җиңнәр юкка чыгу исәбенә торган саен гәүдәгә ныграк сылану юнәлешендә бара. Хатын-кыз камзулында өчпочмаклы кыекча күкрәк уемы барлыкка килә, ә сыланып торуы аны хатын-кыз сынына тагын да ныграк яраша торган итә.

Урта гасырлар чорындагы ир-ат костюмының мәҗбүри һәм зарури өлеше булып корал, букча һәм башка кирәкле әйберләр беркетелә торган, тукымадан яки күннән ясалган путалар саналган. Алар өстән тегеп куелган металл тәңкәләр белән бизәлгән, сырлы каптырмалары булган. Сәяктән, металлдан эшләнгән, коеп һәм челтәрләп-бөтереп ясалган төймәсәдәфләргә зур игътибар бирелгән. Модалы традицияләргә туры китереп, киемдә алар төрлечә урнаштырылганнар. Мисал өчен, XVI – XVIII йөзләрдә төймәләр рәттә 2–3 әр данә булып горизонталь рәвештә тегелгәннәр, баулар белән тоташтырылганнар, шуның белән бер генә төстәге тукымадан тегелгән костюмга өстәмә бизәлеш эффекты бирелгән. Каптырманың шундый төрен С.Герберштейн рәсемендә сурәтләнгән йомышлы татар кешесе киемендә күрергә була.

Татарларда иң борынгы аяк киеме булып күн аяк киемнәре санала: итекләр һәм үкчәсез җиңел туфлиләр, башмаклар һәм галошлар. Аларны тула оек дип аталган, калыбы белән итеккә охшаш постау яки киндер оеклар белән, кайвакыт аякчу – чолгаулар белән кигәннәр.

Борынгы болгарларда тире-күн һәм йон эшкәртү шулкадәр дәрәҗәдә камилләшкән ки, Европа һәм Азиянең күп халыкларында яхшы эшкәртелгән йомшак күнне, сәхтиянне "болгари", "болгари товар" дип атау гадәткә кергән. X – XIII йөз казылмаларында археологлар камил киселешле, басып төшерелгән бизәкле һәм хәтта сырлы металл бизәкләр ябыштырылган шундый аяк киемнәре табалар. Бизәлеш өчен шулай ук төрле төстәге күн өлге-аппликацияләр дә кулланылган.

Чәч йөртү хакында да әйтү кирәк. Ислам дине тарала барган саен ир-атларда чәчне бөтенләй кыру, сакал-мыекны китәрү, чит-читләрен кыру традициясе ныгып урнаша. Хатын-кызлар чәчләрен баш өстендә туры чәч юлы калдырып ике толымга үргәннәр, аларны аркага салып йөрткәннәр. Чәч йөртүнең бу төрләре баш киемнәренең һәм хатын-кызларда толымга тагыла торган бизәнү әйберләренең шуңа туры килгән формаларын барлыкка китергән.

X йөз башы болгарларында башны каплау гадәтен Ибне Фазлан да телгә ала. Баш киемнәре киездән, тиредән, йон һәм башка төрле тукымалардан яки аларның кушылмаларыннан эшләнгән. Чөйсыман дүрт кисәктән торган шар-конус рәвешле бүрек аеру-

CHAPTER 1
THE BULGAR TATAR COSTUME OF THE 8th - 18th CENTURIES

Viewed in the large, however, in the early medieval period (8th-10th centuries) the tunic-like cut of the upper garments ("caftan", "robe") brought them together visually (as it was described by Ibn Ruste - writer of the early 10th century), since they were similarly long-skirted, loose in shoulders, had the same wrap-over in the middle and fastenings on the breast and waist.

Late medieval period of Bulgar Tatar costume is characterised by modernisation of upper wear sleeve cut (curved armholes), back fitting along vertical seams, emergence of additional side godets, collar development, variations in sleeve width.

These resulted in the following dress versions: light fitted kazakin coat (man's knee-length coat with pleated skirt) and its warmer version - beshmet quilted coat, fur coats; still straight-backed jilyan and chekmen jackets with straight armholes. The cut of underwear shirt remained unchanged unlike its length. The man's shirt became shorter hardly covering the knees. The woman's shirt became longer while getting additional rather narrow flounce down the waist and increasing number of decorative elements.

Gradual changes also affected the short clothes - doublets ("jackets"). Ancient warriors wore these items under the chain armour, while the majority of the population - as a warm clothing under upper garments. Evolution of such clothes went towards more and more close clinging to the body owing to the cut and loss of sleeves. V-neck appeared in female version of the doublet, while, due to clinging, the garment became a better fit for woman's figure.

Used for weapons, bags, and other necessary accessories, waistbands made of cloth or leather were obligatory and indispensable components of men's costume in the medieval period. They were decorated by sewn-on metal plaques and had figured buckles. Great attention was also paid to buttons made of bone, metal-cast or open-work filigree ones. Their location on a garment was dependent of traditions and fashion. For instance, in the 16th-18th centuries the buttons were sewn on horizontally, 2-3 in a line, connected by laces, thus creating additional decorative effect for costumes made of monochrome textiles. This type of fastening may be seen from a Tatar of service class (persons bound by obligations of service to the Muscovite Russian State) in the picture by S. Herberstein.

The most ancient type of Tatar footwear was leather footwear - boots and shoes, slippers and golosh shoes. Tatars wore these items with canvas or linen tula oek stockings being similar in cut to the boots, or occasionally with ayakchu putties.

Ancient Bulgars have achieved such perfection in leather and wool processing, that many nations in Europe and Asia used to call well-dressed yuft and morocco leather "bulgari" or "Bulgarian ware". In excavations of the 10th-13th centuries, archaelogists have found this perfectly cut footwear, decorated with imprints and even with figured metal onlay plaques. Embroidery and leather appliques of different colours were also used for decoration.

The Bulgars have adapted from their Finno-Ugric neighbours light bast footwear - lapti sandals, which they wore in the same manner with tula oek stockings during agricultural work. The number of footwear articles was also replenished by valenki felt boots.

Few words should be said about hairstyles. As Islam propagated, the men have practised a custom to shave heads, shaved off or trimmed beard and moustaches. The women did up their hair in two plaits with partings in the middle or wearing them loosely. Such hairstyles formed corresponding types of headdresses and woman's hair ornaments.

In the early 10th century, a tradition of Bulgars to cover head with a cap was mentioned by Ibn-Fadlan. Headdresses were fabricated of felt, fur, woollen or other textiles, or their combinations. Sphero-conical cap made from four wedge-shaped parts was the most prevalent type. The warriors wore this cap under the helmet - rounded with Bulgars, and more sharp in the upper part during the Kazan Khanate period. Winter

ча киң таралган төрләрдән була. Шундый сырган бүрекне гаскәриләр очлым (шлем) астыннан кигәннәр – болгарларда ул өсте түгәрәкләнгән рәвештә булса, Казан ханлыгы чорында өсте очланып тәмамлана. Кышкы бүрекләр тиредән тегелгән һәм шул ук калыпны кабатлаган, ләкин, кагыйдә буларак, тыштан тире белән кырпу тотылган. Аксөякләрнең баш киеме кыйммәтле тиреләрдән эшләнгән, модага карап өскә таба сузынкы яки басынкы тәбәнәк рәвешле булган. Бизәлешләре аларның сәнгатьчә нәфис өслүбенә ярашкан. Әүвәлге чорда бүрекләрнең тагын бер төре – зур кырлары булган ерыклы бүрекләр дә киелгән. Авыл халкы мохитендә киез эшләпәләр рәвешендә, ләкин инде ерыксыз хәлдә алар XIX йөзнең ахырына кадәр, "колакчын" дип аталган тире бүрекләр аерым очракларда XVIII йөзгә кадәр сакланган.

Хатын-кыз баш киемнәре төрле-төрле булган. Аларда яшь үзенчәлекләре һәм гаилә мөнәсәбәтләре, шулай ук киеп йөрүченең социаль халәте ачык чагылган. Кызлар түгәрәк калыплы бүрекләр, тукылган яки ак җепләрдән бәйләнгән йомшак ак калфакчыклар кигәннәр. Башның маңгай һәм чигә өлешләре өстәмә рәвештә күн тасмадан (әүвәлгерәк болгарлар) яки тәңкәләр, сәйләннәр, чигә алкалары беркетелгән тукымадан торган маңгай бизәкләре белән бизәлгән.

Борынгы заманнарда ук кияүдәге хатын-кызлар баш киеменең мәҗбүри өлеше тукымадан эшләнгән япма булган. Бу традициядә чәчләрнең сихере турында борынгы мәҗүси карашлар чагылыш тапкан. Соңрак бу карашлар буй-сын сызымталарын тигезләргә һәм йөзне капларга куша торган камил дин – ислам дине белән беркетелгән. XIX йөздәге универсаль яулыкка кадәр япмалар форма төрлелегенең һәм үсешнең озын юлын үткәннәр. Барлык бу таләпләргә җавап бирү өчен "тастар" дип аталган тар сөлге рәвешендәге иң борынгы япмага катлаулы киң бөрмәле материя һәм өстәмә тукыма кисәкләре кирәк булган. Читтән кайтарылган, аксөякләр генә сатып алырдай киң тукымалар бу таләпләргә күбрәк җавап биргәннәр, өчпочмаклы япмаларны (өрпәк) һәм зур үлчәмле турыпочмаклы япмаларны камилләштергәннәр. Бу япмалар тар бәйләвеч ярдәмендә башка беркетелгәннәр, ул бәйләвечләр башлангыч чорда алынма, соңрак тегеп куела торган булган, соңгылары тукыманың ачык төстә булуына бәйле рәвештә кайвакыт металл өлешләр белән тулыланып, өстәмә бизәнү әйбере булып хезмәт иткән. Япма өстеннән түгәрәк шарсыман яки конус рәвешле бүрек киелгән. Ияк астында тоташа торган колакчынлы һәм арка өлешендә толымнарны каплаучы тукымалы "кашпау" – шуларның катлауландырылган бер төре. Иясенең социаль халәтенә бәйле рәвештә, баш киемнәре өстенә балык тәңкәсе кебек итеп акчалар, энҗе-мәрҗәннәр, җиз тәңкәләр тегеп куелган.

Урта гасырларның соңгы чорында (XVI – XVIII йөзләр), моданың гомуми юнәлешенә бәйле хәлдә, аксөякләрнең мондый баш киемнәре өскә таба нык кына сузыла, каты нигезле итеп эшләнә, җентекләп бизәлә һәм хатын-кыз костюмының аеруча көчле тәэсир ясый торган өлешенә әверелә.

Алынма бизәнү әйберләре – күкрәккә, толымнарга, кулларга беркетелә яки киелә торган әйберләр дә костюм белән бер үк өслүбкә буйсындырылган була. Аларны ясау өчен нигездә көмеш кулланылган, ул әүвәлге чорда чүкеп нәкышьләү, кою юлы белән эшкәртелгән; вак шарчыклар рәвешендә бөртекләндерелгән һәм ябыштырып куелган; урта гасырларда бөтереп-үреп эшкәртү өстенлек алган. Геометрик орнаментлар, үсемлек орнаментлары белән беррәттән бизәкләрдә зооморф мотивлар да бар. Аларның нык өслүбләшкән хәлдә булса да сакланып калуы ата-бабалар истәлеге белән аңлатылган.

Гомумән алганда, әүвәлге чор болгар-татар костюмы өлгесе белән Урта Идел буенда яшәгән башка халыклар кием-салымына якын булган хәлдә, гомуми силуэты һәм ачык төстәге шәрык тукымалары, мөселман дөньясындагы эстетик омтылышлар тәэсирендә туган төсләр күплеге белән аерылып торган. Киемдәге күптөслелек шәһәрләрдә, халыкның феодаль-сәүдәгәр катлавы мохитендә ныгып, акрынлап көчәя барган. Шактый соңрак ул ерактагы төбәкләргә, авыл көнкүрешенә үтеп кергән.

caps made of fur were of similar shape, but as a rule, had outer fur trimming. Headdresses of the elite were fabricated of precious furs, while their body was alternately stretched or flattened in accordance with the fashion. Decoration followed corresponding artistic styles.

In the early period there was one more type of caps - wide-brimmed hats with slits. With rural population they were in use, already without slits, up to the end of the 19th century, fur hats (kolakchyn) - up to the 18th century.

Women's headdresses were much more diverse and more distinct in reflecting age and family relations, as well as social position of their bearers.

Maidens wore spheroidal caps, soft white kalfak headdresses, woven or knitted of white thread. Forehead and temples were additionally decorated with leather (early Bulgars) or cloth bands with plaques, beads, temple rings.

Even in ancient times the textile head covering was the part and parcel of married woman's headdress. This tradition originated as a result of ancient heathen views on the magic of hair, which were further developed by more perfect religion, Islam, that recommended to hide body lines and cover face. Prior to the universal headscarf of the 19th century, the head coverings have advanced the long path of evolution and diversification. The most ancient tastar covering in the shape of narrow towel (linen length) required complicated draping and additional parts of cloth to be adequate for all these needs. Imported wide fabrics available for the elite, answered these needs more thoroughly and contributed to emergence of three-cornered oerpek coverings and large rectangular coverings. These headdresses were fixed by initially removable and later sewn narrow fillets, which served as additional decorations due to bright textiles sometimes ornamented with metal pieces. Spherical or conical cap was put onto this covering. Kashpau headdress represented more complicated version of the same, having earflaps that connected under the chin, and back part formed stripe of cloth to cover plaits. Depending on social position, these headdresses were worked scaly from the top with coins, corals, pearls and plaques.

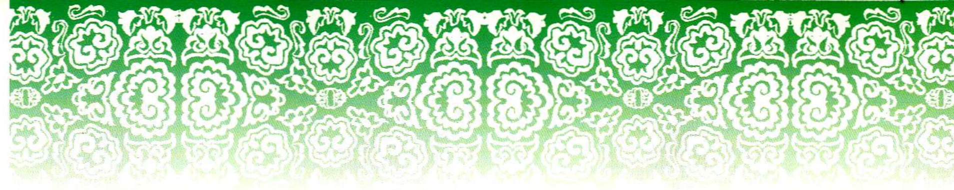
By virtue of general fashion trends in the late medieval period (16th-18th centuries), the upper part of such headdresses of the elite was significantly stretched upwards, obtained rigid base, was thoroughly decorated and thus became the most fancy component of woman's costume. Fur caps for women came close in shape to those for men.

Ornamentation - pectorals, hair ornaments, rings, and bracelets were of the same stylistic solution as that for the costume. For their manufacturing, silver was basically used, that was chased, cast, or granulated in the early period, while in the medieval period the filigree technique was prevalent. Along with geometric and foliate ornaments, decoration patterns also contained zoomorphic subjects. Conservation of these zoomorphs, though strongly stylized, was due to remembrance of ancestors.

As a whole, the Bulgar-Tatar costume of early period, while being close in cut to the dress of other Middle Volga peoples, differed in general silhouette and richness of colours under the influence of bright Oriental fabrics and aesthetic ideals of the Moslem world. Polychromy in dress was built up gradually, as it gained a foothold in the cities among feudal and merchant strata. Well after it penetrated into far away locations, into rural life.

2

КОСТЮМ
НАЧАЛА И СЕРЕДИНЫ XIX в.

Праздничный костюм зажиточной горожанки первой половины XIX в.

XIX йөзнең I яртысында бай шәһәр хатын-кызының бәйрәм костюмы.

Festive costume of a well-off woman in the first half of the 19th century.

Первая половина XIX в. – это время бурного развития татарского торгового капитала, нацеленного царским правительством на торговлю со Средней Азией, развитие промышленности, что сказалось и на эволюции одежды. Костюм этого времени наследует в целом стилевой ансамбль предыдущего периода (особенно XVIII в.), но некоторые его детали видоизменяются.

КОСТЮМ
НАЧАЛА И СЕРЕДИНЫ XIX в.

Мужская одежда состояла из белой рубашки туникообразного покроя с воротником-стойкой, шитой, в зависимости от имущественного состояния, из холста или тонкой полотняной материи. Праздничные рубахи горожан иногда шились с отложным воротником, украшенным вышивкой, но прямой грудной разрез сохранялся неукоснительно. В обычае было носить двое штанов: нижние ("штан") из светлой тонкой ткани и верхние ("чалбар") более темных тонов, чаще в полоску. Сверху одевали камзол ("камзул"), представляющий легкую домашнюю одежду. Настоящим же верхним платьем для выхода на улицу в теплое время года являлся приталенный казакин или прямоспинный джилян и чекмень ("җилән" и "чикмән"), чаще без подкладки. Камзолы, казакины и джиляны в этот период времени шили из ярких разноцветных шелковых, атласных, парчевых восточных тканей; а чекмени – из темных, однотонных, шерстяных.

Мужские штаны из холста и шелка.

Киндердән һәм ефәктән ир-ат ыштаннары.

Man's trousers made of linen and silk.

Мужская рубаха. Ситец.
Ир-ат күлмәге. Ситсы.
Man's shirt made of chintz.

Свадебная портянка с золотной тамбурной вышивкой.
Туйда киелгән алтын тамбур чигүле аяк чолгавы.
Wedding foot-binding chain-stitched with gold thread.

Камзол из парчи.
Парча камзул.
Doublet made of brocade.

Мужские тюбетейки. Бархат, позумент, золотное шитье. Середина XIX в. Конец XIX в.

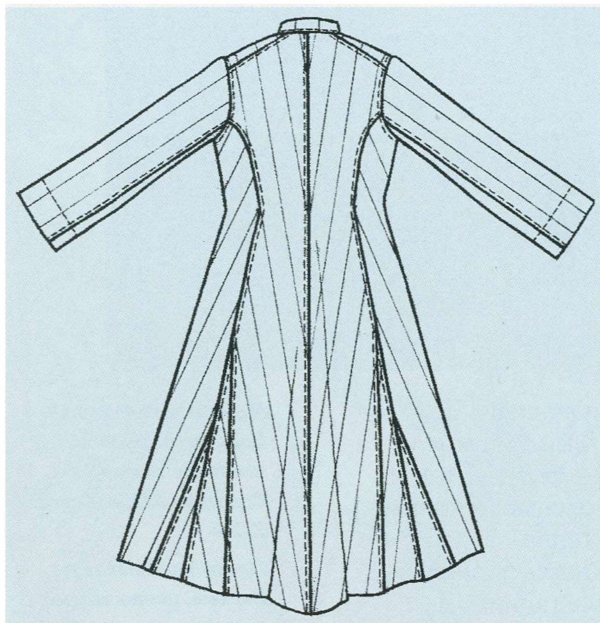
Ир-ат түбәтәйләре. Бәрхет, укалы тасма (позумент), алтын җеп белән тегелгән. XIX йөз уртасы. XIX йөз ахыры.

Man's velvet skullcaps worked with gold thread; galloon trimming. Mid-19th - late 19th century.

Зимней одеждой являлись приталенный утепленный бишмет и шубы как облегающие фигуру, так и прямоспинные. Подпоясывали только зимнюю одежду для тепла.

Облегающая одежда выполнялась путем забора ткани на талии в вертикальные швы спинки и боков. Глубокий запа́х верхней одежды достигался дополнительными боковыми клиньями на подоле. Это придавало татарской одежде приталенный вид, в целом трапециевидный силуэт, что соответствовало и европейским тенденциям моды первой половины XIX в.

Головным убором, который мужчины носили постоянно, была тюбетейка ("такыя"). Она представляла собой полусферу или невысокий конус. Шили ее из ярких тканей с рисунком; однотонные же сплошь покрывали вышивкой и аппликацией позументной лентой. На тюбетейку надевали зимой меховую шапку также в форме полусферы. У лиц, занятых в торговле, начинают появляться шапки в форме невысокого цилиндра, из меха каракуля, с плоским верхом, но широкого распространения в этот период они не получили.

В XVIII веке такой формы шапки, отороченные более высоким мехом, встречались тоже редко, в основном, в среде служилых татар.

В женской одежде, как и в мужской, основными являлись рубашка и штаны. Далее шли: камзол, бишмет, шуба и джилян, того же покроя, как и мужские, с небольшими отличиями. Большей оригинальности достигла рубаха, превратившись из нательной одежды собственно в платье, хотя и носилась непременно с камзолом и сохранила туникообразный покрой. Это связано с патриархальным укладом быта, когда женщина большую часть времени проводила дома.

Уже к концу XVIII в. заканчивается замена белого холста для пошива женской рубахи на однотонный – крашеный или пестрядь. Этот процесс, продиктованный практичностью, у казанских татар завершается на столетие раньше, чем у других этнических и территориальных групп

Перстень-печатка. Серебро, позолота, самоцвет.

Мөһерле йөзек. Көмеш, йөгертелгән алтын, асылташ.

Silvergilt signet ring with a semi-precious stone.

Крой казакина, бешмета и приталенных шуб (вид спереди и сзади).

Казаки, бишмәт һәм билле тун киселеше (алдан һәм арттан күренеше).

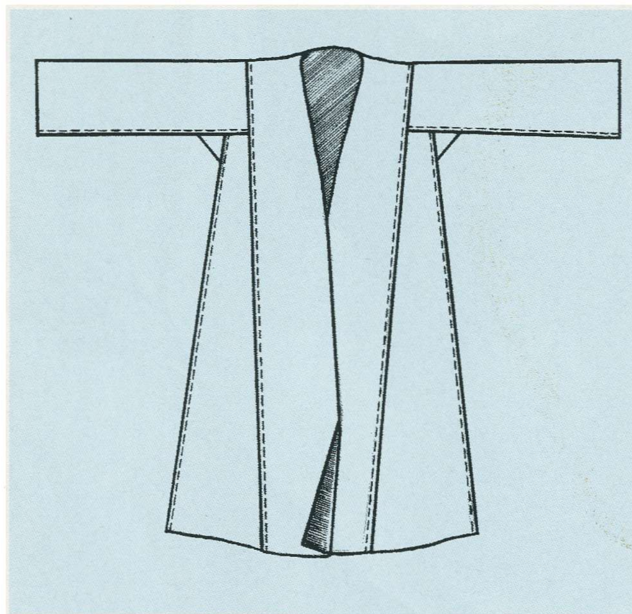
The cut of kazakin coat, beshmet coat and fitted fur coats (front and rear view).

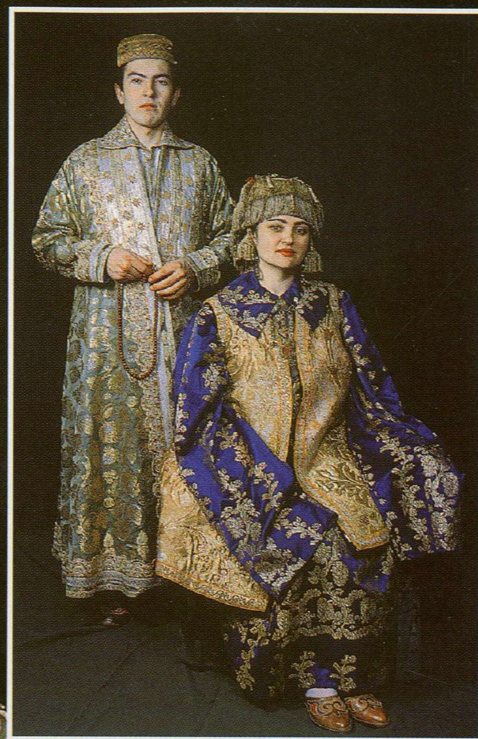
Верхняя мужская одежда – казакин. Шелк, бархат.
Ир-атларның өс киеме – казаки. Ефәк, бәрхет.
Man's outer wear – kazakin coat – of silk and velvet.

татар и финно-угорских народов. Толчком к этому послужили яркие восточные ткани, позднее и то, что к 1815 году Европа расстается с белым цветом для торжественных случаев, считая его непригодным, признаком бедности.

Окрашенные естественными красителями нити давали все оттенки приглушенно-красного цвета, цвета охры, светло-коричневого, зеленого, синего, желтого. При ткачестве их выполняли в виде розеток, полосок и клеток, подражая контрастной цветовой структуре восточных тканей и мануфактурных изделий. На таких ярких по тональности женских рубахах вышитый орнамент, располагавшийся ранее вдоль грудного разреза, на подоле, рукавах, и в древности имевший, кроме эстетического, и охранительный характер, стал незаметен. Он заменяется тканевой

Крой джиляна.
Җилән киселеше.
The cut of jilyan jacket.

Праздничные костюмы зажиточных горожан.

Шәһәр байларның бәйрәм костюмнары.

Festive costumes of well-off townspeople.

аппликацией на подоле и груди. Так возникает "изу" – закругленный нагрудник из полосок ткани и лент, обрамляющий грудной разрез и первоначально не являющийся съемным. Разноцветные полоски нагрудника объединяли контрастные цвета плечевой одежды и головного убора. Это акцентное значение "изу" позволяло варьировать детали костюма, для удобства его сделали съемным. Вышивка сохраняется только в отдельных случаях сверху подольного волана на цветных, но однотонных тканях.

Женский костюм с нагрудной тканевой аппликацией "изу" и перевязью "хэситэ".

Күкрәк өлешендә тукыма аппликацияле изүе һәм бәйләвеч хәситәсе булган хатын-кыз костюмы.

Woman's costume with izyu ruffle and khasiteh shoulder-belt.

Нагрудное съемное украшение – "изу". Шелк, бархат, позумент, самоцветы.

Күкрәк өлеше өчен алынмалы бизәк – "изү". Ефәк, бәрхет, укалы тасма, асылташлар.

Izyu ruffle with a galloon-trimmed silk and velvet base with semi-precious stones.

Женский камзол из золотной парчи.
Алтынлы парчадан тегелгән хатын-кыз камзулы.
Woman's doublet made of gold-thread brocade.

Так как рубаха никогда не носилась как самостоятельная деталь костюма, то на обшивку камзола перешли "охранительные" украшения белой рубашки. Тот же принцип соблюдался и для оформления женских и мужских джилянов.

Камзол с аппликацией золотной бахромой.
Алтын чук аппликацияле камзул.
Doublet with gold-thread fringe.

Калфаки. Трикотаж, бархат. Вышивка синелью, ушковая аппликация лентами.

Калфаклар. Трикотаж, бәрхет. Чук җебе белән чигелгән, тасмалардан элмәкле аппликация ясалган.

Kalfak knitted and velvet headdresses worked in chenille; silk appliqué.

С XVIII веком уходят в прошлое громоздкие и тяжелые шапки – “кашпау”, унизанные монетами. Молодые женщины и девушки носят мягкие калфачки, достаточно объемные для того, чтобы можно было их надеть на голову, закрыть волосы и шею сзади. В деревне их вяжут из тонких хлопчатобумажных нитей. Городские женщины для их пошива используют привозное тонкое трикотажное полотно или бархат. Ранние калфаки

Костюм молодой горожанки.
Шәһәрдә яшәүче яшь хатын-кыз костюмы.
Costume of a young townswoman.

украшались только вышивкой в налобной части, съемной или пришитой бахромой – повязкой “үкә-чәчәк”, височными кистями и кисточкой у завершения конуса. Позднее городские женщины, имевшие больше времени для занятия рукоделием, превратили калфачки в подлинные произведения искусства. Яркая аппликация из разноцветных лент по всей поверхности, вышивка пушистыми нитями синели, дополненная бусинками, жемчугом, металлическими нитями на полосатом фоне сделали калфак центральным декоративным элементом костюма.

Праздничный костюм зажиточной горожанки.

Шәһәрдә яшәүче бай хатын-кызның бәйрәм костюмы.

Festive costume of a well-off townswoman.

Декоративное оформление калфака. Ушковая аппликация шелком по бархату; вышивка бисером, золотной канителью, блестками.

Калфакның бизәлеше. Бәрхеткә ефәк белән элмәкле аппликация ясалган, сәйлән, алтын ука-җеп, ялтыравык тәңкәләр белән чигелгән.

Kalfak headdress decoration. Silk appliquй on velvet; worked with glass beads, gold bullion, paillettes.

КОСТЮМ
НАЧАЛА И СЕРЕДИНЫ XIX в.

В едином комплексе с калфаком смотрелся и старинный накосник ("тезмә" и "чәч-тәңкәсе") из 1-2 полос ткани, зашитый монетами, бляхами, кисточками и проч. Внешним видом он напоминал наспинную часть кашпау. В комплекте с мягким калфаком, удерживаясь завязками у основания косы, перекрываясь убором в верхней части, он смотрелся как единое целое. Позднее калфаки стали драпировать на правый бок.

Казанские татарки. Художник К.Гун. 1862 г.

Казан-татар хатын-кызлары. Рәссам К.Гун. 1862 ел.

Kazan Tatar Women. Painting by K.Gun. 1862.

Накосники – тезмә. Ткань, жетоны, бляхи.
Тезмәләр. Тукыма, жетоннар, җиз тәңкәләр.
Tezmeh hair ornament on textile base with medals and plaques.

В конце XVIII – начале XIX вв. во Франции и России очень популярными становятся кашемировые шали (Индия). Большой спрос вызвал большой их ввоз из Франции и бурный рост производства платков и шалей в России. В их декоре использовались часто восточные мотивы.

С первой половины XIX в. ситцевые, шелковые, парчевые платки и шали мануфактурного производства пополнили головные уборы татарских женщин. Покрывала подразделялись на два типа: нижние и верхние.

Нижние ("тастар", "өрпәк", "яулык") белого цвета с вышивкой надевались непосредственно на голову и плотно закрывали голову, лоб, шею. С появлением фабричных платков в начале века тастар вышел из употребления, название "яулык" было перенесено с расшитого убора на квадратный платок, способ повязывания которого (в роспуск) повторял прежнюю форму. Называли такие платки "француз яулык". На них надевали шапочку – сферическую

Головное покрывало – "өрпәк". Шелк, золотный позумент, бахрома.

Баш япмасы – өрпәк. Ефәк, алтын укалы тасма, чуклар.

Orpaek head covering of silk; gold galloon trimming and fringe.

Покрывало "өрпәк" в комплексе с шапкой "камчат бурек". Флеровая ткань, золотный позумент, капитель. Мех, бархат.

Баш япмасы "өрпәк" камчат бүрек белән берлектә. Өрфия тукыма, алтын укалы тасма, ука-җеп. Мех, бәрхет.

Orpaek head covering of crape cloth worked with gold galloon trimming and bullion with kamchat burek cap of fur and velvet.

тканевую или меховую, или закрепляли дополнительным платком, сложенным на угол, с узлом сзади. Замужние женщины, соблюдая приличия, ходили дома в нижнем покрывале; в гостях – часто не снимали верхнего.

Верхние покрывала служили для выхода из дома и были ярких расцветок. По форме они представляли вытянутый прямоугольник, надеваемый на боковую кромку или квадрат, сложенные на угол. Свободно свисая с головы, они позволяли закрыть нижнюю часть лица и фигуру. Для таких верхних покрывал служили восточные шелковые ткани или парчовые фабричные платки, иногда два неразрезанных между собой.

Женщина Казанских татар. Художник А.Мартынов. 1808 г.

Казан татарлары хатын-кызы. Рәссам А.Мартынов. 1808 ел.

A Kazan Tatar Woman. Painting by A. Martynov. 1808.

Туфелька женская. Шелк, фольга, золотная вышивка.

Хатын-кыз башмакчыгы. Ефәк, фольга, алтын җепләр белән чигеш.

Woman's silk slippers worked with foil and gold thread.

Костюмы молодой и пожилой горожанок.

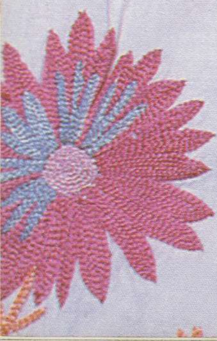
Шәһәрдә яшәүче яшь һәм өлкән яшьтәге хатын-кыз костюмнары.

Costumes of young and old townswomen.

Фрагмент вышитого “орпека”. Шелк. Тамбур.
Чигүле өрпәк фрагменты. Ефәк. Тамбурлы чигеш.
Detail of silk orpaek head covering worked in chain stitch.

Головное женское верхнее покрывало. Восточный шелк с золотными нитями.
Хатын-кызның баш япмасы. Алтын җепле көнчыгыш ефәге.
Woman's outer head covering of Oriental silk with gold thread.

Ювелирные женские украшения этого времени – показатель материального достатка и общественного положения семьи. Как правило, украшения изготовлялись из серебра, сверху золотились, инкрустировались камнями. Предпочтение отдавалось коричневому сердолику и голубовато-зеленой бирюзе, наделявшейся магической силой. Часто встречались сиреневые аметисты, дымчатые топазы и горный хрусталь. У женщин из богатых семей имелся полный набор традиционных ювелирных украшений. Здесь и перстни, кольца, ношение которых связано с общемусульманской традицией; браслеты разных видов; разросшиеся до огромных размеров застежки ворота – “яка чылбыры”; накосники; нагрудная перевязь – синтез оберега и украшения и др.

Платки парчовые с восточными узорами. Подмосковные мануфактуры. Первая половина XIX в.

Шәрыкча бизәкле парча яулыклар. Мәскәү яны мануфактуралары. XIX йөзнең беренче яртысы.

Brocade headscarves with Oriental patterns. Moscow region manufactories, first half of 19th century.

Накосники – чулпы. Серебро, самоцветы. Скань, гравировка, инкрустация.

Чулпылар. Көмеш, асылташлар. Үреп-бөтереп, граверлап, инкрустациялэп эшләнгәннәр.

Chulpa hair ornament in silver filigree with engraved decoration and inlaid work; semi-precious stones.

Серьги. Серебро. Гравировка. Начало XIX в.

Алкалар. Көмеш. Гравердап ясалган. XIX йөз башы.

Ear ornaments of solid silver with engraving. Early 19th century.

Казанско-татарские украшения достигли в первой половине XIX в. апогея своего развития как по массивности и законченности, так и по изяществу, совершенству исполнения, полихромии, за счет большего использования ажурной скани и драгоценных камней.

В женском костюме украшения дополняли пластичность и цветовой эффект тканей, а кроме того создавали при движении звуковой эффект.

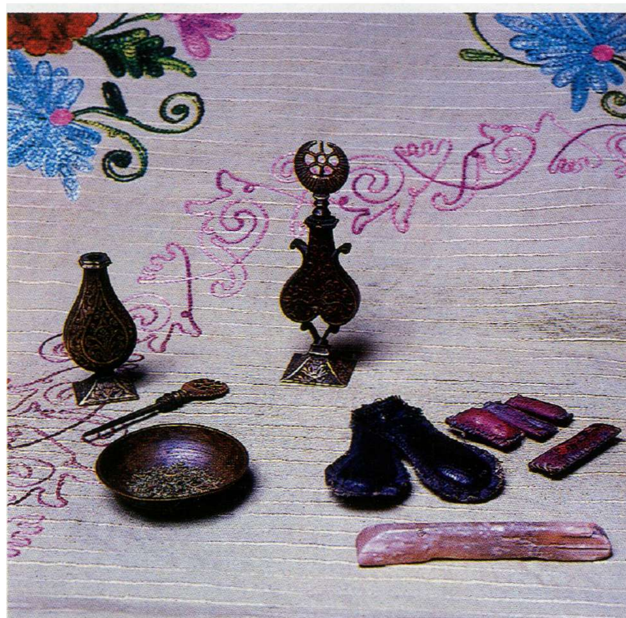
Зажиточные горожанки, кроме украшений, достаточно широко применяли косметику, дававшую возможность достичь идеала национальной красоты: темных блестящих бровей и волос, миндалевидных глаз сквозь опущенные пушистые ресницы, нежной кожи лица и рук, луноликости образа. Брови окрашивали усмой, ресницы – сурьмой,

Нагрудная перевязь – хэситэ. Ткань, позумент, ювелирные бляхи.
Күкрәк бәйләвече – хәситә. Тукыма, укалы тасма, ювелир җиз тәңкәләр.
Khasiteh shoulder-belt: a galloon-trimmed textile base with jewellery plaques.

Ожерелье из уральских самоцветов в оправе из серебра.
Көмеш кысадагы Урал асылташларыннан муенса.
Silver necklace set with semi-precious Urals stones.

Косметика татарских женщин.

Татар хатын-кызларының бизәнү әйберләре.

Cosmetics of Tatar women.

лицо – китайскими белилами, ввозимыми из Средней Азии и Китая. Краску для ногтей – хну – женщины изготовляли сами из растертых листьев комнатного цветка – бальзамина с добавлением квасцов. Хну привязывали к ногтям на ночь, и к утру они окрашивались в желтовато-красный цвет. Широко был распространен способ мытья волос кислым молоком – катыком, что способствовало хорошему промыванию, а также, по мнению женщин, их сохранению и росту. С Востока поступали и ароматические средства – мускус, сок душистого базилика, розовое масло.

В целом костюм этого времени, сохраняя основные компоненты традиционный одежды и общий силуэт, имеет предельно насыщенную цветовую структуру, построенную на умножении декоративных эффектов. Но

Воротниковая застежка – "яка чылбыры". Серебро, позолота. Самоцветы. Скань, инкрустация камнями.

Яка чылбыры. Көмеш, йөгертелгән алтын. Асылташлар. Үрепбөтереп, ташлар белән инкрустациялəп эшлəнгəн.

Yaka chylbyry collar pendant of silvergilt in openwork filigree, set with semi-precious stones.

Накосники – чулпы. Серебро, позолота, самоцветы. Скань, инкрустация.

Чулпылар. Көмеш, йөгертелгән алтын, асылташлар. Үреп-бөтереп, инкрустациялəп эшлəнгəн.

Chulpa hair ornaments of silvergilt in openwork filigree, set with semi-precious stones.

при всей своей цветовой экзотичности, “восточности”, он не выпадает из общей мировой тенденции моды: приталенного силуэта, отказа от больших плоскостей белого цвета, широкого использования подольного неширокого волана, украшения объемными цветами, позументами, драгоценностями.

2 БҮЛЕК

XIX ЙӨЗ БАШЫ – XIX ЙӨЗ УРТАСЫ КОСТЮМЫ

XIX йөзнең беренче яртысы – патша хөкүмәте тарафыннан Урта Азия белән сәүдә итү, промышленность үсеше максатларына юнәлдерелгән татар сәүдә капиталының көчле үсеш алган вакыты. Бу кием-салым үсеш-үзгәрешендә дә чагылыш таба. Шушы заман костюмы алдагы чорның (бигрәк тә XVIII йөзнең) өслүб бөтенлеген тулаем кабул итә, ләкин аның кайбер өлешләре үзгәрешләр кичерә.

Ир-ат киеме иясенең мал-мөлкәте күпме булуга карап киндердән яки юка тукымадан тегелгән, туникасыман киселешле, утыртма якалы ак күлмәктән торган. Шәһәр кешеләренең бәйрәм күлмәкләре кайбер очракларда чигүле кайтарма яка белән тегелгән, ләкин туры күкрәк уемы аермачык сакланган. Ике ыштан: ачык төсле юка тукымадан эчке ыштан һәм караңгырак төсләрдәге, еш кына буй-буй сызыклы чалбар киеп йөрү гадәте булган. Өскә өй киеме булып саналган җиңел камзул кигәннәр. Елның җылы вакытында урамга киеп чыга торган өс киеме булып билле казаки яки туры аркалы, еш кына эчсез җилән һәм чикмән торган. Бу чорда камзулларны, казаки һәм җиләннәрне шәрыктан кайтарылган төрле төстәге ефәк, атлас, парча тукымалардан, ә чикмәннәрне бертөрле караңгы төстәге йон тукымалардан теккәннәр.

Кышын билле калын бишмәт һәм тәнгә сыланып торган яки туры аркалы туннар кигәннәр. Җылылык өчен кышкы киемне билдән буганнар.

Киемнең тәнгә сыланып, ятып торуы гадәттәгечә бил өлешендә тукыманы арттакта һәм ян җәйләрен тарайту юлы белән барган. Өс киеменең тирән каплатмалы булуына чабуның ян җәйләренә чөйсыман ялганмалар ясау ярдәмендә ирешелгән. Бу татар киеменә билле һәм трапеция рәвешле силуэт биргән, ә мондый үзенчәлекләр моданың XIX йөзнең беренче яртысындагы европа юнәлешләренә дә туры килгән.

Ир-атлар даими киеп йөргән баш киеме – түбәтәй (такыя). Ул ярымшарны яки биек булмаган конусны хәтерләткән. Аны рәсемле ачык төстәге тукымалардан теккәннәр, бертөрле генә тукымадан тегелсә, бөтен өслеген чигү, аппликация һәм укалы тасма белән бизәгәннәр. Кышын түбәтәй өстенә ярымшар кыяфәтле тире бүрек кигәннәр. Сәүдә белән мәшгуль булган кешеләрдә каракул тиредән тегелгән, яссы түбәле, тәбәнәк цилиндр рәвешле бүрекләр күренә башлый, ләкин бу чорда алар киң таралмый.

Озынрак мех белән кырпу тотылган мондый кыяфәтле бүрекләр XVIII йөздә шулай ук сирәк, йомышлы татарлар арасында гына очраган.

Ир-ат киемендәге кебек, хатын-кыз киемендә дә күлмәк һәм ыштан төп урында торган. Шулай ук ир-атлардагы кебек кыса белән тегелгән, бераз гына аерылып торган камзул, бишмәт, тун һәм җилән киелгән. Камзул белән генә киелсә дә, туникасыман киселешне саклаcа да, эчке киемнән хатын-кызның өске күлмәгенә әверелгән күлмәк зур оригинальлеккә ирешкән. Бу хатын-кызның күп вакытын өйдә үткәрә торган патриархаль көнкүреш рәвеше белән бәйле.

XVIII йөзнең ахырына таба хатын-кыз күлмәге тегү өчен кулланылган ак киндер бертөрле генә

CHAPTER 2

THE COSTUME OF THE EARLY AND MID-19th CENTURIES

The first half of the 19th century was characterised by both the growth of Tatar trading capital directed by the tsarist government to trading with Middle Asia and industrial development, which also affected the evolution of dress. The costume of that time as a whole inherited stylistic ensemble of the previous period (especially that of the 18th century), but some details underwent certain changes.

The men's clothing comprised white shirt of tunic-like cut with stand-up collar made of linen or thin woollen fabric depending of property status. Festive shirts of townspeople were sometimes fabricated with turndown collars decorated with embroidery, but straight breast cutout was indispensable. It was a custom to wear two pants: shtan underpants of light thin fabric and outer chalbar trousers of darker colours, mostly striped. Camsul doublet being light house dress was used as upper garment. As regular outer dress, i.e. summer outdoor clothes, Tatars wore fitted kazakin coat or straight-back jilyan and chekmen jackets, mostly unlined. At that time camsul doublets, kazakin coats and jilyan jackets were made of bright multicoloured silk, satin, brocade fabrics of Oriental origin; while chekmen jackets - of dark plain woollen fabrics.

Winter wear was represented by quilted beshmet coat and furcoats, both fitted and straight-back. Only winter clothes were girdled for warming.

Fitting of dress traditionally followed the path of taking material at the waist in vertical seams between back and sides. Deep wrapover of outer clothes was attained by additional side godets. This approach imparted fitted appearance and generally trapeziform silhouette to the Tatar dress, which complied with European fashion trends in the first half of the 19th century.

Men's headdresses for permanent wear, takya scullcaps, were shaped to the form of hemisphere or low truncated cone. They were made of bright patterned fabrics, while one-coloured scullcaps were worked all over with embroidery and appliques of galloon lace. During the winter season, fur caps of the same hemispheric shape were put onto these scullcaps. Low flat-topped cylindrical astrakhan caps were coming into use among persons dealing with merchantry, but they have not received much recognition in that period.

In the 18th century, the caps of the same shape, but trimmed with higher fur, were also few and could be mostly found among Tatars of service class.

As in the men's wear, basic clothes for women comprised shirt and pants. Other garments included doublet, beshmet coat, furcoat and jilyan jacket of the similar cut as those for men, with minor differences. The shirt, with its tunic-like cut remained, became more original and transformed from an undergarment into the dress proper, though it was still a must to wear it with the doublet. This was associated with the traditions of patriarchal society, where the woman stayed at home for the most part of her life.

As early as the end of 18th century white linen used for women's shirts was largely superseded by one-coloured or motley fabrics. This process, inspired by practicality, was completed by Kazan Tatars hundred years early as compared with other ethnic and territorial Tatars and Finno-Ugric groups. This was

буяулы яки чуар киндергә алышынып бетә. Уңайлылык җәһәтеннән килеп чыккан бу процесс казан татарларында татарларның башка этник һәм территориаль төркемнәре, фин-угор халыклары белән чагыштырганда йөз елга иртәрәк тәмамлана. Моңа ачык төстәге шәрык тукымалары таралу һәм шулай ук соңрак Европаның 1815 елда ак төсне яраксызга, фәкыйрьлек билгесенә санап, тантаналы очраклар өчен аны файдаланмый башлавы да этәргеч бирә.

Табигый буяуларга манылган җепләр тоник кызыл төснең, кызгылт-сары, ачык кызгылт көрән, яшел, зәңгәр, сары төсләрнең барлык төсмерләрен биргәннәр. Тукыганда аларны шәрык тукымаларының һәм мануфактур эшләнмәләренең контрастлы күптөслелегенә охшатып чәчәкләр, буй-буй сызыклар һәм шакмаклар рәвешендә туры китергәннәр. Мондый ачык төсле хатын-кыз киемнәренең элек күкрәк уемы кырыена, итәгенә, җиңнәренә чигелгән, борынгы заманнарда матурлык сыйфатыннан тыш, саклагыч сыйфатында да кулланылган бизәк югалып калган. Ул итәктә һәм күкрәктә тукыма аппликация белән алмашына. Шул рәвешле изү – тасмалардан һәм тар-тар тукыма кисәкләреннән торган, күкрәк уемын каймалаган һәм башлангыч чорында алынмый торган түгәрәк күкрәкчә барлыкка килә. Чигү аерым очракларда гына бала итәк өстендә, бертөрле төстәге тукымада сакланган.

Күлмәк бервакытта да костюмның мөстәкыйль өлеше буларак киелмәгәнлектән, ак күлмәкнең "саклагыч" бизәкләре камзулны каймалауда кулланыла башлаган. Хатын-кыз һәм ир-ат җиләннәрен бизәүдә дә шушы кагыйдә үтәлгән.

XVIII йөз белән бергә кашпаулар – тәңкәләр тезеп бизәлгән зур һәм авыр бүрекләр дә үткәндә кала. Яшь хатыннар һәм кызлар башка кияргә, чәчләрне һәм арттан муенны капларга мөмкинлек бирү өчен җитәрлек зурлыктагы йомшак калфакчыклар кигәннәр. Авыл җирендә аларны нечкә киҗе-мамык җепләрдән бәйлиләр. Шәһәр хатыннары калфак тегү өчен читтән кайтарылган юка трикотаж тукыма яки бәрхет кулланган. Әүвәлгерәк калфаклар маңгай өлешендә чигү белән, салынма яки тегелгән чук-чачак – "ука-чәчәк" бәйләвеч, чигә чуклары һәм конусның тәмамланган өлешендә кечкенәрәк чук белән бизәлгән. Соңгырак чорда кул эше белән шөгыльләнергә вакытлары күбрәк булган шәһәр хатыннары калфакларны чын сәнгать әсәрләренә әверелдергәннәр. Өслекне тулаем каплаган, төрле төстәге тасмалардан торган яктыачык аппликация, буй-буй фонда сәйләннәр, энҗе, металл җепләр белән тулыланып, мамыклы чук җебе белән чигелгән бизәкләр калфакны костюмның төп декоратив өлеше иткән.

Металл акчалар, җиз тәңкәләр, чуклар һ.б. тезеп тегелгән бер-ике тасма тукымадан торган "тезмә" һәм "чәч тәңкәсе" калфак белән берлектә йөртелгәннәр. Тышкы күренеше белән ул кашпауның арка өлешен хәтерләткән. Йомшак калфак белән берлектә, толым төбеннән бау белән бәйләнеп һәм өске өлешеннән башка кием белән капланып, ул бербөтен булып күренгән. Соңрак калфакларны уң якка таба каплатып кия башлаганнар.

XVIII йөз ахыры – XX йөз башында Франциядә һәм Россиядә кәшемир шәлләр (Һиндстан) бик популярлашып китә. Аларга сорауның зурлыгы Франциядән күпләп кайтартылуын һәм шәлләрне, яулыкларны Россиядә җитештерүнең көчле үсешен китереп чыгарган. Аларны бизәүдә еш кына көнчыгыш мотивлары файдаланылган.

XIX йөзнең беренче яртысыннан мануфактур җитештерүдәге ситсы, ефәк, парча яулык һәм шәлләр татар хатын-кызларның баш киемнәрен тулыландырганнар. Япмалар ике төргә: тыштан һәм эчтән ябулыларга бүленгән.

Эчтән ябулы, ак төстәге чигүле тастарлар, өрпәк һәм яулыклар турыдан-туры башка бөркәлгән һәм башны, маңгайны, муенны тулысынча каплаганнар. Чор башында фабрика яулыклары пәйда булу белән, тастар кулланылыштан төшеп кала, "яулык" атамасы чигүле япмадан шакмаклы гадәти япмага күчә, ул әүвәлге буйлап бәйләү рәвешен кабатлый. Мондый яулыкны "француз

stimulated by bright Oriental textiles, and later by the fact, that by 1815 Europe did away with white colour for solemn occasions, considering it to be a sign of poverty and thus not fit.

Being processed using natural dyes, the threads offered all tints of subdued red colour, ochre, light brown, green, blue, yellow. During weaving they were combined in rosettes, stripes, and checks imitating contrast colour structure of Oriental fabrics and draperies. Originally located along the breast cutout, on the skirt and sleeves, embroidered ornament which in ancient times was used for both decorative and protective purposes, became indistinguishable on such bright women's shirts. It was superseded by cloth applique on the skirt and breast. Thus appeared izyu ruffle - a rounded pectoral made of textile bands and laces framing breast cutout and initially being not detachable. Embroidery remained occasionally above skirt flounce on dyed but one-coloured fabrics.

Since the shirt has never be considered as an independent part of the costume, "protective" ornaments from white shirt was transferred to the doublet trimming. The same principle was also observed when trimming men's and women's jilyan jackets.

By the end of the 18th century heavy kashpau headdresses covered with coins have become the thing of the past. Young women and maidens wore soft kalfak headdresses that had sufficient volume to cover hair and the back of the neck. In the villages they were knitted with thin cotton yarn, townswomen used imported thin knitted fabric or velvet. Early kalfak headdresses were decorated only with detachable or sewn-on fringe - uka-chachak bandeau, temple tassels and tassel on the top of the cone. More recently, townswomen who had more time to do needlework made kalfak headdresses into real artwork. Bright appliques of variegated ribbons throughout the surface, work in fluffed chenille threads together with beads, pearls, metal threads on striped background made kalfak headdress the central decorative component of the costume.

Kalfak headdress formed a united set with ancient hair ornaments (tesmeh and chech-tankeseh) made of 1-2 textile bands covered with coins, plaques, tassels, etc. It was close in appearance to the back part of kashpau headdress. When complemented soft kalfak headdress, it looked as a single whole, being held by laces at the top of the plait and overlapped by the headdress in the upper part.

In the late 18th and early 19th centuries the cashmere shawls became very popular in France and Russia. Great demand resulted in their vast imports from France and rapid growth of headscarf and shawl production in Russia. In their decoration the Oriental motifs were often used.

Since the first half of the 19th century the calico, silk, and brocade headscarves and shawls of manufactory production have come into use along with other women's headdresses. Head coverings were subdivided into two types - outer and under ones.

Head under coverings (tastar, oerpek, yaulyk) made of white textile with embroidery were put directly on the head and closely covered head, forehead, and neck. With the advent of factory-made headscarves in the beginning of this period, the tastar covering went out of use, the name of yaulyk was transferred from the embroidered headdress to the square kerchief, which was tied using the same way as the previous one (unfolded). These kerchiefs were called "frantsuz yaulyk". Tatar women wore them under the spherical textile or fur cap, or fixed with additional headscarf folded to form a corner, with the knot behind.

Being brighter in colour, head outer coverings served as street headdresses. They were made in the form of a square or an extended rectangle put on the head with a lateral edge in front, folded to form a corner. Freely fallen from the head, they enabled to close the lower part of face and the body. To make these outer coverings the Oriental silk fabrics or brocade factory-made kerchiefs - sometimes a pair of uncut ones - were used.

Women's jewellery of that time was indicative of

яулык" дип атыйлар. Аның өстеннән ярымшар рәвешле тукыма яки мех бүрек кигәннәр, яки почмаклап, түенен артта калдырып бәйләнгән икенче яулык белән эләктереп куйганнар.

Тыштан бәйләнә торган япмалар өйдән чыккач киеп йөрү өчен хезмәт иткәннәр һәм якты, ачык төсле булганнар. Формалары белән почмакланган, ян як кырыена киертелә торган сузынкы турыпочмакны яки шулай ук почмакланган квадратны хәтерләткәннәр. Баштан иркен хәлдә асылынып төшеп алар йөзнең аскы өлешен һәм буй-сынны капларга мөмкинлек биргәннәр. Мондый тышкы (яки, икенче төрле, өске) япмалар өчен көнчыгышның ефәк тукымалары яки парчадан эшләнгән фабрика яулыклары хезмәт иткән. Соңгылары кайвакыт киселмәгән ике яулыктан торган.

Бу заманның ювелир бизәнү әйберләре – матди байлыкларның һәм җәмгыятьтә гаилә тоткан урын-дәрәҗәнең күрсәткече. Кагыйдә буларак, бизәнү әйберләре көмештән эшләнгәннәр, өстеннән алтын йөгертелгән, асылташлар белән инкрустацияләнгәннәр. Сихри көчкә ия дип саналган кызгылт көрән сердоликка һәм зәңгәрсу-яшел фирүзәгә өстенлек бирелгән. Шәмәхә аметист, күксел соры топаз һәм тау бәллүре дә еш кулланылган. Бай гаиләләрдән булган хатын-кызларда традицион ювелир бизәнү әйберләренең тулы җыелмасы булган. Монда гомуммөселман традициясенә бәйле рәвештә киелгән йөзек һәм балдаклар да, төрле рәвештәге беләзекләр дә, бик зур үлчәмнәргә кадәр җиткән яка чылбырлары, чулпылар, саклану һәм бизәнү кушылмасы булган күкрәк бәйләвечләре дә бар.

Киң таралганлыклары һәм тәмам эшләнеп җиткәнлекләре буенча да, нәфислеге, камил эшләнеше, асылташларны һәм челтәрләп ясауны күп куллану исәбенә барлыкка килгән күптөрлелеге буенча да XIX йөзнең беренче яртысына караган казан-татар бизәнү әйберләре үсешләренең иң биек ноктасына ирешкәннәр.

Хатын-кыз костюмында бизәнү әйберләре сыгылмалылыкны һәм тукымалардагы төсләр эффектын тулыландырганнар, моннан тыш хәрәкәт иткәндә чылтырау, чыңлау авазлары тудырганнар.

Бай шәһәр хатыннары бизәнү әйберләреннән тыш косметика да кулланганнар. Ул милли матурлык, гүзәллек идеалына – ялтырап торган кара кашлы һәм чәчле, төшеп торган йомшак керфекләр арасындагы миндальсыман күзле, бит һәм кулларда нәфис тиреле, ай кебек йөзле булуга ирешү мөмкинлеге дип саналган. Кашларны усма, керфекләрне сөрмә, битне Урта Азиядән һәм Кытайдан кайтарылган кытай акшары белән буяганнар. Тырнак буяу өчен кынаны хатын-кызлар йортта үсә торган кына гөленең уылган яфракларына ачуташ өстәп ясаганнар. Кынаны төнгә тырнакларга бәйләгәннәр һәм иртә беләнгә тырнаклар саргылт-кызыл төске кергән. Чәчләрне катык белән юу киң таралган булган, бу чәчләрнең чиста юылуына һәм, хатын-кызлар фикеренчә, саклануына һәм үсүенә дә ярдәм иткән. Шәрыктан хуш исле мускус, базилик суы, роза мае кайтартылган.

Гомумән, бу чор костюмы традицион киемнең төп өлешләрен һәм гомуми силуэтны саклаган хәлдә, декоратив эффектларның күплегенә нигезләнгән гаять бай төсләр төрлелегенә ия. Әмма үзенең экзотик төслелегенә, "шәрыклыгына" карап, ул дөньякүләм мода юнәлешләреннән – биле нечкәртелгән силуэттан, ак төснең сирәк, тар бала итәкләрнең киң кулланылуыннан, күләмле төсләр, укалы тасмалар, асылташлар белән бизәүдән – читкә чыкмый.

prosperity and social position of a family. As a rule, the jewellery was made of silver or silvergilt with precious or semi-precious stones. As they were believed to have magic power, brown carnelians and bluish-green turquoise were preferred. Lilac amethysts, smoky topazes, and rock-crystals were also used rather widely. Women of well-to-do families had complete set of traditional jewellery - finger-rings and simple rings, to wear which was an all-Moslem tradition; various bracelets; yaka chylbyry collar fastenings grown up to huge size; hair ornaments; shoulder-belts - a synthesis of amulet and decoration, etc.

Evolution of Kazan Tatar jewellery has reached its climax in the first half of the 19th century, as regards both massiveness and completion, and refinement, perfection, polychromy, due to the extended use of openwork filigree and jewels.

Jewellery in women's costume complemented plasticity and bright colours of textiles; in addition, they produced sound pattern when in motion.

Apart from jewellery, well-to-do townswomen rather often applied cosmetics that enabled them to attain the national ideal of beauty - dark bright eyebrows and hair, almond-shaped eyes through fluffy eyelashes, tender skin of face and hands, moon-faced appearance. The eyebrows were dyed by usma, the eyelashes - by surma, the face - by China ceruse imported from Central Asia and China. Nail dye - henna - was made by women themselves using grinded leaves of balsam indoor flower with addition of alum. They applied henna to the nails and left it overnight, after which the nails turned yellowish-red. It has become the common practice to wash the hair with katyk sour milk that was favourable to good washing of the hair and - in the women's opinion - to its preservation and growth. Aromatics - musk, fragrant basilica sap, attar of roses, were also imported from the Orient.

As a whole, while retaining the basic components of traditional dress, the costume of that period had ultimately rich colour structure formed by means of multiplied ornaments. However, despite its colourful exotic and "Oriental" character, it did not drop out of the worldwide fashion trends - fitted silhouette, rejection to use large planes of white colour, wide application of rather narrow skirt flounce, decoration with onlay flowers, galloons, jewellery.

3

ГОРОДСКОЙ КОСТЮМ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

Отличаясь своеобразием, татарский костюм второй половины XIX в. находился под влиянием часто меняющейся общегородской моды, которая, в свою очередь, была сильно европеизирована. Концентрация в городах наиболее зажиточной части татарского населения, занятого в общественно-значимом торгово-промышленном деле и в силу этого светски образованного, способствовала созданию наиболее полного комплекса традиционной народной одежды и украшений. Утвердившиеся в городе новые варианты народного костюма распространялись затем и в сельские районы.

Покрой нательной и верхней

Семья богатого Казанского купца в костюмах XIX – начала XX вв. Фото. г.Казань, 1910 г.

Казаннның бай сәүдәгәре гаиләсе XIX йөз – XX йөз башы костюмнарында. Фото. Казан шәһәре. 1910 ел.

Family of rich Kazan merchant in the costumes of 19th - early 20th centuries. Photo. Kazan. 1910.

мужской одежды не изменился. Основное внимание обращалось на качество тканей и совершенствование обработки деталей одежды при пошиве. Произошло это благодаря широкому распространению швейных машин с конца 50-х годов XIX в.

В мужском костюме стала преобладать функциональность за счет частичной утраты цветовой декоративности. Камзолы, казакины, чекмени, покрытие шуб шились из фабричных тканей темных тонов. Только пожилые люди продолжали носить казакины и камзолы из бухарских цветных тканей. Отказались мужчины и от парчевых джилянов. Их стали изготовлять из умеренно ярких однотонных хлопчатобумажных и

Костюм городского муллы (рубаха, чалма, стеганый джилян).

Шәһәр мулласының костюмы (күлмәк, чалма, сырган җилән).

Costume of mullah living in town (shirt, chalma turban, quilted jilyan coat).

шелковых материалов желтого, бежевого, светло-коричневого и зеленого цветов. Такие джиляны очень украшала фигурная ручная стежка по всей поверхности. Небольшое бытование имели бухарские многоцветные халаты – "чапаны", как одежда духовных лиц, в основном выпускников бухарских медресе.

В целом сдержанный колорит мужского костюма этого времени оживляли полоской белого воротника рубашки, видимой из-за стоячего низкого воротника верхней одежды, вышитыми тюбетейками, мехом на шапках.

Семья городских татар. Фото. Конец XIX – начало XX в.

Шәһәрдә яшәүче татар гаиләсе. Фото. XIX йөз ахыры – XX йөз башы.

Family of Tatar town-dwellers. Photo. Late 19th-early 20th century.

Во второй половине XIX века большой популярностью пользовались меховые шапки цилиндрической формы с плоским верхом. Шились они полностью из каракуля или из широкой полосы меха бобра, куницы, соболя, с матерчатым донышком, придавали костюму солидность и завершенность.

В комплекте с шапкой нового типа стали носить и тюбетейку новой формы – "каляпуш", в виде низкого усеченного конуса. Каляпуш кроился в виде двух частей – околыша и плоского верха. Их шили преимущественно из бархата темных оттенков. Встречались как вышитые, так и гладкие уборы. На тюбетейку традиционной формы "такыя" надевались по-прежнему полусферические шапки, скроенные из четырех кусков ткани, на меховой подкладке, часто с узким меховым околышем. Низшие слои городского населения на такыю надевали войлочную шляпу традиционного фасона с небольшими полями.

Женщины высших сословий в 50-е годы XIX в. отказались от

Костюм женщины-горожанки.

Шәһәр хатын-кызы костюмы.

Costume of a townswoman.

Черемисская (марийская) девушка гадает “на поясе” молодой татарке. Гравюра Л.А.Серякова. 1875 г.

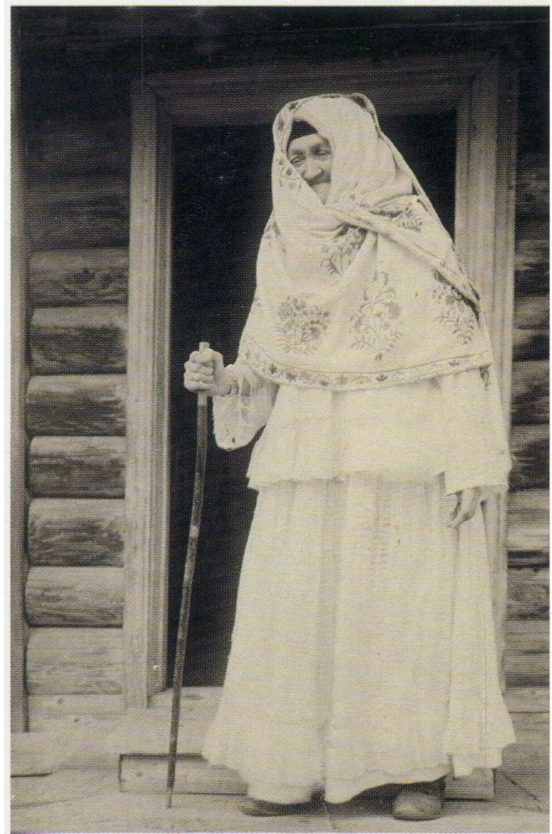
Чирмеш (мари) кызы яшь татар хатын-кызына “путага карап” күрэзәлек итә. Л.А.Серяков гравюрасы. 1875 ел.

A Cheremis (Mari) girl is telling fortune “with the belt” to a young Tatar woman. Engraving by L.A.Seryakova.

использования тяжелой и жесткой парчи для изготовления нательной рубахи – платья и полностью перешли на шерстяные, шелковые и хлопчатобумажные ткани светлых тонов: голубых, розовых, зеленых, сиреневых, светло-коричневых. В орнаментике таких тканей в 50-70-е годы преобладали клетка, полоска; в конце века превалировали гладкие ткани с фактурным рисунком. В начале периода парча еще оставалась на длинных камзолах. Но предпочтение оказывали парче с более мелким рисунком, где количество металлических нитей на поверхности было уменьшено за счет преобладания цветных. Позднее камзолы стали шить только из шелка и бархата, ценя их мягкость и большую эластичность при драпировке.

Одним из показателей общественного положения главы семьи в середине XIX в., принадлежности его к богатому сословию было и количество ткани, израсходованной для пошива одежды жены. Эту тенденцию своей эпохи разгадал Чарльз Фредерик Ворт, создавший во Франции в 1850 году моду кринолинов – широчайших, куполообразных длинных юбок, сильно присборенных на талии и поддерживаемых нижними юбками или обручами. В 1870-х годах кринолин видоизменился за счет переноса части складок с боков юбки в наспинную часть и удлинения подола сзади (юбка с турнюром).

Под влиянием новых силуэтов городской одежды видоизменился и покрой платья городских татарок, тем более что стремление к широкой

Пожилая женщина в платке и орпеке второй половины XIX в. Фото. Заказанье. 1920 г.

XIX йөзнең икенче яртысында эшләнгән яулык һәм өрпәк япкан өлкән яшьтәге хатын-кыз. Фото. Казан арты. 1920 ел.

An old woman in the headscarf and orpaek head covering of the second half of the 19th century. Photo. Trans-Kazan area. 1920.

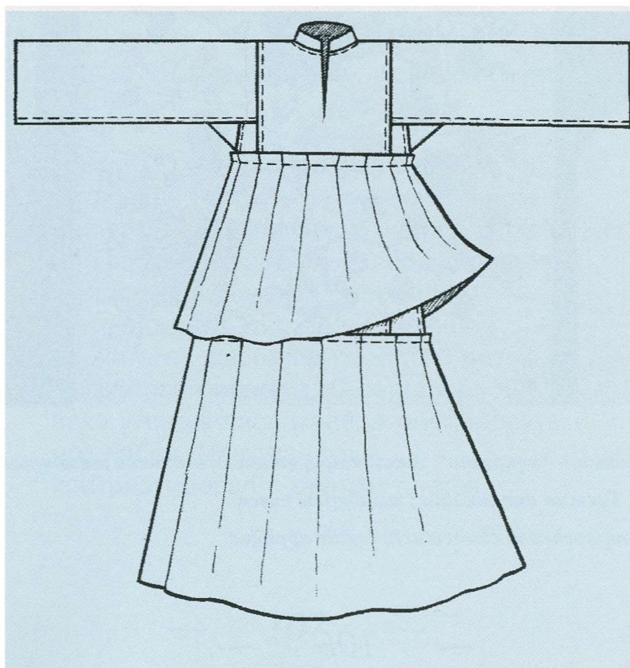
Декор подола платья. Шелк. Аппликация лентами.

Күлмәк итәгенең бизәлеше. Ефәк. Тасмалы аппликация.

Silk dress edge decorated with ribbon appliqué.

одежде соответствовало внутренней сущности народного татарского костюма.

Покрой верхней части платья до середины бедра не изменился, он остался туникообразным. Ниже стали пришивать широкий, сильно присборенный подол длиною до щиколотки ноги. Куполообразный силуэт создавала широкая и также сильно присборенная оборка, нашитая на остов платья на уровне груди или талии и спускавшаяся до начала подольной части. С появлением этого кроя платья исчезли непомерно длинные, свисающие до колен рукава. Оставаясь традиционно широкими, они стали прикрывать только кисть руки. В 70-80-е годы, при сохранении прямой рукавной проймы, их стали присбаривать в плечевой части заложенными складочками. Более спокойные расцветки материалов позволили женщинам шире применять аппликацию и вышивку на оборках

Крой женской рубахи – "туникообразный" с оборкой и присборенным подолом.

"Туникасыман" бөрмәле итәкле хатын-кыз күлмәге киселеше.

The "tunic-like" cut of women's shirt with a flounce and gathered skirt.

Нагрудники женские нательные – "кукрэкче". Аппликация тканью, вышивка тамбуром.
Хатын-кызлар кукрэкчэсе. Тукыма аппликация, тамбурлы чигеш.
Woman's kukrakcheh plastrons worked in chain stitch; textile appliqué.

Женщина в костюме второй половины XIX в. Фото. г.Казань.

XIX йөзнең икенче яртысында тегелгән костюм кигән хатын-кыз. Фото. Казан шәһәре.

A woman in the costume of the second half of the 19th century. Photo. Kazan.

Пожилая женщина в национальном костюме. Фото. г.Казань. Конец XIX в.

Милли костюм кигән өлкән яшьтәге хатын-кыз. Фото. Казан шәһәре. XIX йөз ахыры.

An old woman in traditional costume. Photo. Kazan. Late 19th century.

платья. Традиционно вышитым оставался нагрудник-кукрякче, частично видимый через грудной разрез рубахи.

Головным убором молодых женщин был калфак: в начале периода – трикотажный, позднее – большой бархатный, расшитый золотой нитью, жемчугом, бисером. С середины XIX века утвердилась манера драпировать его набок. Цвет калфака контрастировал с цветом платья.

Домашняя одежда молодой и пожилой женщин. Вторая половина XIX в.

Яшь һәм өлкән яшьтәге хатын-кызларның өй киеме. XIX йөзнең икенче яртысы.

Indoor clothing of young and old women. Second half of the 19th century.

Женский костюм для улицы.

Хатын-кызның урамга кия торган костюмы.

Woman's street costume.

Объединяющим цветовым моментом служило "изү". Традиционно женщины продолжали носить покрывала. Широкое распространение платков привело к постепенному исчезновению покрывал вытянутой прямоугольной формы. Орпеки, широко бытовавшие в начале периода, к концу – остаются только в костюме пожилых богатых женщин. Их нередко преподносит невеста матери жениха в качестве свадебного подарка, демонстрируя одновременно и свое мастерство вышивальщицы.

В качестве покрывал при выходе из дома некоторые женщины использовали джиляны, набрасывая их на голову, но широкого распространения это заимствование из Средней Азии не получило.

Широкое применение в женском костюме второй половины XIX в. получили меховые шапки цилиндрической формы из пушистого меха и ткани. Девушки надевали их непосредственно на голову, а женщины – поверх покрывала.

Шали шелковые. Жаккардовое ткачество. Подмосковные фабрики. 70-е гг. XIX в.

Ефәк шәлләр. Жаккард тукучылык. Мәскәү яны фабрикалары. XIX йөзнең 70 еллары.

Silk shawls of Jacquard weaving. Moscow region factories. The 70-s of 19th century.

Ювелир за работой. Фото. Начало XX в.

Зәркән (ювелир) эш вакытында. Фото. XX йөз башы.

Jeweller at work. Photo. Early 20th century.

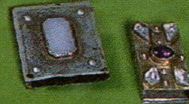

Изделия татарских мастеров-ювелиров. XIX в.

Татар осталары – зәркәннәр (ювелирлар) ясаган әйберләр. XIX йөз.

Jewellery made by Tatar craftsmen. 19th century.

Набор ювелирных украшений по функциональному назначению остается прежним, украшения головы, рук, шейно-нагрудные с большим количеством вариаций. В большинстве случаев этот набор передавался в семьях по наследству, пополнялся новыми, изготовляемыми татарскими ювелирами – “комешче” по индивидуальным заказам, хотя и в рамках общих традиций. Женщины предпочитают в этот период времени менее массивные украшения с ажурной филигранью в сочетании с самоцветами. Они отказываются от громоздких перевязей - хасите, накосников типа тезмэ, которые не гармонируют с новым костюмом.

Описанные выше комплексы мужской и женской одежды имели преобладающее бытование у горожан с 50-х до 80-х годов XIX в. Пожилые люди продолжали их носить до конца 80-90-х годов. Молодежь предпочитала костюм, который в литературе назван “европейским”.

Браслеты. Серебро, позолота, самоцветы. Гравировка, инкрустация.

Беләзекләр. Көмеш, йөгертелгән алтын, асылташлар. Граверлап, инкрустациялəп эшлəнгəн.

Silvergilt bracelets with engraved decoration set with semi-precious stones.

3 БҮЛЕК

XIX ЙӨЗНЕҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫНДА ШӘҺӘР КОСТЮМЫ

XIX йөзнең икенче яртысында кайбер үзенчәлекләре белән аерылып торган татар костюмы еш алынышып торучы, үз чиратында нык европалашкан гомумшәһәр модасы тәэсире астында булган. Татар халкының иҗтимагый әһәмиятле сәүдә-промышленность эше белән мәшгуль һәм моңа бәйле рәвештә дөньяви белемгә ия бай катлавы шәһәрләрдә туплану халыкның традицион киемнәренең һәм бизәнү әйберләренең шактый тулы комплексын барлыкка китерүгә ярдәм иткән. Халык костюмының яңа вариантлары шәһәрдә ныгып урнаша, аннары авыл җиренә дә тарала.

Эчке һәм өстән киелә торган ир-ат киеменең киселеше үзгәрми. Төп игътибар тукымаларның сыйфатына һәм теккәндә кием өлешләрен эшкәртүне камилләштерүгә бирелә. Бу XIX йөзнең 50 еллары ахырыннан башлап тегү машиналары киң таралу нәтиҗәсендә килеп чыккан.

Төсләр белән бизәлешне өлешчә югалту исәбенә ир-ат костюмында функциональлек өстенлек ала башлый. Камзуллар, казакилар, чикмәннәр, тун тышлары фабрикада тукылган караңгы төсләрдәге тукымалардан тегелгән. Өлкән яшьтәге кешеләр генә Бохараның төсле тукымаларыннан теккән казакилар һәм камзуллар киеп йөрүләрен дәвам иткәннәр. Ир-атлар парча җиләннәрдән дә баш тартканнар. Аларны уртача ачыклыктагы сары, аксыл көрән, ачык кызгылт-көрән һәм яшел бертөсле киҗе-мамык һәм ефәк тукымалардан эшли башлаганнар. Мондый җиләннәрнең бөтен өслеген кулдан эшләнгән фигуралы вак җөй бизәп торган. Руханилар, нигездә Бохара мәдрәсәсен тәмамлаган кешеләр киеме буларак күптөсле Бохара чапаннары да бераз таралган, була.

Гомумән алганда, бу чор ир-ат костюмының тыйнак колоритын өс киеменең тәбәнәк утыртма якасыннан күренеп торган ак тасма кебек күлмәк якасы, чигелгән түбәтәйләр, бүрекләрдәге мех белән җанландырып җибәргәннәр.

XIX йөзнең икенче яртысында цилиндр рәвешле яссы түбәле мех бүрекләр зур популярлык казана. Алар тулаем каракүлдән яки кондыз, сусар, кеш кебек җәнлекләрнең киң тасмасыман мехыннан тукыма төп белән тегелгәннәр, костюмга мәһабәтлек һәм төгәлләнгәнлек биреп торганнар.

Яңа төр бүрек белән берлектә тәбәнәк кисек конус кыяфәтендәге яңа төр түбәтәй – кәләпүш киеп йөри башлаганнар. Кәләпүшләр ике кисәккә – кырпуга һәм яссы түбәгә кисеп тегелгән. Аларны күбрәк караңгы төсмерләрдәге бәрхеттән теккәннәр. Һәм чигелгән, һәм шома өслекле баш киемнәре очраган. Традицион киселештәге такыя өстенә әүвәлгечә мех астарлы, еш кына тар мех кырпулы дүрт кисәк тукымадан тегелгән ярымшарга охшаш бүрек киелгән. Шәһәр халкының түбән катлаулары такыя өстеннән традицион фасондагы, тар кырыйлы киез эшләпә кигәннәр.

XIX йөзнең 50 елларында югары катлау хатын-кызлары эчтән киелә торган күлмәкләр өчен авыр һәм каты парча кулланудан туктап, тулаем ачык һәм якты зәңгәрсу, ал, яшел, шәмәхә, ачык кызгылт-көрән тукымаларга күчкәннәр. Мондый тукымаларның бизәлеше өчен 50-70 елларда шакмак, буй-буй сызык өстенлек итү хас, гасыр ахырына фактура сурәтле шома тукымалар куллану арта. Чор башындагы озын камзулларда парча очрый әле. Әмма, төсле җепләр күбәю исәбенә, өслегендә металл җепләр күләме ки-

CHAPTER 3

THE COSTUME OF TOWNSPEOPLE IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Being original in its nature, the Tatar costume of the second half of the 19th century was affected by fast changing city fashion, which in its turn was strongly Europeanized. Since the most part of well-to-do Tatars - involved in socially important trade and industrial activities and thus having secular education - were concentrated in the cities, it resulted in creation of the most complete set of traditional folk dress and ornamentation. Once they gained a foothold within the city, new versions of folk costume were then spread into rural areas.

The cut of men's underwear and upper clothes has not changed. Much attention was paid to the quality of textiles and attaining perfection in processing of the parts of garments during tailoring. This became possible due to extended use of sewing machines since the end of the 1850s.

Functionality became dominant in men's costume at the sacrifice of the partial loss of colour decoration. Camsul doublets, kazakin coats, chekmen jackets and covers of furcoats were made of factory-made dark textiles. Kazakin coats and camsul doublets made of coloured Buhara textiles were in use only with elderly persons. The men has also rejected brocade jilyan jackets which then came to be produced of moderately bright plain cotton and silk materials of yellow, beige, light brown, and green colours. These jilyan jackets were beautifully ornamented with fancy hand-made quilting throughout their surface.

Multicolour Buhara chapan robes had rather small usage as an ecclesiastic attire, mainly that of Buhara medrece graduates.

Generally quiet colours of mens' costumes in that period were brightened up by the strip of white shirt collar seen over the low-stand collar of an upper garment, embroidered scullcaps, caps with fur trimming.

In the second half of the 19th century flat-toped fur caps of cylindrical shape became very popular. They were made completely of astrakhan fur or wide beaver, marten, sable furskins with textile top and imparted reliability and completed the costume.

This new type of fur cap was complemented with a new scullcap - kalyapush cap in the shape of low truncated cone. Kalyapush cap was cut in two parts - band and flat top. They were predominantly manufactured of dark velvet, embroidered or plain. Caps of the hemispheric shape made of four textile parts sewn together and lined with fur, often with narrow fur band, were still put over traditional takya scullcaps. Lower strata of townspeople wore over takya cap a narrow-brimmed thick felt hat in traditional style.

As early as the mid-19th century the women of the elite has rejected heavy and stiff brocade for tailoring undershirts - underdresses and changed over to woollen, silk, and cotton fabrics of light colours - pale blue, pink, green, lilac and pale brown. In the 1850s-70s these fabrics were typically striped or chequered, while by the end of the century plain textiles with textured pattern became dominant. In the beginning of that period the brocade was still used for tailoring long doublets. However, brocade with smaller pattern was preferential, where metal threads on the surface were decreased in number at the cost of an increase in the coloured ones. Later the doublets came to be

3 БҮЛЕК
XIX ЙӨЗНЕҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫНДА ШӘҺӘР КОСТЮМЫ

метелгән вак рәсемле парчаны өстенрәк күргәннәр. Соңрак камзулларны йомшаклыгын һәм кигәндә сыгылмалы булуын яхшы бәяләп ефәктән һәм бәрхеттән генә тегә башлаганнар.

XIX йөз уртасында гаилә башлыгы җәмгыятьтә тоткан урынның, аның бай катлауга каравының бер күрсәткече булып хатынына кием тегү өчен тотылган тукыма күләме дә саналган. Үз заманының шушы юнәлешен аңлап алган Чарльз Фредерик Ворт 1850 елда Франциядә кринолин модасын, ягъни билдә бик нык җыелган һәм эчке итәкләр яки кыршаулар белән тоттырылган киң, гөмбәзсыман озын итәкләр модасын иҗат иткән. Бөрмәләрнең бер өлешен итәкнең ян якларыннан арка өлешенә күчерү һәм итәкне арттан озынайту (турнюрлы итәк) исәбенә 1870 елларда кринолин рәвешен үзгәртә.

Шәһәр киеменең яңа силуэтлары тәэсирендә шәһәрдә яшәүче татар хатын-кызлары кия торган күлмәкләрнең киселеше дә рәвешен үзгәртә, өстәвенә, киң, иркен киемнәргә омтылыш татар халкы костюмының эчке асылына да туры килә.

Күлмәкнең янбаш уртасына кадәрге өске өлеше киселешен үзгәртми, туникасыман килеш кала. Аска исә озынлыгы ашык сөягенә җитә торган киң, нык җыелган бөрмәле итәк тегә башлыйлар. Күлмәкнең нигез өлешенә күкрәк яки бил тигезлегендә тегеп куелган, итәк өлешенең башына кадәр төшеп торган киң һәм шулай ук нык җыелган бөрмә гөмбәзсыман силуэт тудырган. Күлмәкне шушы рәвешле кисеп-тегү барлыкка килү белән чамасыз озын, тезләргә кадәр асылынган җиңнәр юкка чыга.

Традиция буенча киң килеш калып, алар кул чугына кадәр генә каплый башлыйлар. Җиң уемын әүвәлгечә туры килеш саклаган хәлдә, 70-80 елларда җиңнәрне иңбаш өлешендә каплаулы бөрмәчекләр белән җыйдырта башлыйлар. Тукымаларның уңайлы төсләре хатын-кызларга күлмәк бөрмәләрендә аппликацияне һәм чигешләрне киң кулланырга мөмкинлек биргән. Күлмәкнең күкрәк уемыннан өлешчә күренеп торган күкрәкчә әүвәлгечә-гадәттәгечә чигүле булган.

Яшь хатын-кызларның баш киеме калфак алтын җепләр, энҗе, сәйлән белән чигелгән; чор башында трикотаждан, соңрак бәрхеттән һәм зуррак күләмле булган. XIX йөз уртасыннан аны ян якка аударып кию гадәткә кергән. Калфак һәм күлмәк капма-каршы төсләрдә булганнар. Төсләрне берләштерү, яраштыру өчен изү хезмәт иткән. Гадәттәгечә хатын-кызлар япмалар бөркәнеп йөргәннәр. Яулыкларның киң таралуы сузынкы турыпочмак рәвешендәге япмаларның акрынлап югала баруына китергән. Чор башында киң файдаланылган әрпәкләр чор ахырына өлкән яшьтәге бай хатыннар костюмында гына калган. Еш кына аларны килен туй бүләге сыйфатында, бер үк вакытта үзенең чигүгә осталыгын да күрсәтеп кияүнең әнисенә биргән.

Өйдән чыгып йөргән вакытта кайбер хатын-кызлар япма сыйфатында башларына җилән дә япканнар, ләкин бу Урта Азия гадәте киң таралыш тапмаган.

XIX йөзнең икенче яртысы хатын-кыз костюмында йомшак йонлы мехтан һәм тукымадан тегелгән цилиндр рәвешле бүрекләр киң куллану таба. Кызлар аларны турыдан-туры башка, ә хатыннар япма өстеннән кигәннәр.

Башны, кулларны, муен-күкрәкләрне күптөрле вариацияләрдә бизәү вазифасын үти торган ювелир бизәнү әйберләре җыелмасы әүвәлгечә кала. Күпчелек очракларда гаиләләрдә бу җыелма буыннан буынга мирас булып күчә барган, татар ювелирлары-көмешчеләр тарафыннан гомуми традицияләр кысаларында, ләкин шәхси заказлар буенча эшләнгән әйберләр белән тулыланган. Бу чорда хатын-кызлар чeлтәрләп-үреп, асылташлар куеп эшләнгән кечерәк бизәнү әйберләренә өстенлек бирәләр. Алар яңа костюм белән ярашмый торган зур, авыр хаситәләрдән, тезмәләрдән баш тарталар.

Ир-ат һәм хатын-кыз киемнәренең югарыда тасвирланган җыелмалары шәһәр кешеләре тарафыннан XIX йөзнең 50-80 елларында күп киелгәннәр. Өлкән яшьтәгеләр аларны 80-90 елларга кадәр киеп йөргәннәр. Яшьләр исә әдәбиятта "европача" дип аталган костюмны өстен күргәннәр.

made only with silk and velvet because of their softness and greater ability for draping.

In the mid-19th century, abundance of textiles for dress usage was an indicator of the high social position of a head of the family showing his affiliation to his estate. This trend of his epoch was recognised by Charles Frederick Worth who created in 1850 in France the fashion for crinolines - wide dome-shaped long skirts tightly gathered at the waist and supported by underskirts or hoops. After the 1870s the crinoline changed its shape due to partial transfer of gathers from skirt sides to the back and extension of the skirt in the back (bustle skirt).

Being influenced by new silhouettes of the city clothes, the cut of Tatar townswomen dress has undergone certain changes, especially as the aspiration for wide clothes complied with the nature of Tatar folk costume.

The cut of the upper part of dress - to the middle of the thigh - had not changed, it still remained of a tunic-like shape. Below followed a wide and tightly gathered skirt down to the ankles. A dome-shaped silhouette was formed by the wide and tightly gathered flounce sewed on the dress base at chest or waist level and went down to the skirt outset. Once this cut emerged, it resulted in the disappearance of the excessively long sleeves hanging down to the knees. Though still wide, they were designed to cover the hands only. In the 1870s and 1880s, while straight armhole was retained, these sleeves became gathered at the shoulder part with tucks. More quiet colours of fabrics enabled women to widely decorate dress frills with appliques and embroidery. Traditionally embroidered were kyukryakcheh plastrons partially seen through the breast cutout of the shirt.

Earlier knitted, young women's headdress - kalfak - became larger and was then made of velvet embroidered with gold thread, pearls, beads. Since the middle of the 19th century the way of wearing it freely hanging to one side has become customary. The colour of kalfak headdress contrasted with the colour of the dress, while Izyu ruffle served as a uniting component. Traditionally, the women continued to wear head coverings. Widespread use of headscarves resulted in the gradual disappearance of four-cornered head coverings. Oerpek head coverings enjoying extensive use in the beginning of that period, by the end of it can be found only in the costume of rich old women. These oerpek coverings were quite often presented by the bride to the bridegroom's mother as a wedding gift demonstrating also her skill of embroidery.

To cover the head when outdoors, some women used jilyan jackets, but this practice adopted from Central Asia had not gained wide acceptance.

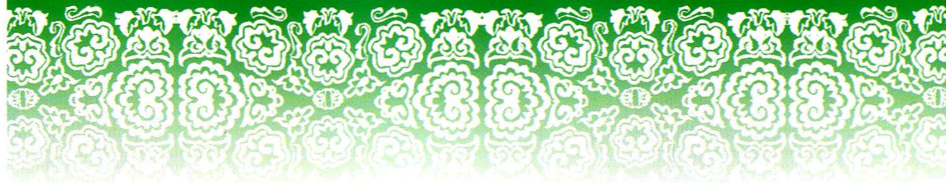
In the women's outfit of the second half of the 19th century, extensive use was made of cylindrical fur caps of fluffy fur and textiles. Maidens put it over the hair, while women put it over the head covering.

The structure of jewellery remained unchanged as regards its functions - largely varying from head, hand, neck ornaments to pectorals. For the most part these sets were subjects of family inheritance supplemented by new items produced by Tatar jewellers - kemeshcheh - to individual orders, though within the frames of common traditions. In that period women preferred less massive jewellery with openwork filigree combined with semi-precious stones. They rejected to wear cumbersome khasiteh shoulder-belts and hair ornaments of tesmeh type which were out of keeping with new costume.

Men's and women's outfits described above were prevalent among the townspeople from the 1850s to 1880s. The elderly continued to wear these costumes until the late 1880s or 1890s. Young people preferred wearing costumes which were aptly known as "European-styled".

4

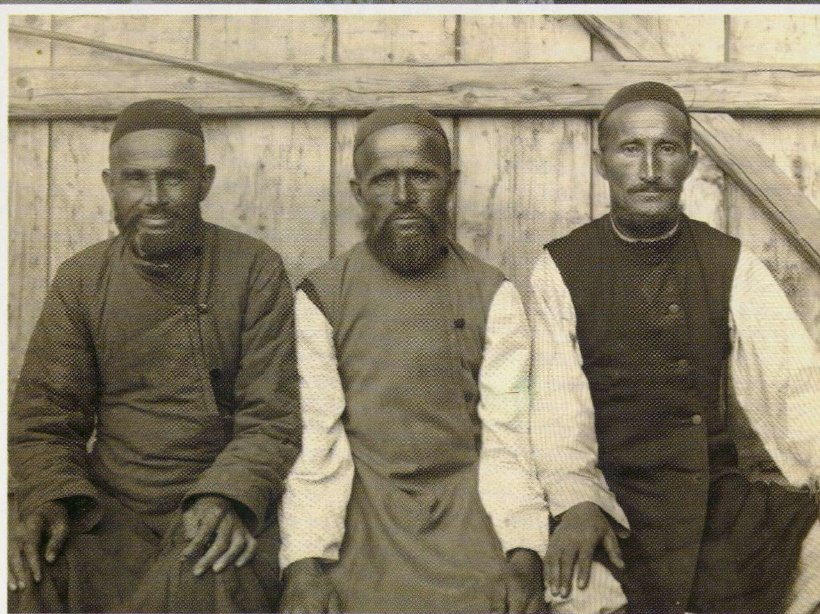

СЕЛЬСКИЙ КОСТЮМ
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX - НАЧАЛА XX ВВ.

Татарская деревня – это не только место поселения крестьян, но и место, где жили ремесленники, где прочно обосновались богатые купцы, широкие круги духовенства, носители мусульманской учености. Это способствовало быстрому проникновению в крестьянскую среду новых городских веяний в одежде, а товарность хозяйства и развитые промыслы привели к преобладанию в костюме тканей промышленного производства. Вместе с тем в костюме крестьян сочетались устойчивость и изменяемость, так как утверждалось только то, что рационально в условиях сельского хозяйства. Поэтому крестьянский костюм, в отличие от городского, сохранил большую историческую преемственность.

Крестьяне в будничной одежде. Заказанье. 1920-е гг.
Көндәлек киемнәр кигән крестьяннар. Казан арты. 1920 еллар.
Peasants in everyday clothes. Trans-Kazan area. The 1920-s.

Татарская деревня Заказанья. Фото. 1938 г.

Казан арты татар авылы. Фото. 1938 ел.

A Tatar village of trans-Kazan area. Photo. 1938.

Деревенская мечеть. Заказанье. Начало XX в.

Авыл мәчете. Казан арты. XX йөз башы.

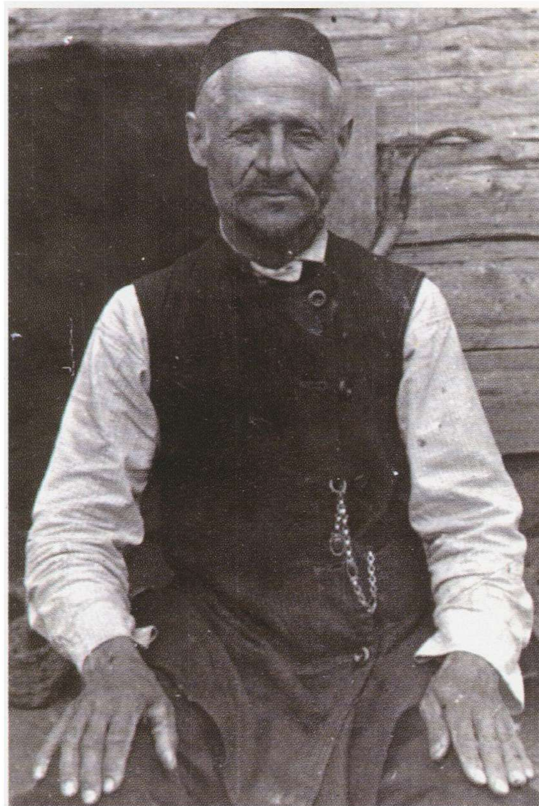
Village mosque. Trans-Kazan area. Early 20th century.

Сельский мулла в чалме и среднеазиатском чапане. Фото. Заказанье. Начало XX в.

Урта Азия чапаны һәм чалма кигән авыл мулласы. Фото. Казан арты. XX йөз башы.

Village mullah in chalma turban and Middle Asia chapan jacket. Photo. Trans-Kazan area. Early 20th century.

Крестьянин в национальной одежде. Фото. Заказанье. Начало XX в.

Милли кием кигән крестьян. Фото. Казан арты. XX йөз башы.

A peasant in traditional dress. Photo. Trans-Kazan area. Early 20th century.

Праздничная крестьянская одежда, а особенно одежда зажиточных слоев деревни была почти идентична городскому народному костюму. Больше отличительных деталей имела будничная рабочая одежда.

Мужчины, предохраняя одежду от загрязнения, сверху надевали рабочий фартук из неотбеленного холста или бязи. Фартук позволял закрепить одежду на талии поясными завязками, чтобы она не мешала работе. В соответствии с погодой и сезонами фартук надевался на рубаху, носимую навыпуск или поверх камзола, казакина, ватного бешмета. Бешмет был самой распространенной одеждой

Мужской рабочий костюм: рубаха, фартук, войлочная шапка.

Ир-атның эш киеме: күлмәк, алъяпкыч, киез башлык.

Man's working clothes: shirt, apron, felt hat.

крестьян; у мужчин среднего возраста несколько короче, чем у стариков. Удобством было продиктовано ношение в деревне преимущественно приталенных шуб, а не длинных прямоспинных городского фасона. Такие шубы шились чаще всего из овчины и в соответствии с достатком покрывались сверху хлопчатобумажной или суконной шерстяной тканью или не покрывались вовсе. Только отправляясь в дальнюю дорогу, в сани на случай мороза клали прямоспинный длинный тулуп из овчины с большим отложным воротником. В качестве рабочей одежды крестьяне использовали и прямоспинные чекмени короткого варианта длиною немного ниже колен. Шили их нередко из домашнего сукна или толстой серой хлопчатобумажной фабричной ткани. Короткие чекмени имели воротник-стойку, а длинные, носимые осенью во время дождей поверх бешмета, – отложные воротники. В костюме крестьян отсутствовали прямоспинные джиляны и чапаны, которые носили только торговая прослойка и духовенство.

Подпоясывать одежду было не принято, за исключением зимней – для тепла. Для этой цели предназначались кушаки из яркой ткани длиной до 5 метров. Обмотав вокруг талии, концы его прятали в складках. Украшенные бахромой, концы нарядных кушаков выпускали для красоты по бокам. Существовал обычай развязывания

Зимняя женская одежда: приталеная шуба, шапка, шаль.

Хатын-кызның кышкы киеме: билле тун, бүрек, шәл.

Woman's winter clothes: fitted furcoat, cap, shawl.

Зимняя одежда крестьян: бешметы, шапки, валенки, рукавицы. В санях – дорожный тулуп.

Крестьяннарның кышкы киеме: бишмәтләр, бүрекләр, киез итекләр, бияләйләр. Чанада – юл толыбы.

Peasant winter clothes: beshmet coats, caps, valenki felt boots, mittens, travelling sheepskin coat in sledges.

невестой кушака жениха, для чего его искусно закручивали, пряча концы, чтобы затруднить распутывание.

С рабочей одеждой крестьяне носили лапти, надетые на суконные или холщовые портянки "аякчу" или суконные чулки "тула оек", смотря по погоде. Своеобразный способ плетения отличал татарские лапти от лыковой обуви соседних народов. Для работы во дворе, на усадьбе использовали легко снимаемую обувь: лыковые галоши (позднее резиновые), обрезки валенок, которые оставляли обычно на крыльце. Дома ходили в одних чулках или специальной кожаной легкой обуви. Выходя из дома, крестьяне старались надеть или кожаные ичиги на мягкой подошве с кожаными галошами, или сапоги, появившиеся позднее. Под сапоги мужчины надевали белые портянки, женщины – чулки. К свадьбе невеста в числе других подарков жениху дарила и портянки, для такого

Рабочая обувь крестьян: лапти с суконными чулпами, галоши из лыка, башмаки.

Крестьяннарның эш өчен аяк киеме: постау оек белән чабата, кабык галошлар, башмаклар.

Peasant working footwear: bast lapti sandals with rough cloth stockings, bast goloshes, clogs.

Крестьянская свадебная одежда.
Крестьяннарның туй киеме.
Peasant wedding clothes.

Тканый мешок, вышитые портянки – подарок невесты жениху.

Тукылган капчык, чигелгән аяк чолгаулары – кәләшнең кияүгә бүләге.

Woven sack and embroidered foot-bindings – a gift of fiancee to the fiancé.

Валенки. с.Кукмор. Начало XX в.

Киез итекләр. Кукмара авылы. XX йөз башы.

Valenki felt boots. Kukmor village. Early 20th century.

случая искусно вышитые по концам. Одетые один раз на свадьбу, да так, чтобы они были видны из-за голенища сапог, портянки хранились в сундуках, как семейные реликвии.

Головным убором крестьян, очень удобным для летней работы в поле, была белая войлочная шляпа с округлым туловом и опущенными полями, носимая на тюбетейке. Зимние рабочие шапки на меховой подкладке также были сферической формы.

В женском рабочем костюме издавна присутствовал фартук с высокой грудкой, позволявший не носить нагрудников. Девушки эту рабочую деталь превратили в наиболее украшаемую часть одежды. Девичьи фартуки с разноцветными браными

Рабочие льняные фартуки. Пестрядь, выборное тканье шерстью.

Җитен тукымадан тегелгән эш алъяпкычлары. Чуар тукыма, йон белән чүпләмле тукылыш.

Working linen aprons of coarse motley fabric with wool weaving.

узорами по красному или желтому холсту, позднее с яркой вышивкой по фабричной белой (а иногда цветной) ткани приобрели в процессе развития оборочки, плечевые крылышки, складочки и защипы. На фоне рубах из ярких однотонных ситцев и сатинов они выглядели особенно эффектно и празднично.

Женская будничная рубаха – платье шилась преимущественно из дешевых широких фабричных тканей. Это позволило проделать известную эволюцию кроя под влиянием городской моды. Длинный широкий подол из-за присборенной нижней оборки, позже за счет оборок на талии

Вязаный калфак – “ак калфак” с повязкой “укә чәчәк” в девичьем костюме. XIX в.

Кызлар костюмының бер өлеше: ука чәчәк бәйләвечле бәйләнгән ак калфак. XIX йөз.

Knitted ak kalfak headdress with uke chachak fillet in maiden costume. 19th century.

или под кокеткой, мешал женщинам во время работы. Если не надевали фартук, то подол иногда спереди заправляли под тесьму шаровар. Рукав, оставшийся традиционно широким и длинным, на время жатвы собирался под узкие холщовые нарукавники.

Камзол женщина обычно начинала носить после свадьбы. Шили его из бархата, пестрого узбекского атласа или шелка русских мануфактур. В деревне камзол был и одеждой для улицы. Зимней одеждой женщин были бешмет и шуба, покрытие которых делалось из однотонных тканей голубого, зеленого, бордового цветов, в отличие от темных мужских шуб.

Основным головным убором женщин-крестьянок был ситцевый платок, который надевали в роспуск и завязывали под подбородком, а во время полевых работ – на затылке. Праздничным убором считалась красивая шелковая шаль, которую женщины набрасывали на платок, а девушки – на белый калфак. Красивая шаль была самым лучшим подарком жениха своей невесте.

Девичий костюм. Начало XX в.

Кызлар костюмы. XX йөз башы.

Maiden costume. Early 20th century.

Рабочие нарукавники. Холст, вышивка тамбуром.

Эш вакытында киелгән җиңсәләр. Киндер, тамбурлы чигеш.

Working oversleeves embroidered in chain-stitch.

Фрагмент вышивки фартука. Полотно, шерстяной гарус. Тамбур.

Алъяпкычтагы чигеш фрагменты. Тукыма, йон гарус. Тамбурлы чигеш.

Linen apron with woollen worsted yarn: detail showing embroidery in chain-stitch.

Женский рабочий костюм. Начало XX в.
Хатын-кызның эш киеме. XX йөз башы.
Woman's working clothes. Early 20th century.

Платки набивные ситцевые. Фабрики. С.Павловский Посад. XIX – начало XX в.

Бизэкле ситсы яулыклар. Фабрикада эшлэнгэн. Павлов Посад авылы. XIX йөз – XX йөз башы.

Printed headscarves. Factories of Pavlovsky Posad region. 19th - early 20th centuries.

Костюм сельской женщины, даже занятой повседневной тяжелой работой, невозможно представить без украшений. Кольца, плоские браслеты, накосники из монет или в сочетании с ювелирными бляхами, небольшие серьги – это обязательный минимум украшений к одежде. Зажиточные люди в деревне имели более полный и дорогой набор украшений высокого качества.

Накосник. Серебро, самоцветы. Скань, инкрустация.

Чулпы. Көмеш, асылташлар. Үреп-бөтереп, инкрустацияләп эшләнгән.

Hair ornament in silver filigree set with semi-precious stones.

Костюмы сельских девушек.

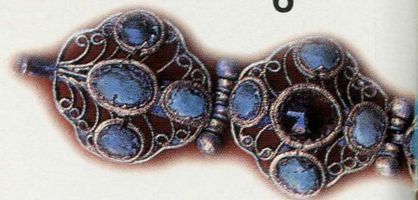
Авыл кызлары костюмы.

Costumes of peasant girls.

Девичья одежда.
Кызлар киеме.
Maiden clothes.

Ювелирные женские украшения:
1, 2 – брошки-булавки
3 – серьги
4 – перстень
5, 6 – браслеты
Хатын-кызның ювелир бизәнү әйберләре:
1, 2 – брошка-булавкалар
3 – алкалар
4 – йөзек
5, 6 – беләзекләр
Woman's jewellery items:
1,2 - Brooch pins
3 - Ear ornaments
4 - Finger-ring
5, 6 - Bracelets.

6

В целом сельский костюм отличался от городского использованием наряду с фабричными более прочных материалов домашней выделки, крестьянской практичностью в крое и манере ношения деталей одежды.

4 БҮЛЕК

XIX ЙӨЗНЕҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫ – XX ЙӨЗ БАШЫ АВЫЛ КОСТЮМЫ

Татар авылы – крестьяннар яши торган урын гына түгел, һөнәрчеләр дә яши торган, бай сәүдәгәрләр, руханиларның киң даирәсе, мөселман галимнәре нигез корып яшәгән урын да. Моның шулай булуы крестьяннар мохитенә шәһәрдәге яңа төр кием үрнәкләренең тиз үтеп керүенә, ә хуҗалыкның товарлылыгы һәм һөнәрчелек үсеше костюмда промышленность җитештергән тукымаларның өстенлек алуына ярдәм иткән. Шуның белән бергә крестьяннар костюмында тотрыклылык һәм үзгәрүчәнлек ярашканнар, чөнки авыл хуҗалыгы шартлары өчен уңай булган киемнәр генә кабул ителгән һәм ныгып калган. Шуңа күрә, шәһәрнекеннән аермалы буларак, крестьян костюмы зур тарихи дәвамчанлыкны саклаган.

Крестьянның бәйрәм киеме, бигрәк тә авылдагы бай, хәлле кешеләрнең кием-салымнары шәһәр халкы костюмына тәңгәл диярлек булган. Көндәлек эш киемендә аермалыклар күбрәк.

Киемне пычранудан саклап, анық өстеннән ирләр агартылмаган киндердән яки бөздән тегелгән эш алъяпкычы кигәннәр. Алъяпкычның бәйләвечләре, эшләгәндә комачаулык итмәсен өчен, киемне бил турысында эләктереп куярга мөмкинлек биргән. Һава торышына карап, алъяпкыч салындырып (ягъни ыштанга кыстырылмыйча) киелгән күлмәк яки камзул, казаки, мамык бишмәт өстеннән бәйләнгән. Крестьяннарда бишмәт иң киң таралган кием, эш яшендәгеләрдә картларныкына караганда кыскарак булган. Авылда шәһәр фасонындагы туры аркалы озын туннар түгел, күбрәк билле туннар киеп йөрү аларның уңайлылыгыннан килеп чыккан.

Мондый туннар гадәттә сарык тиресеннән тегелгән һәм иясенең ярлырак яки хәллерәк яшәвенә карап киҗе-мамык яки йон, постау тукыма белән тышланганнар, яки бөтенләй тышланмаганнар. Озын юлга чыккан чакта, салкын булса дип, ат чанасына сарык тиресеннән тегелгән туры аркалы озын, зур кайтарма якалы толып салганнар. Эш киеме итеп крестьяннар кыскарак, ягъни тездән бераз гына түбәнрәк озынлыктагы туры аркалы чикмәнне дә файдаланганнар. Аларны еш кына йортта эшләнгән постаудан яки фабрикада тукылган калын көрән киҗе-мамык тукымадан теккәннәр. Кыска чикмәннәрнең якасы утыртма яка, ә көзге яңгырлар вакытында бишмәт өстеннән киелгән озын чикмәннәрдә кайтарма якалар булган. Крестьяннар костюмында туры аркалы җилән һәм чапаннар булмаган, аларны сәүдәгәрләр һәм руханилар гына кигән.

Киемне билдән буу кабул ителмәгән була, җылылык өчен кышкы киемнәрне генә билдән буганнар. Бу максатта куллану өчен ачык төстәге тукымадан озынлыгы 5 метрга кадәр җиткән билбаулар булган. Аны билгә чорнап очларын бөрмәләргә яшергәннәр. Очлары чуклар белән бизәлгән купшы билбауларны матурлык өчен янъяклардан асылындырып куйганнар. Кияүнең билбавын кәләштән сүттерү гадәте булган, сүтүне катлауландыру өчен аны бик оста итеп бөтергәннәр, боргалаганнар, очларын яшергәннәр.

Крестьяннар эш киеме белән чабата кигәннәр, ә ул, һава торышына карап, тегелгән постау яки киндер чолгау өстенә киелгән. Үзенчәлекле үрелеш ысулы татар чабаталарын күрше халыкларның ку-

CHAPTER 4

THE RURAL CLOTHING AT THE TURN OF 19th AND 20th CENTURIES

Tatar villages were the place of peasants' dwelling as well as the home of craftsmen, rich merchants, the clergy community and representatives of the Islamic Enlightenment. This sparseness contributed greatly to the process of introducting new fashion elements into the dressing habits of the rural inhabitants. Highly developed crafts and marketability of the economy led to predominance of the factory-made fabrics in the costume of rural dwellers. Along with it, the dress of peasants represented a combination of stability and convertibility, as only rational for rural areas elements became firmly established. For this reason peasant costume, in contradiction to the urban one, preserved more historical evolution.

The festive peasant costume, especially that of prosperous stratum of rural society, was identical to the urban folk costume. Casual dress bore more differentiating details.

Men, in order to prevent their clothes from contamination, put an apron of unbleached cloth or coarse calico. Apron allowed to fasten cloth round the waist by straps so that it would not interfere with work. Depending on the weather and season, the apron was put on a shirt worn on the outside of trousers or on doublet, kasakin coat, and beshmet quilted coat. Beshmet quilted coat was the most widely spread peasant clothing, young people had their bushmet coats shorter than old people. More comfortable for rural conditions were fitted fur coats instead of long and straight back fur coats of the urban cut. The fur coats were mainly made of sheepskin and depending on the financial well-being of the wearer were covered with cotton or woollen cloth or were worn uncovered. Only when it was a long winter sleigh ride ahead, they took a long straight back fur coat made of wool with large turn-down collar. Peasants also used a short variant of the straight back chekmen cloth jacket as a working costume, whose length was just below the knees. They generally were sewn of home-made cloth or of thick grey cotton cloth which was fabric-made. Short chekmen cloth jackets had stand-up collar and long chekmens, worn in autumn over the beshmet coat, had turn-down collars. Straight back jilyan coats and chapan coats were mostly worn ichigi boots with soft sole and leather overboots or high-boots, which appeared later. Under the boots men put white puttees and women - stockings. Among her wedding gifts for a groom, a bride presented a pair of puttees which were specially embroidered at the edges. Worn only once so that they protruded over the top of the boots, these puttees were carefully kept in the chest as family relics.

Usual headgear, comfortable for work in the field in summer period, was white felt hat with a rounded crown and slouch brim, worn over a skullcap. Winter hats were spherical and fur-lined.

For a long time women's working wear included apron with a high bib, which allowed to dispense with plastron. Young girls converted this detail into a richly decorated part of the costume. Maidens' apron colourfully patterned and made of red or yellow cloth, later with factory-made embroidery on white (sometimes coloured) fabric in the process of costume development obtained new details, such as frills, gathers and

рыс-кабык аяк киемнәреннән аерып торган. Ишегалдында, утарда эшләү өчен җиңел салына, салгач болдырда калдырыла торган курыс (соңрак резин) галошлар, кунычы кисеп алынган киез итекләр (каталар) кигәннәр. Өй эчендә оекчан гына яки махсус җиңел, күн аяк киеменнән йөргәннәр. Йорттан читкә чыкканда крестьяннар күн галош белән йомшак табанлы күн читекләр яки соңрак пәйда булган итекләр кияргә тырышканнар. Ир-атлар итекне ак чолгаулар, ә хатын-кызлар оек белән кигән. Туй вакытында кәләш кияүгә башка бүләкләр белән рәттән шушы очрак өчен баш-башлары матурлап чигелгән аяк чолгаулары да бүләк иткән. Бер тапкыр гына туйда һәм итек куныччыннан күренеп торырлык итеп киелгән чолгаулар гаилә ядкәре булып сандыкларда саклангаННар.

Крестьяннарга җәй көне кырда эшләү өчен уңайлы баш киеме булып түбәтәй өстенә киелгән түгәрәк һәм кырлары түбәнгә таба салынып торган ак киез эшләпә саналган. Мех астарлы кышкы эш бүрекләре дә шулай ук түгәрәк, шар кебек рәвештә булганнар.

Югарыга кадәр күтәрелеп күкрәкне каплый торган алъяпкыч хатын-кызлар эш костюмының бер өлеше булган. Ул махсус күкрәкчәләр йөртмәү мөмкинлеген биргән. Кызлар аны киемнең аеруча нык бизәлә торган өлешенә әверелдергәннәр. Кызыл яки сары киндергә төрле төстәге бизәкләр төшерелгән, соңрак фабрикада тукылган ак (кайбер очракта төсле) тукымага ачык төсләр белән чигү чигелгән кызлар алъяпкычлары үзләренең үсеш юлында бөрмәчекләр, җыермалар, сырмалар белән тулыландырылганнар. Бертөрле төстәге ачык ситсы һәм сатин күлмәкләр өслегендә алар гаять матур һәм бәйрәмчә булып күренгәннәр.

Хатын-кызларның көндәлек күлмәге нигездә арзанлы киң фабрика тукымаларыннан тегелгән. Бу исә шәһәр модасы тәэсирендә кысаның билгеле эволюциясен үтәргә мөмкинлек биргән. Җыйналган түбәнге бөрмәләре аркасында, соңрак билдәге һәм кокетка астындагы бөрмәләр исәбенә киңәйгән озын итәк хатын-кызларга эш вакытында комачаулык тудырган. Алъяпкыч кимәгән очракта итәкне киң ыштанның тасмасына алдан кыстырып куя торган булганнар. Гадәттәгечә киң һәм озын булып калган җиңнәр урак вакытларында тар киндер җиңсәләргә җыеп куелганнар.

Хатын-кыз, гадәттә, камзулны туйдан соң кия башлаган. Аны бәрхеттән, чуар үзбәк әдрәсеннән яки рус мануфактуралары ефәгеннән теккәннәр. Авылда камзул урамда киеп йөрү өчен дә хезмәт иткән. Хатын-кызның кышкы киеме тышлыгы караңгы төсләрдәге ир-ат туннарыннан аермалы буларак бертөрле төстәге зәңгәр, яшел, куе кызыл тукымалардан эшләнгән бишмәт яки тун булган.

Буйлап бәйләнгән һәм ияк астында, ә кыр эшләре вакытында баш артына бәйләп куелган ситсы яулык авыл хатын-кызының төп баш киеме булып киткән. Матур ефәк шәл бәйрәм киеме булып саналган, хатыннар аны яулык өстеннән, ә кызлар ак калфак өстенә япканнар. Матур шәл кияүнең кәләшенә бирә торган иң яхшы бүләге булган.

Авыл хатыны көндәлек авыр хезмәт белән мәшгуль булса да, аның костюмын бизәнү әйберләреннән башка күз алдына китереп булмый. Йөзекләр, яссы беләзекләр, акча тәңкәләреннән яки ювелир җиз тәңкәләрдән ясалган чулпылар, зур булмаган алкалар – болар киемне баета торган бизәнү әйберләренең аермачык кулланыла торган кечкенә бер өлеше. Авылның хәлле кешеләрендә яхшы сыйфатлы бизәнү әйберләре җыелмаларының күпкә тулыраклары һәм кыйммәтрәкләре булган.

Гомумән, авыл костюмы фабрика материаллары белән беррәттән йортта эшләнгән ныклы, чыдам материаллар да файдалану, крестьян өчен кием киселешендәге уңайлыклар һәм кием өлешләрен киеп йөрү тәртибе белән шәһәрнекеннән аерылып тора.

pleats and stood out against bright monochrome shirts made of chintz and sateen.

Womens' casual dresses of the shirt-like cut were generally sewn of cheap factory-made broad fabrics. That facilitated certain evolution in the cut under the influence of urban fashion. Long and loose lap because of its gathered lower frill and frills round the waist and under the yoke interfered with work. If they did not put on an apron, the front lap was tucked into the band of wide trousers. During harvest time traditionally long and wide sleeves were tucked beneath narrow canvas bracers.

After weddings women began to wear doublets. It was sewn of velvet and motley Uzbek adras fabric or silk of Russian manufacture. In rural areas doublets were also worn as outer garments. Women's winter wear, such as beshmet quilted coats and fur coats, were covered with monochrome fabrics of light blue, green, and claret colours in contradiction to the dark men's fur coats.

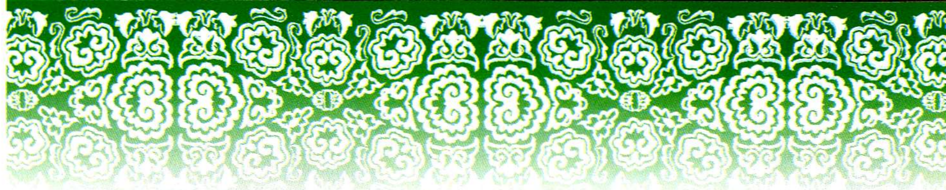
The most popular headgear with peasant women were print scarves which were worn unfolded or tied under the chin or, during field work, at the back of the head. Beautiful silk shawls were used as festive headgear, women put it over a scarf and young girls put it over white kalfak head-dress. A beautiful shawl was considered a good present from a bridegroom to his bride.

One could not imagine that the costumes of rural women, even engaged in hard everyday labour, were without jewellery. Rings, flat bracelets, hair ornaments hung with coins or in complex with ornamental plaques, little ear rings - this was a compulsory set of jewellery with a costume. Prosperous people in rural areas had more complete and reach sets of jewellery of high quality.

In general, the difference between national costume of rural dwellers and that of the urban inhabitants was wider usage of durable home-made fabrics along with factory-made, as well as practicality in cut and in way of wearing clothes.

5

ДЕТСКАЯ ОДЕЖДА

Детская одежда – это уменьшенная копия одежды взрослых определенного периода, с учетом возраста. В первые месяцы жизни одежда детей разного пола не имела больших различий. Новорожденного ребенка завертывали в кусок белого чистого холста: в трехдневном возрасте туго стягивали ножки узкой полоской полотна, полагая, что это предохранит от искривления. На самых маленьких детей без различия пола надевали рубаху женского типа. Штаны шили из одних

Детская одежда: рубашка, штаны, шапочки.

Балалар киеме: күлмәк, ыштан, бүрекләр.

Children's clothes: shirt, pants, caps.

штанин, без средней вставки. Головными уборами служили мягкие шапочки, связанные из белых нитей или сшитые из материи. Мягкость и пригодность материала к частой стирке диктовали его выбор.

Начиная с 3-4 лет, костюм детей разделялся по полам и становился близким к одежде взрослых. Исключением из правил была одежда наследников правящих династий в период средневековья. Чтобы уберечь их от злых духов и влияния сверхъестественных колдовских сил, в обычае было “прятать” пол мальчиков под женской одеждой. Не случайно на известном семейном портрете, изображающем царицу Сююмбеку, наследник Утямыш одет в женское платье.

Одежда мальчика: рубашка, штаны, чапан, тюбетей. Наверху: фото начала XX в. г.Оренбург.

Ир-бала киеме: күлмәк, ыштан, чапан, түбәтәй. Өстә: XX йөз башы фоторәсеме. Оренбург шәһәре.

Boy's wear: shirt, pants, chapan jacket, skullcap. See above: Photo of early 20th century. Orenburg.

Праздничная рубашка мальчика. Полотно. Вышивка тамбуром золотными нитями, аппликация позументом.

Ир баланың бәйрәм күлмәге. Тукыма. Алтын җепләр белән тамбурлы чигеш, укалы тасмадан аппликация.

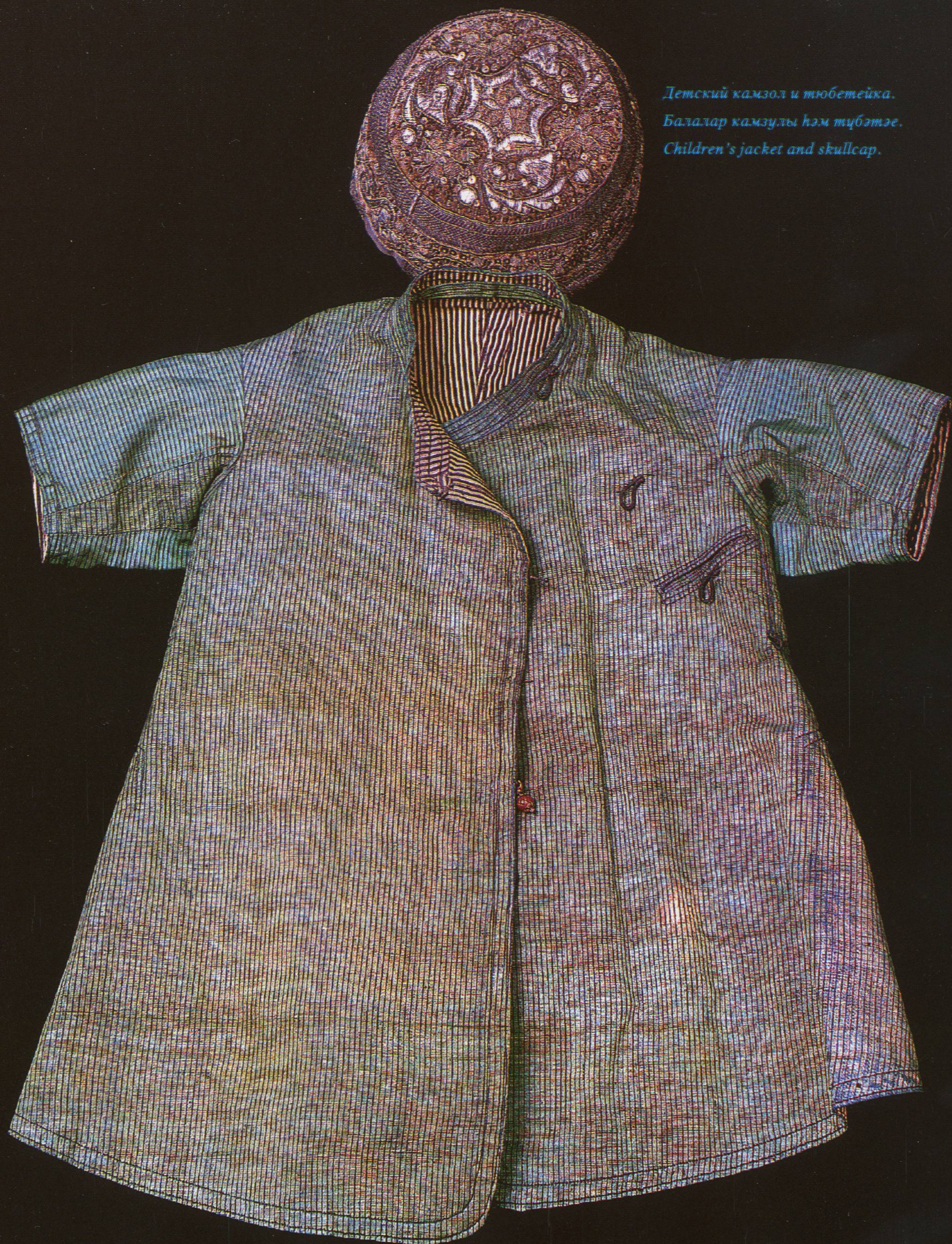
Boy's festive shirt worked with chain-stitched gold thread, trimming with galloon.

Одежда девочек и мальчиков, кроме подчеркивания разницы в их будущем жизненном предназначении, несла и традиции социальной среды, в которой они росли, разницу в трудовых обязанностях матери и отца.

Мальчик был всегда с отцом, помогая по хозяйству и в поле. В семьях, где основной доход давали промыслы и ремесло: тюбетеечное, кожевенное и особенно ювелирное, было в традициях передавать секреты мастерства по наследству. Торговое дело еще в большей мере было наследственным, создавая такие крупные династии, как Апанаевых, Абдулловых, Мухаметовых, Акчуриных, Арслановых и т.д.

С наследованием дела отца связана, видимо, и традиция надевать на новорожденного мальчика на несколько минут после его появления на свет рубашку отца. В ней его рассматривали, ища сходство черт, унаследованных от родителей.

Безграничная любовь матери выражалась в изготовлении одежды для сыновей. Нарядно выглядели

Детский камзол и тюбетейка.
Балалар камзулы һәм түбәтәе.
Children's jacket and skullcap.

Одежда девочек: штаны, нагрудник, амулеты.

Кызлар киеме: ыштан, күкрәкчә, бөтиләр.

Girl's wear: pants, plastron, amulets.

праздничные рубашки у детей горожан, расшитые по вороту металлическими нитями. Тюбетейки мальчиков особо ярко расшивались цветным бисером, золотыми нитями.

Девочки находились под присмотром матери или родственниц, которые не только приучали их к искусству народной кулинарии, поддержанию чистоты, но и передавали мастерство женских рукоделий.

Девочки 3–5 лет пробовали прясть, вышивать, шить одежду на кукол с учетом традиционного кроя. Эти навыки оказывались очень полезными во взрослой жизни, так как изготовление одежды и ее украшение было обязанностью женщин (кроме пошива сложной верхней). Обязанностью девочек уже этого возраста было помогать матери ухаживать за младшими братьями и сестрами. Маленькие девочки ходили дома с распущенными волосами. Но как только у них отрастали волосы, к косичкам подвешивали чулпы, чаще всего из монет. При выходе из дома девочки-

Детские платья. Ситец. Аппликация лентами, тесьмой.
Бала күлмәкләре. Ситсы. Киң һәм тар тасмалардан аппликация.
Children's dresses with ribbon and lace appliqué

Костюм сельской девочки.
Авыл кызы костюмы.
Costume of a peasant girl.

Шапочки – кэттэжи девочек-подростков. Бархат. Вышивка металлической канителью, бисером.

Яшүсмер кызларның башлык-кэттэжилэре. Бэрхет. Металл укажеплэр, сэйлэн белэн чигелгэн.

Girl's velvet kettezhi caps worked with metal bullion and glass beads.

подростки на голову надевали платок. В более торжественных случаях он надевался вместе с калфаком или шапочкой-каттежи.

Шапочки-каттежи для девочек 10-14 лет появились у казанских татар в начале XX века и очень напоминали по форме разновидность мужской тюбетейки с плоским верхом – каляпуш. Форма каляпуша, видимо, послужила толчком к созданию каттежи. Но в отличие от нее твердым у каттежи было только очелье. Плоский верх драпировался мягкими фигурными складками и имел часто не круглую, а овальную форму. В налобной части убор украшался вышивкой жемчугом или бисером.

К особенностям детского костюма можно отнести и то, что дети могли бегать без обуви. Но в традициях все же было иметь в детском гардеробе обувь, в основном, кожаную. Сапожки, туфельки имели низкую подметку, украшались вышивкой и мозаикой.

Будничная и праздничная детская обувь: лапти, сапожки.

Балаларның көндэлек һэм бэйрэм аяк киеме: чабата, читеклэр.

Everyday and festive children's footwear: bast lapti sandals, boots.

Праздничное платье девочки-горожанки.

Шәһәр кызының бәйрәм күлмәге.

Festive dress of a girl from the city.

Детскую обувь в виде кожаных тапочек находят археологи в раскопах X – XIII вв.

Следует также отметить еще одну черту детской одежды, подмеченную многими исследователями. Наблюдалось стремление ввести в комплекс детской одежды старинные элементы, например, короткие рукава на камзолах в то время, когда их уже не носили; украшение верха зимних шапок вышивкой, когда они у взрослых давно не украшались; нашитые на платье "изү", когда у старшего поколения оно было съемным, а молодые женщины переставали его носить. Видимо, это было данью уважения старшим, предкам и желанием видеть в детях преемников

Девочки-горожанки. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Шәһәр кызлары. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

City girls. Photo. Kazan. Early 20th century.

Костюм девочки-подростка.

Яшүсмер кыз костюмы.

Costume of a teen-age girl.

Костюм ученика-медресе.
Мәдрәсә шәкертенең костюмы.
Costume of medreceh school student.

Шакирд казанского медресе. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Казан мәдрәсәсе шәкерте. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

Shakird of a Kazan medreceh school. Photo. Kazan. Early 20th century.

Ученицы школы Аитовой. Фото. г.Казань. начало XX в.

Аитова мәктәбендә укучы кызлар. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

Students of Aitov school. Photo. Kazan. Early 20th century.

народных традиций.

Матери тщательно следили не только за чистотой детской одежды, но старались одеть их по возрасту. Одеть ребенка в одежду соответствующего размера, отправляя его в школу, стремились даже бедные семьи.

В конце XIX – начале XX вв. новометодные джадидские школы, наряду с новыми дисциплинами, школьным оборудованием, наглядными пособиями, стали вводить свои школьные формы. Форма шакирдов состояла чаще всего из короткого казакина, брюк темных расцветок, тюбетейки или фески взамен длинных халатов и чалмы. У девочек на платье городского фасона надевались фартуки; на голову – калфачки-наколки или шапочки-каттежи.

Рождение ребенка прибавляло забот родителям, но создавало в семье

Праздничная детская шапка. Сукно, мех. Вышивка бисером.
Бәйрәмнәрдә киелгән балалар бүреге. Постау, мех. Сәйлән белән чигелгән.
Festive children's cap trimmed with fur and worked with glass beads.

Тюбетейка – такыя. Трикотаж. Вышивка цветным бисером.

Түбәтәй-такыя. Бәйләнгән тукыма. Төсле сәйлән белән чигелгән.

Knitted takya skullcap worked with coloured glass beads.

праздничную атмосферу и открывало целую полосу семейных праздников. Основанные на системе общественных отношений, родственных традициях, нормах ислама, народных поверьях, они были призваны охранить ребенка, ввести его в общество. Каждый день родные и знакомые приносили в честь новорожденного “бәби ашы” – пищу в честь рождения ребенка и что-либо из одежды. Родители готовили обрядовую пищу “бал-май” (мед с маслом) и “әлбә” (пюре из муки, меда и масла). Алба давали пососать ребенку через тряпочку; иногда смазывали губы водой из священного источника Зэм-Зэм в Аравии, после чего младенец признавался благословенным. На 7-й день происходил обряд наречения имени. Приглашенные родственники и мулла приносили с собой что-либо из съестного и подарки: одеяла, ткани, одежду, головные уборы. Одежду и деньги дарили женщины и позднее – в праздник колыбели.

Считалось, что в младенчестве дети особенно подвержены, кроме болезней, множеству неблагоприятных внешних воздействий. Поэтому в украшениях

Учительница Камиля Касимова с ученицами. Фото. г.Уфа. 1912 г.

Мөгаллимә Камилә Касыймова укучы кызлар белән. Фото. Уфа шәһәре. 1912 ел.

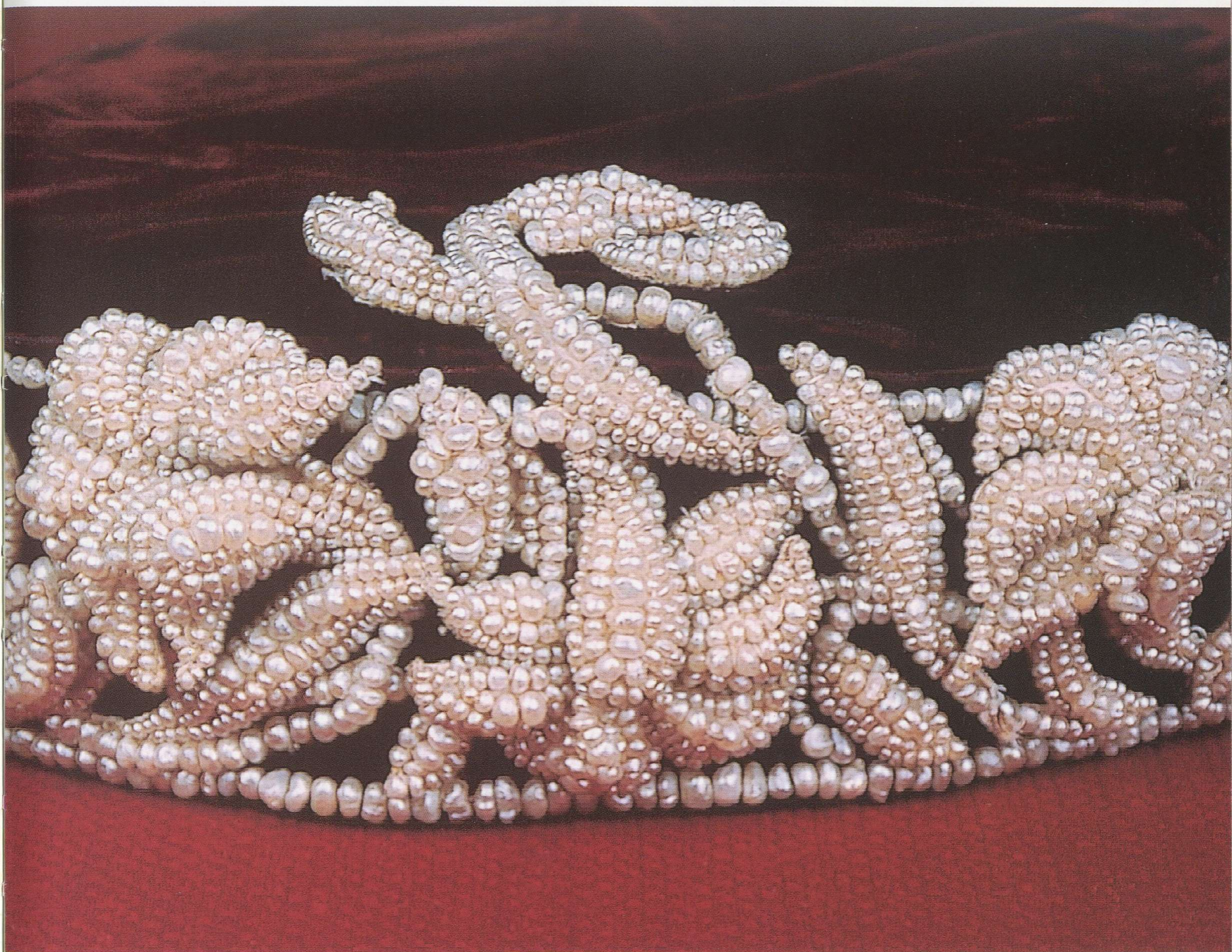
Teacher Kamilya Kasimova with her pupils. Photo. Ufa. 1912.

Ученицы II класса Тетюшской татарской женской школы. Фото 1911 г.

Тәтештәге татар кызлар мәктәбенең II сыйныфында укучылар. 1911 елгы фото.

Schoolgirls of the second form of Tetyushi Tatar Girls' School. Photo. 1911.

Фрагмент калфака с вышивкой жемчугом на высокой подложке.
Энҗе белән чиккән биек калфак фрагменты.
Detail of kalfak headdress worked with pearls.

Урок рукоделия во II классе женской школы г.Тетюши. Фото. 1906 г.

Тәтеш шәһәрендәге кызлар мәктәбенең II сыйныфында кул эшләре дәресе. Фото. 1906 ел.

Needlework lesson in the second form of Tetyushi Girls' School. Photo. 1906.

детской одежды ярко выражено "оберегательное" их начало. На шапочках спереди нашивали монетку, бляху, призванные "отвлечь" внимание обладателя "дурного глаза". С этой же целью иногда на лбу рисовали пятно черной или голубой краской. Охранительное значение приписывали веточкам можжевельника, рябины, семенам чернавки, зубам животных, монетам, молитвам "бөти", которые нашивались на детскую перевязь "хасите", подвешивались поодиночке на груди, привязывались к рукам, прикреплялись на воротник. Без "оберега" не оставалась и люлька – в нее клали веточки можжевельника.

Праздничное детское нагрудное украшение – хэситэ. Ткань, позумент, ювелирные бляхи, амулеты.

Балаларның бәйрәмдә киелгән күкрәк бизәге – хәситә. Тукыма, укалы тасма, ювелир җиз тәңкәләр, бөтиләр.

Children's festive khasiteh shoulder-belt: a galloon-trimmed textile base sewn with jewellery plaques and amulets.

5 БҮЛЕК

БАЛАЛАР КИЕМЕ

Балалар киеме – билгеле бер чор өлкәннәр киеменең яшь зурлыгына карап кечерәйтелгән күчермәсе. Тормышларының беренче айларында төрле җенестәге балалар киеме бер-берсеннән күпкә аерылмаган. Яңа туган баланы чиста ак киндер кисәгенә төргәннәр; өч кәнлек булгач, аяклары камыт булмасын өчен, аларны тар тукыма белән тыгызлап бәйләгәннәр. Бик кечкенә балаларга, җенесләренә карамастан, хатын-кызларныкы тибындагы күлмәк кидергәннәр. Ыштанны урта ялгаудан башка бер балаклы итеп теккәннәр. Баш киеме булып ак җептән бәйләнгән яки тукымадан тегелгән йомшак башлыклар хезмәт иткән. Тукыманы йомшаклыгына һәм еш юуга яраклы булуына карап сайлаганнар.

3-4 яшьтән башлап балалар костюмы җенесләргә карап аерылган, өлкәннәр киеменә охшый башлаган. Урта гасырларда идарә иткән нәселләрнең варислары киеме бу кагыйдәләргә буйсындырылмаган. Аларны явыз рухлардан һәм гайре табигый сихри көчләрдән саклау өчен ир балаларның җенесен хатын-кыз киеме астына "яшергәннәр". Сөембикә патшабикәне сурәтләгән билгеле гаилә рәсемендә Үтәмешнең хатын-кыз күлмәге кигән булуы очраклы түгел.

Киләчәк тормыш юлларында туачак аермалыкларны күрсәтүдән тыш малайлар һәм кызлар киеме алар үсә торган социаль тирәлек традицияләрен, ата-аналарының хезмәт бурычларындагы аермалыкларны үзенә алган.

Ир бала һәрвакыт атасы янында булган, аңа хуҗалык һәм кыр эшләрендә булышкан. Төп кереме һөнәрчелектән – түбәтәй-каләпүш тегүдән, күн эшкәртүдән һәм бигрәк тә ювелирлыктан булган гаиләләрдә осталык серләрен нәсел буенча тапшыру традициясе яшәгән. Сәүдә эшенә нәселдәнлек аеруча хас булган, шуның нәтиҗәсендә Апанаевлар, Абдулловлар, Мөхәммәтевләр, Акчуриннар, Арслановлар кебек күренекле зур нәселләр барлыкка килгән.

Яңа туган ир балага берничә генә минутка атасының күлмәген кидертеп алу традициясе, мөгаен, атасы эшен мирас итеп алсын дигән теләк белән бәйледер. Бу күлмәкне кидертеп балада ата-анасыннан күчкән охшашлыкларны күргәннәр.

Ананың чиксез яратуы улларына киемнәр хәзерләүдә чагылган. Шәһәр балаларының якасы буйлап металл җепләр белән чигелгән бәйрәм күлмәкләре бик күркәм булган. Малайларның түбәтәйләре төсле сәйләннәр, алтын җепләр белән аеруча зиннәтләп чигелгән. Кызлар аналары яки хатын-кыз туганнары кул астында булганнар, алардан халыкның ризык хәзерләү сәнгатенә, чисталыкка гына түгел, ә кул эшләре осталыгына да өйрәнгәннәр.

3-5 яшьлек кыз балалар беренче тапкыр эрләп, чигеп, традицион кыса үрнәкләрен файдаланган хәлдә курчакларга күлмәк, киём тегеп караганнар. Үсеп-җитлегеп тормыш кора башлагач бу күнекмәләр бик файдалы булып чыккан, чөнки кием-салым хәзерләү һәм аны бизәү (катлаулы өс киемнәрен тегүдән тыш) хатын-кызның бурычы саналган. Кече яшьтәге энеләрен һәм сеңелләрен карауда аналарына булышу шушы яшьтәге кызларга йөкләнгән. Кечкенә кызлар өйдә таратылган, сүтелгән чәч белән йөргәннәр. Ләкин чәчләре үсү белән толымнарына нигездә акча тәңкәләреннән ясалган чулпылар тага башлаганнар. Йорттан читкә чыккан

CHAPTER 5

CHILDREN'S CLOTHES

Children's clothes of each period actually represent a diminutive copy of garments for the grown-ups with due regard of age. Clothing of new-born babies generally bore no sex distinguishing traits. New-born babies were swaddled in a piece of white clean linen and three days after its legs were tightened with a narrow linen stripe; this was believed to be a curvature preventive. Little children were, with no distinction of sex, clad in shifts of women-type. Pants' cut was quite simple - details of trouser-lags were sewn together without middle gusset. Hats were fabric-sewn or knitted with white threads. The choice was dictated by softness and washability of the fabric.

Starting from the age of 3-4, children's clothes began to differentiate according to sex and became more like grown-ups' clothes. This, however, was not the fact with heirs of medieval royal dynasties. To protect them from evil spells and devilry it was a custom to disguise their sex under a woman's dress. For this reason, a famous family portrait features princess Syuyumbikeh and heir Utyamysh in woman's dresses.

Clothes of boys and girls, apart from differences in the further destination of the user, bore traces of the social stratum they belonged to, as well as differences in the labour duties of their parents.

Boys helped their fathers, doing domesic shores and field works. Secrets of family crafts, i.e. skullcaps-making, leather processing, and especially jewellery crafts, were subjects to hand down. Even more descendible was trade, which created such big dynasties as the Apanaevs, the Abdullovs, the Mukhametovs, the Akchurins, the Arslanovs, etc. Inheritance of the paternal business probably accounts for another tradition of putting father's shirt on the new-born son for a couple of minutes and searching for traits of family resemblance.

Clothes made for sons breathed deep maternal love. Festive shirts of children of town-dwellers looked especially smart with collars embroidered with metal threads. Boys' skullcaps were brightly trimmed with beads and golden threads.

Girls were under supervision of their mothers or relatives, who taught girls the art of the national cuisine, house-keeping as well as secrets of handicrafts.

Girls aged 3-5 tried themselves at spinning, embroidery, sewing dolls' clothes in view of traditional national style. These skills came in handy in adult life, as clothe-making and decoration was duty of women (with exception to sewing of complicated outer garments). Duty of the girls of this age was attendance upon their younger brothers and sisters. Little girls usually had their hair loose, but long hair was plaited and trimmed with chulpa hair ornaments hung with coins. When outdoors, teenage girls covered their heads with shawls. On solemn occasions they put a kalfak head-dress or kattezhi head-dress over the shawl.

The kattezhi head-dress for teenage girls was brought into existence in the early 20th century and its form resembled kalyapush - a man's skullcap with flat top. Probably kalyapush's form served as a spur to the invention of a kattezhi head-dress. But in difference to the skullcaps, the rim of the kattezhi cap

вакытта яшүсмер кызлар башларына яулык бәйләгәнәр. Тантаналырак очракларда яулык калфак яки башлык-кәттәжи белән берлектә киелгән.

10-14 яшьлек кызлар өчен башлык-кәттәжиләр казан татарларында XX йөз башларында барлыкка килгән һәм рәвешләре белән яссы түбәле ир-ат түбәтәенең бер төре – кәләпүшне хәтерләткәннәр. Кәләпүшнең калыбы, мөгаен, кәттәжи уйлап чыгаруга этәргеч булгандыр. Ләкин аннан аермалы буларак, кәттәжинең алгы – маңгай өлеше генә каты булган. Яссы түбәсе фигуралы йомшак бөрмәләр белән каплатылган һәм еш кына түгәрәк булмыйча, озынча түгәрәк рәвештә эшләнгән. Бу баш киеменең маңгай өлеше энҗе һәм сәйләннәр белән бизәлгән.

Балаларның аяк киеменнән башка гына йөгереп йөрүен дә балалар костюмының үзенчәлеге буларак күрсәтергә мөмкин. Ләкин шулай да балалар өчен аяк киеме, нигездә күннән эшләнгәнне булдыру традициясе яшәгән. Итекләр, башмаклар тәбәнәк олтанлы булган, чигешләр һәм мозаика белән бизәлгән. Күн башмак рәвешендәге балалар аяк киемнәрен археологлар X – XIII йөзләр казылмаларында табалар.

Балалар киеменең күп тикшеренүчеләр тарафыннан искәртелгән тагын бер сыйфатын күрсәтү кирәк. Балалар киеме җыелмасына борынгы элементлар кертергә омтылу күренә, мисал өчен, өлкәннәр кыска җиңле камзуллар кимәсәләр дә, балаларга кидергәннәр; өлкәннәр кигән кышкы бүрекләрнең түбәсен бизәү күптән беткән булса да, балаларныкын чигеп бизәгәннәр; өлкән буында күлмәк изүе салынмалы булса да, яшь ханымнар аларны бөтенләй кимәсә дә, балалар күлмәгенә изү тегеп куйганнар. Мөгаен, бу өлкәннәргә, ата-бабага хөрмәт йөзеннән һәм балаларда халык традицияләренең дәвамчыларын күрергә теләүдән эшләнгәндер.

Аналар балалары киеменең чисталыгын игътибар белән күзәтеп кенә калмаганнар, ә киемне баланың яшенә карап кидерергә тырышканнар. Хәтта фәкыйрь гаиләләр дә баланы мәктәпкә тиешле үлчәмдәге кием кидереп җибәрергә омтылганнар.

XIX йөз ахырында – XX йөз башында яңача җәдид мәктәпләре яңа фәннәр, мәктәп җиһазлары, күргәзмә әсбаблар белән беррәттән үзләренең мәктәп киеме рәвешен дә кертә башлаганнар. Шәкертләр киеме озын чапан һәм чалма урынына, гадәттә, кыска казакидан, караңгы төсләрдәге чалбардан, түбәтәй яки фәстән торган. Кызларның шәһәрчә фасондагы күлмәге өстеннән алъяпкыч, башларына кадап куела торган калфакчык яки башлык-кәттәжи киелгән.

Бала туу ата-анага мәшәкать өстәсә дә, гаиләдә бәйрәм рухы тудырган, күп кенә гаилә бәйрәмнәренә сәбәпче булган. Иҗтимагый мөнәсәбәтләр системасына, туганлык традицияләренә, ислам дине таләпләренә, халык ышануларына нигезләнгән бу бәйрәмнәр баланы сакларга, җәмгыятькә алып керергә ярдәм иткәннәр. Туганнар һәм танышлар яңа туган бала хөрмәтенә көн саен бәби ашы – ризыклар һәм нинди дә булса кием алып килгәннәр. Ата-ана бәйрәм ашы – бал-май һәм әлбә (оннан, бал һәм майдан боламлык) хәзерләгәннәр. Әлбәне балага чүпрәк аша суырырга биргәннәр; кайбер очракта иреннәрен Гарәбстандагы изге Зәмзәм чишмәсеннән алып кайткан су белән чылатканнар. Болардан соң бала Аллаһының фатихасын алды дип саналган. Җиденче көнне исем кушу йоласы башкарылган. Чакырылган туганнар һәм мулла үзләре белән нинди дә булса ризык һәм бүләкләр – юрган, тукымалар, кием-салым, баш киемнәре алып килгәннәр. Хатын-кызлар соңрак – бишек бәйрәмендә дә – киемнәр һәм акча биргәннәр.

Кечкенә чакта балалар авырулардан тыш, башка бик күп начар чит тәэсирләргә бирешүчән була дип саналган. Шуңа күрә балалар киемендәге бизәкләр "саклагыч" буларак та файдаланылганнар. Башлыкларга ал яктан "каты күз" иясенең игътибарын "читләштерә" торган акча тәңкәсе, җиз тәңкә тегеп куелган. Шушы ук максат белән маңгайга кайвакыт кара яки зәңгәр буяу белән тап ясаганнар. Артыш, миләш ботаклары, чернавка орлыгы, хайван тешләре, акча тәңкәләре, балаларның хәситәсенә тагыла, берәм-берәм күкрәгенә асыла, кулларына бәйләп куела, якасына беркетелә торган бөтиләр саклагыч көчкә ия дип саналган. Бишек тә "саклагыч"сыз калмаган – аңа артыш ботаклары салганнар.

was its only stiff element. The flat top of the cap was draped in soft folds and often had an oval form instead of rounded one. The cap's front panel was decorated with reach pearl or bead embroidery.

It was often the case that children were barefooted. Nevertheless, a child's wardrobe always included footwear, especially of leather. Boots and shoes had low soles and were trimmed with embroidery and inlays in leather. Children's footwear of the 10-12 th centuries in the form of mules were often found by archaeologists in excavations.

There is one remarkable feature about childrens' clothes which was noticed by all researchers. There was a strong tendency to introduce old-fashioned elements into the children's garments, e.g. short sleeved doublets when they were no longer in fashion with adults; embroidery trimming of the hat tops when hats for adults were no longer trimmed in that way, izyu ruffles sewed on the children's costumes when it was removable on adults' dresses and no longer in fashion with young women. It was probably a sort of homage to the old people and forefathers and attempt to see successors of the national traditions in younger generation.

Fitness of the clothes was as important as its cleanness. Even families with modest incomes tried to provide their children with school clothes of the proper size.

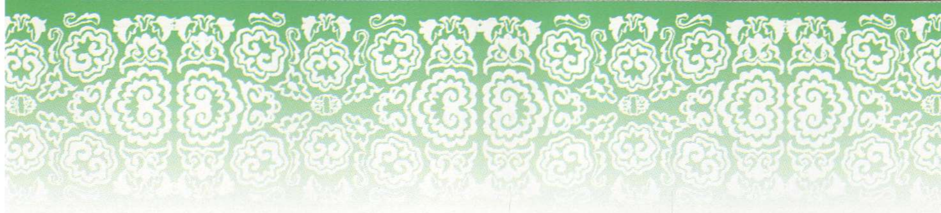
At the turn of the 19th and 20th centuries apart from the introduction of new subjects, school equipment and visual aids, new advanced Dzhadid schools initiated custom of their own uniform. School uniform of the shakirds students usually included short kazakin (man's knee-length coat with pleated skirt), trousers of dark colours, a skullcap or a fez instead of a long robe and turban. Schoolgirls' uniform usually consisted of an apron over urban-type dress, kalfak head-dress or kattezhi cap.

Birth of a baby put on additional burder on parents but created a festive atmosphere in the house and accounted for many household festivities. Originated from the system of social relations, family traditions, Islamic norms, popular folk believes, those rites and festivals were aimed at protection of a child and insurance of its successful life. Every day after the birth friends and relatives brought their presents for the baby, i.e. babi ashi food and articles of clothing. Parents cooked ritual dishes, such as bal-mai (honey and butter) and elbe (mixture of flower, honey and butter). They gave elbe to the baby through a rag or sometimes wetted mouth with water from the holy spring of Zem-Zem in Arabia. After this, the baby was considered to be blessed. Rite of name giving was carried out on the 7th day after the birth. Relatives and mullah brought around edibles and presents: coverlets, fabrics, clothes, headgear. Money and clothes were presented by women and later on the "day of cradle".

It was believed that in their early age children were more vulnerable to negative external influences. Therefore ornaments of a child's dress had decorative as well as protective properties. Sewn on hats, coins and pendants were to detract attention of the possessor of the 'evil eye'. For the same reason blue or black spots were sometimes pointed on the child's forehead. Protective power was also ascribed to branches of cade, rawen-tree, seeds of nigella sativa, teeth of animals, coins, prayer inscriptions beti, hung on khasite ruffle or chest, tied to hands or on the collar. The cradle was likewise protected with branches of cade.

6

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ
КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX вв.

В конце XIX – начале XX вв. на базе общности экономического развития, языка, культуры и сформировавшегося национального самосознания сложилась татарская буржуазная нация, где этнос казанских татар стал доминантой. Многие элементы культуры казанских татар, в том числе и одежда, утвердились как национальные и у других этнических и территориальных групп татар.

Молодой мужчина в городском костюме и феске. Фото. Начало XX в.

Шәһәр костюмы һәм фәс кигән яшь ир-ат. Фото. XX йөз башы.

A young man in urban costume and fez. Photo. Early 20th century.

Законодателями национального костюма стали городские слои татарского общества: представители крупного промышленного и торгового капитала, татарская интеллигенция, страстно желавшая осмыслить богатое культурное наследие своего народа и приобщить его к опыту европейской цивилизации.

В мужской одежде этого периода принципиальных изменений не произошло. По-прежнему широкое бытование имели камзолы, сшитые из темных тканей, и казакины.

Мужчина в европейском костюме. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Европача костюм кигән ир-ат. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

A man in European costume. Photo. Kazan. Early 20th century.

Мужской костюм с казакином городского фасона. Начало XX в.

Шәһәрчә фасондагы казакилы ир-ат костюмы. XX йөз башы.

Man's costume with urban-fashioned kazakin coat. Early 20th century.

Мужчина в казакине городского фасона. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Шәһәрчә фасондагы казаки кигән ир-ат. Казан шәһәре. XX йөз башы.

A man in urban-fashioned kazakin coat. Photo. Kazan. Early 20th century.

Интеллигенция предпочитала казакины укороченного варианта, приближая их к длине городского сюртука. Тщательно сшитые у городских портных, они имели сходство с сюртуком и в деталях: в расположении двух прорезных карманов на полах, маленького кармашка для часов – на груди, в покрое спинки и рукавов. Национальным оставался только низкий стоячий воротник. Казакины солидных пожилых горожан были значительно длиннее. С конца XIX в.

Изделия татарских мастеров. Тюбетейки – каляпуш. Бархат. Вышивка металлическими нитями. Начало XX в.

Татар осталары эшләгән әйберләр. Кәләпүшләр. Бәрхет. Металл җепләр белән чигелгән. XX йөз башы.

Work of Tatar craftsmen. Velvet kalyapush skull-caps worked with metal wire. Early 20th century.

Горожанин в костюме начала XX в. Фото. г.Казань.

XX йөз башы костюмы кигән шәһәр кешесе. Фото. Казан шәһәре.

A townsman in the costume of early 20th century. Photo. Kazan.

Фрагмент вышивки на тюбетейке. Бархат, золотная канитель, блестки. Конец XIX в.

Түбәтәйдәге чигеш фрагменты. Бәрхет, алтын ука-җеп, ялтыравык тәңкәләр. XIX ахыры.

Detail of velvet skullcap worked with gold bullion and paillettes. Late 19th century.

в гардероб интеллигенции входит комплект одежды того типа, каким мы его знаем сейчас, – брюки, жилет, пиджак с отложными лацканами, рубашка с отложным воротником. Брюки и пиджак, как правило, шьются из одного материала – добротных шерстяных тканей.

В начале века изменился воротник прямоспинных, крытых сукном шуб и летних чекменей, он стал отложным и закругленным. Эти виды одежды по покрою стали приближаться к общегородским. С вышеописанной верхней одеждой носились штаны “чалбар” темных расцветок или брюки городского фасона навыпуск.

Неизменно традиционными оставались тюбетейки и меховые шапки. Большой спрос на национальные головные уборы и обувь развил промыслы, их производившие, до форм капиталистической мануфактуры. Тесными культурными связями татарской интеллигенции с Турцией в указанный период объясняется появление турецкой суконной высокой фески, чаще всего бордового цвета с кисточкой. Сам убор широкого распространения не получил, но обычай украшать каляпуш кисточкой наверху имел распространение.

Зимняя мужская одежда горожан – прямоспинная шуба, меховая шапка. Начало XX в.

Шәһәрдә яшәүче ир-атларның кышкы киеме – туры аркалы тун, мех бүрек. XX йөз башы.

Townsman's winter wear - straight-back fur-coat and fur cap. Early 20th century.

Горожанин в зимней одежде. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Кышкы кием кигән шәһәр кешесе. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

A townsman in winter clothes. Photo. Kazan. Early 20th century.

Башмаки мужские домашние. Мозаика по коже.

Ир-атларның өйдә кия торган башмаклары. Күн мозаика.

Men's indoor shoes. Inlaid leather.

НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОСТЮМ
КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX вв.

Лавка татарского купца: мужчина (слева) в чекмене городского фасона; женщина (справа) в комплексе головного убора – калфак, платок, шаль.

Татар сәүдәгәренең кибете: шәһәрчә фасондагы чикмән кигән ир-ат (сулда), яулык, шәл бөркәнгән калфаклы хатын-кыз (уңда).

Tatar merchant shop: a man (left) in the urban-fashioned chekmen coat; a woman in the headdress set – kalfak cap, headscarf and shawl.

В одном стилевом решении с мужским и женским костюмами развивалась и кожаная обувь. Стабильный спрос на нее породил множество сельских центров ичежного промысла в Казанской губернии, крупные фабрики в г.Казани, Оренбурге, Касимове, Бухаре, Сибири, которыми владели татары-предприниматели.

В первой половине XIX в. для мужского костюма изготовлялись ичиги, сапоги, туфли ярких расцветок нередко с вышивками или цветными пяточными вставками. Со второй половины XIX века, с утратой цветовой декоративности мужской одежды под влиянием общегородской моды, обувь стала сдержанных расцветок, темных цветов.

Женский костюм особенно часто эволюционировал в области кроя и материалов, но в силу неизменной нарядности лучше гармонировал с традиционной полихромией

Крой прямоспинного городского чекменя и шубы.

Туры арттакталы шәһәр чикмәнен һәм тунын кисү рәвеше.

Straight-back cut of urban-styled chekmen coat and furcoat.

Изделия татарских мастеров-ичижников: ботинки, сапоги, крой голенищ сапог.

Татар читекче осталарының эшләнмәләре: ботинкалар, читекләр, итек кунычларының киселеше.

Footwear items made by Tatar craftsmen – boots, high patterned boots, boot-top cuts.

Мастера-кожевенники за раскроем обуви. Фото. Начало XX в.

Күнче осталар аяк киеме кисү вакытында. Фото. XX йөз башы.

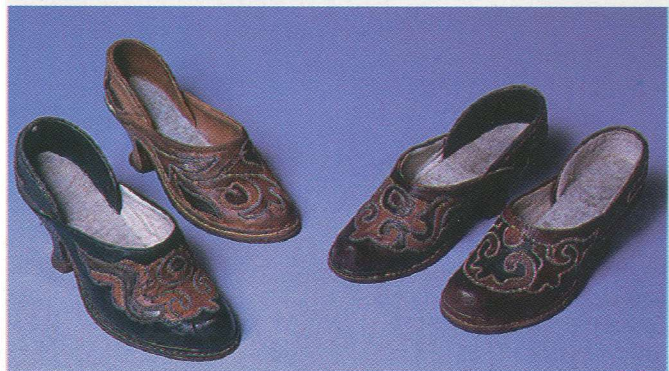
Shoemakers cutting the leather for footwear. Photo. Early 20th century.

Тюбетейки – каляпуш. Бархат. Золотная вышивка.
Кәләпүшләр. Бәрхет. Алтын белән чигелгән.
Velvet kalyapush skullcaps worked with gold thread.

Туфельки женские. Кожаная мозаика.
Хатын-кыз башмакчыклары. Күн мозаика.
Women's shoes. Inlaid leather.

Костюм молодой женщины конца XIX века.

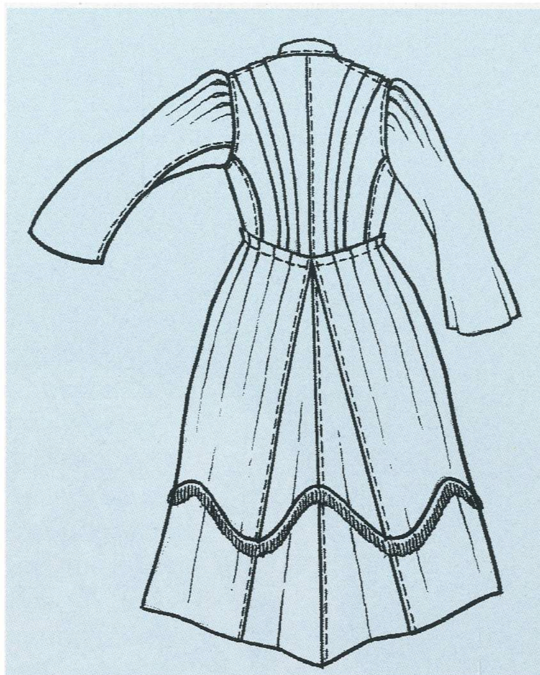
XIX йөз ахырында яшь хатын-кыз өчен тегелгән костюм.

Young woman's costume of late 19th century.

кожаной мозаичной обуви, оттененной яркой вышивкой-сшивкой.

Мастера-ичежники, реагируя на быструю смену стилевого решения одежды во второй половине XIX – начале XX веков меняли форму мозаичной обуви за счет кроя носка, введения каблука, уменьшения высоты сапог; расширяли ассортимент за счет модных ботинок на шнуровке.

Большие изменения в женской одежде связаны с новым ее кроем под влиянием общегородской моды. Туникообразный крой, применявшийся на протяжении многих веков, был отвергнут в конце XIX века. Молодые женщины стали шить платья с плечевыми скошенными швами, в фигурные проймы вшивать широкие рукава с сильно присборенной головкой. Шейный вырез оформлялся традиционным воротником-стойкой, но переходил в приполку, закрывающую грудной разрез. Отпала необходимость обязательного ношения нагрудников

Крой женского платья (вид спереди и сзади) с вырезной проймой рукава, турнюром на юбке.

Җиң уемы сырлап бизәлгән, итәге турнюрлы хатын-кыз күлмәген кисү рәвеше.

Cut of woman's dress (front and rear view) with cut armhole and skirt bustle.

Женский костюм с платьем на кокетке. Конец XIX в.

Кокеткалы күлмәкле хатын-кыз костюмы. XIX йөз ахыры.

Woman's costume including dress with yoke. Late 19th century.

“кукрәкче” и “изү”. Ширина подольной части платья достигалась отрезным подолом, собранным на талии, с преобладанием сборок в наспинной части. Мода этого времени (юбка с турнюром) диктовала удлинение подола сзади. Фигурные застроченные складки-защипы на спинке и полочках позволяли достичь нужного силуэта.

Надеваемое непосредственно на тело, платье традиционно имело подкладку в верхней части из светлых хлопчатобумажных тканей.

Разновидностью этого фасона в конце XIX – начале XX вв. следует считать платья на кокетке. Подольная часть их начиналась от середины груди и спинки, так же сильно присбаривалась и спускалась вниз складками. Иногда

Крой женского платья на кокетке со сборками.

Бөрмәле кокеткалы хатын-кыз күлмәгенең киселеше.

Cut of woman’s dress with yoke and gathers.

Свадебный костюм горожанки. Конец XIX – начало XX в.

Шәһәр хатын-кызының туй костюмы. XIX йөз ахыры – XX йөз башы.

Wedding costume of a townswoman. Late 19th – early 20th century.

Супружеская пара в национальных костюмах конца XIX в. – начала XX вв. Фото. г.Казань.

XIX йөз ахыры – XX йөз башы милли костюмнары кигән ир белән хатын. Фото. Казан шәһәре.

Married couple in national costumes of late 19th – early 20th century. Photo. Kazan.

Декор подола платьев. Шелк. Аппликация серебряной бахромой, кистями, тесьмой, перьями.

Күлмәк итәкләренең бизәлеше. Ефәк. Көмеш чачаклардан, чуклардан, тасмалардан, каурый-канатлардан аппликация.

Silk dress skirt decorated with silver fringe, tassels, lace and plumes.

снизу, чтобы разбить большую вертикальную плоскость материи, пришивали волан, делали горизонтальные складочки, нашивали узкие (4–8 см) оборочки.

Платья этих типов были достаточно свободными в талии. Стремясь ее подчеркнуть, женщины сильно зауживали спинку и бока камзола. В этот период времени молодые женщины предпочитали носить камзолы укороченного варианта.

Нарядные платья и камзолы шились из одной ткани. Предпочтением пользовались однотонные шелка с фактурным рисунком или неяркими

Женские бархатные камзолы. Аппликация позументом. Конец XIX – начало XX вв.

Хатын-кызларның бәрхет камзуллары. Укалы тасмалардан аппликация. XIX йөз ахыры – XX йөз башы.

Woman's velvet jackets; galloon trimming. Late 19th – early 20th century.

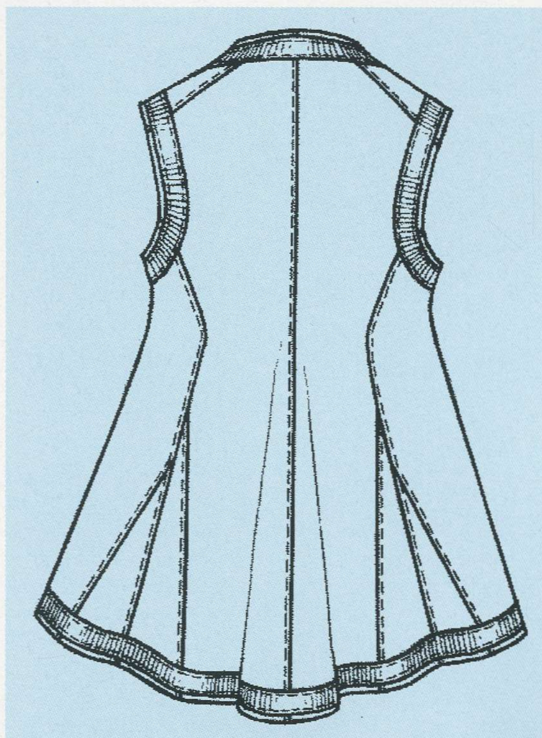
растительными орнаментами нежных розовых, сиреневых, зеленых, голубых оттенков. Вернулись даже белые ткани в виде шелка, репса, поплина. Такие комплексы богато украшались фабричной золотной и серебряной тесьмой, бахромой, рюшами из лент, перьями с огромным количеством индивидуальных вариантов и комбинаций.

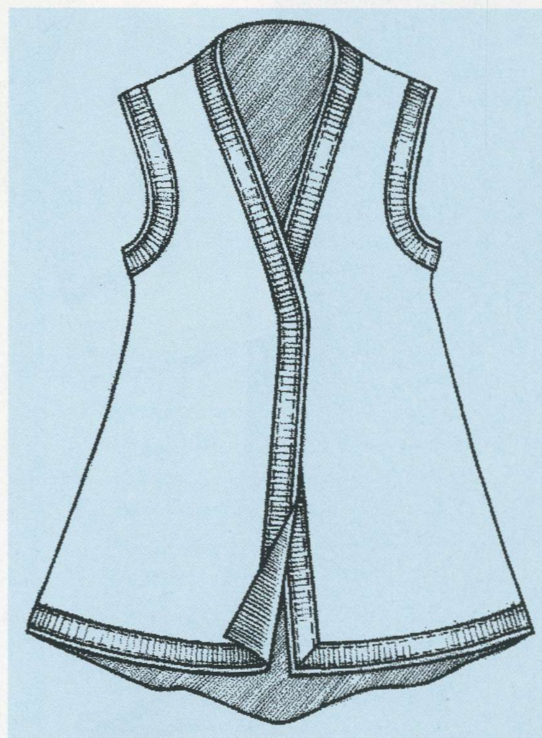
На будничное платье шли дешевые ситцы и сатины, на зимние – шерстяные ткани. На них почти отсутствовали тканевые украшения. Утилитарный характер одежды диктовал выбор тканей более темных оттенков, но насыщенных по цвету. Вместе с тем эти яркие ткани красного,

Крой женского камзола (вид спереди и сзади).

Хатын-кыз костюмының киселеше (алдан һәм арттан күренеше).

Cut of woman's jacket (front and rear view).

Молодые женщины в костюмах конца XIX века (юбка с турнюром).

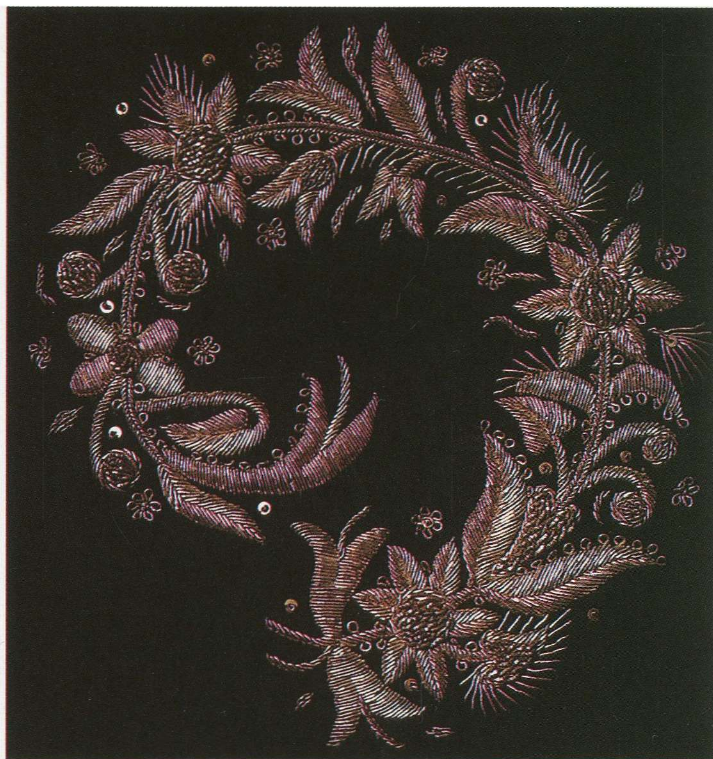
XIX йөз ахыры костюмнары (турнюрлы итәк белән) кигән яшь хатын-кызлар.

Young women in costumes of late 19th century (bustle skirt).

Узор "золотое перо" на женском калфаке. Шитье золотной канителью, блестками.

Хатын-кыз калфагында "алтын каләм каурый" бизәге. Алтын укаҗепләр, ялтыравык тәңкәләр белән тегелгән.

Detail from woman's kalfak headdress showing "gold feather" pattern worked with gold bullion and paillettes.

бордового, зеленого, фиолетового, светло-коричневого цветов, как гладкие, так и в мелкий цветочек, больше отвечали склонности национальной татарской одежды к полихромии. Этих же цветов шились камзолы, но исключительно из бархата и шелка. Национальный костюм обогатился красочным девичьим фартуком.

В 1905–07 годах, когда пожилые женщины еще осваивали новый крой рубахи, молодежь из демократических кругов перешла на платья, использующие стиль модерн. В одежде этого типа

Туфельки женские. Бархат, вышивка золотной канителью.

Хатын-кыз башмакчыклары. Бәрхет, алтын укаҗепләр белән чигеш.

Woman's velvet slippers worked with gold bullion.

Костюм молодой девушки в стиле модерн. 1903–1914 г.
Яшь кызның модерн өслүбендәге костюмы. 1903–1914 еллар.
Art Nouveau style costume of young woman. 1903-1914.

Женщины в калфаках-наколках, кофтах и юбках стиля модерн. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Кадап куела торган калфаклы, модерн өслүбендәге кофта һәм итәк кигән хатын-кызлар. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

Women in kalfak head-dresses, jackets and Art Nouveau style skirts. Photo. Kazan. Early 20th century.

исчезли сборки на талии и кокетке, подол плавно расширялся книзу за счет раскошенных полотнищ материи. Рукава, широкие в верхней части, от локтя сильно зауживались. Используя эти принципы кроя, шились также юбки и кофты. Традиционно длинными оставались подол и рукава, закрытый верх.

В выходном костюме женщины присутствовал бархатный калфак, который в 80–90-х годах XIX в. был большим по размеру и надевался на голову, а к началу XX века, уменьшившись, превратился в декоративную наколку. На голове он удерживался мелкими крючками, нашитыми с изнанки. Приверженки городских пышных причесок

Женские головные уборы с вышивкой бисером.

1. Калфак. Конец XIX в.

2–4. Калфаки-наколки. Начало XX в.

5. Калфак-шапочка. Начало XX в.

Сэйлэн белэн чигелгэн хатын-кыз баш киемнэре:

1. Калфак. XX йөз ахыры.

2–4. Кадап куела торган калфаклар. XX йөз башы.

5. Калфак-башлык. XX йөз башы.

Woman's headgear worked with glass beads.

1. Kalfak . Late 19th century.

2-4. Kalfak headdresses. Early 20th century.

5. Kalfak cap. Early 20th century.

Трикотажные шали в костюмных комплексах.

Костюм комплексларындагы бәйләгән шәлләр.

Knitted shawls in costume outfits.

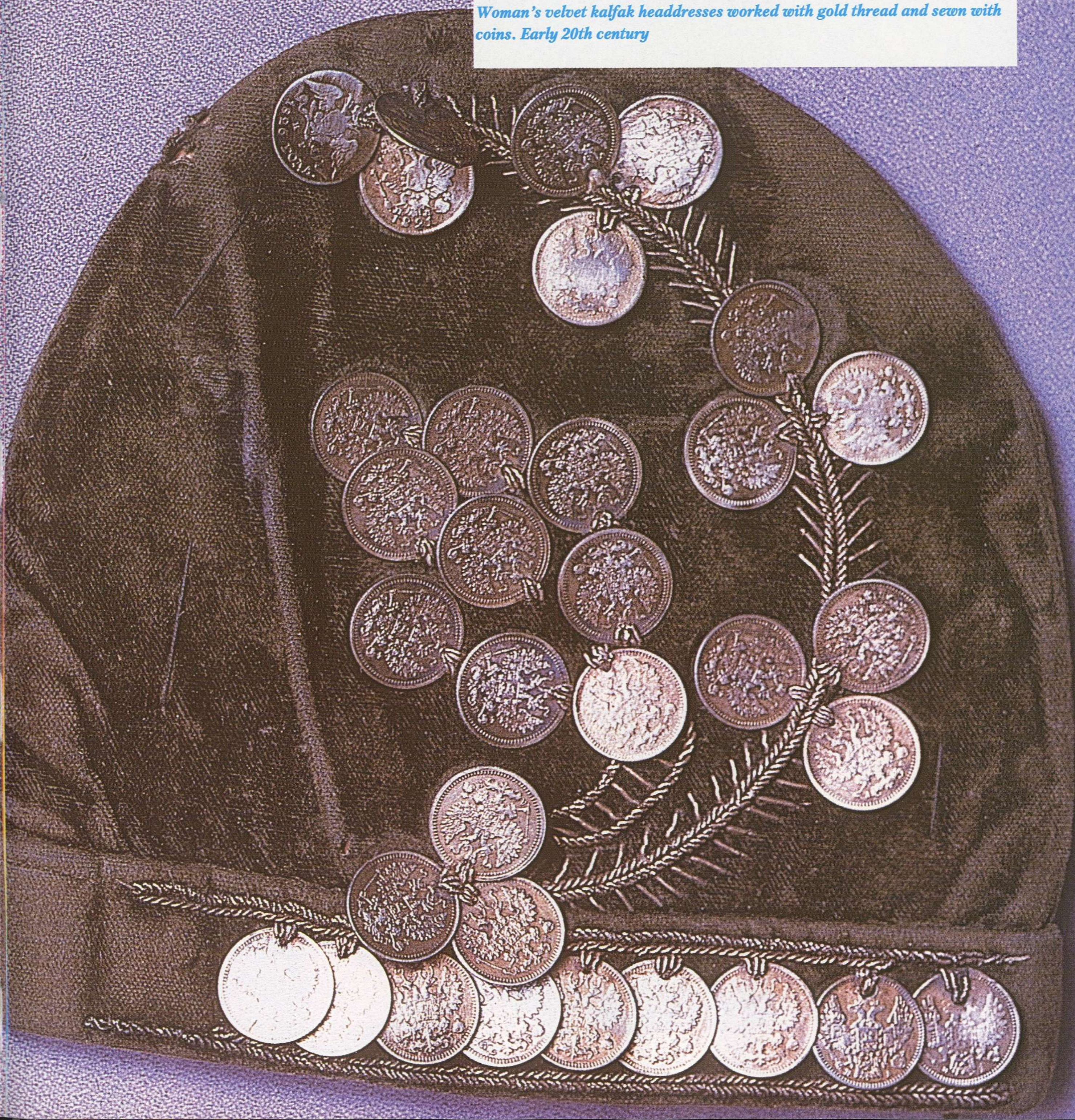
укрепляли его шпильками. Изготовлением калфаков, расшитых золотной нитью и бисером, занимались кустари Казани и Заказанья, в меньшей степени сами женщины. При выходе из дома на калфак накидывали шелковую шаль. В начале XX века большой любовью у женщин пользовались шали из

Женские головные уборы-калфаки. Бархат. Вышивка золотной нитью, аппликация монетами. Начало XX в.

Хатын-кыз баш киемнәре – калфаклар. Бәрхет. Алтын җепләр белән чигеш, акча тәңкәләреннән аппликация. XX йөз башы.

Woman's velvet kalfak headdresses worked with gold thread and sewn with coins. Early 20th century

Молодая женщина в калфаке-наколке. Фото. г.Уральск. Начало XX в.

Кадап куела торган калфаклы яшь хатын-кыз. Фото. Җаек шәһәре. XX йөз башы.

A young woman in kalfak head-dress. Photo. Uralsk. Early 20th century.

шелкового трикотажа. Блеск и эластичность их позволяли создать красивую драпировку.

Наиболее распространенным головным убором татарских женщин являлся платок. Его повязывали на голову, на кромку, за два соседних угла. Сверху надевали шаль, иногда две, чтобы, например, в гостях не оставаться в одном платке. В начале XX века орпек исчез из

Калфаки-шапочки. Бархат. Вышивка жемчугом по высокой подложке. Начало XX в.

Калфак-башлыклар. Бәрхет. Биек аскуймалы, энҗе белән чигелгәннәр. XX йөз башы.

Velvet kalfak caps worked with pearls. Early 20th century.

Молодая женщина в костюме конца XIX в. (юбка с турнюром). Фото. г.Казань.

XIX йөз ахыры костюмы (турнюрлы итәк белән) кигән яшь хатын-кыз. Фото. Казан шәһәре.

A young woman in the costume of late 19th century (bustle skirt). Photo. Kazan.

употребления. Меховые шапки по-прежнему присутствовали в женском костюме.

Ношение большого количества ювелирных украшений традиционно сохраняется; уменьшается их массивность. С появлением приполки, планки, закрывающей грудной разрез, крючков на воротнике отпала необходимость иметь "яка чылбыры" в качестве застежки ворота. Нагрудную часть платья стали украшать

Молодые учительницы в костюмах стиля модерн. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Модерн өслүбендәге костюмнар кигән яшь мөгаллимәләр. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

Young teachers in Art Nouveau style costumes. Photo. Kazan. Early 20th century.

всевозможными цепочками с подвешенной коранницей, кулонами с часами, бусами, брошками и т.д.

Казанско-татарский костюм этого периода широко распространился на всей территории проживания татар от Поволжья, Урала до Сибири и Средней Азии. Своеобразный крой мужской, а особенно женской одежды оказал влияние на национальную одежду многих тюркоязычных мусульманских народов.

Горожанки в костюмах стиля модерн. Фото. г.Казань. Начало XX в.

Модерн өслүбендәге костюмнар кигән шәһәр хатын-кызлары. Фото. Казан шәһәре. XX йөз башы.

Townswomen in Art Nouveau style costumes. Photo. Kazan. Early 20th century.

Нагрудные женские украшения: цепочки с подвесными ювелирными бляхами и монетами. Серебро, позолота, самоцветы. Скань, плетение, инкрустация камнями. Конец XIX – начало XX вв.

Хатын-кызларның бизәнү әйберләре: ювелир җиз тәңкәле һәм акча тәңкәле асылма чылбырлар. Көмеш, йөгертелгән алтын, асылташлар. Үреп-бөтереп, ташлар белән инкрустацияләп эшләнгәннәр. XIX йөз ахыры – XX йөз башы.

Woman's jewellery: silvergilt chains of interwoven wires hung with plaques and coins, set with semi-precious stones; openwork filigree. Late 19th – early 20th century.

6 БҮЛЕК

XIX ЙӨЗ АХЫРЫ – XX ЙӨЗ БАШЫ МИЛЛИ КОСТЮМЫ

XIX йөз ахырында – XX йөз башында икътисади үсеш, тел, мәдәният һәм формалашкан милли үзаң уртаклыгы нигезендә татар буржуаз милләте барлыкка килде, анда казан татарлары этносы төп урында торды. Казан татарлары мәдәниятенең күп элементлары, шул исәптән кием-салым да, татарларның башка этник һәм территориаль төркемнәрендә милли элементлар буларак ныгып урнашалар.

Татар җәмгыятенең шәһәрдә яшәүче катлавы – промышленность һәм сәүдә капиталы вәкилләре, үз халкының бай мәдәни мирасын аңларга һәм аны Европа цивилизациясе тәҗрибәсенә катнаштырырга бик теләүче татар зыялылары – милли костюмны барлыкка китерүчеләр булып китәләр.

Бу чор ир-ат киемендә мөһим үзгәрешләр килеп чыкмый. Әүвәлгечә үк караңгы төсләрдәге тукымадан тегелгән камзуллар һәм казакилар киң кулланылышта була. Зыялылар кыскартылган казакиларны өстен күрәләр, аны шәһәр сюртугы озынлыгына туры китерәләр. Шәһәр тегүчеләре тарафыннан бик яхшы итеп тегелгән казакилар башка өлешләре белән дә сюртукка охшаганнар: чабуда ике ерык кисәнең, сәгать йөртү өчен күкрәктә кечкенә кесәнең урнашулары тәңгәл килә, җиң һәм арттакта кысасы бертөрле. Тәбәнәк утыртма якада гына миллилек сакланган. Шәһәр кешеләренең өлкән яшьтәге күренекле вәкилләре кигән казакилар күпкә озынрак булган. XIX йөз ахырыннан зыялылар хәзер без белә торган төрдәге кием-салым җыелмасы – чалбар, жилет, кайтармалы пиджак, кайтарма якалы күлмәк киеп йөргәннәр. Чалбар һәм пиджак, кагыйдә буларак, бер үк материалдан – яхшы йон тукымалардан тегелгән.

Гасыр башында туры аркалы, сукно белән тышланган туннарның һәм җәйге чикмәннәрнең якасы үзгәргән, ул түгәрәкләнгән һәм кайтарма рәвешкә кергән. Киемнең бу төрләре кысалары белән гомумшәһәр киемнәренә якыная башлаганнар. Югарыда тасвирланган өс киеме белән караңгы төсләрдәге чалбар яки шәһәр фасонындагы кебек балаклары чыгарылган чалбар киелгән.

Түбәтәйләр һәм мех бүрекләр традицион хәлдә үзгәрмичә сакланган. Милли баш һәм аяк киемнәренә зур сорау-ихтыяҗ аларны җитештерү белән шөгыльләнгән һөнәрчелекне капиталистик мануфактура дәрәҗәсенә үстереп җиткергән. Татар зыялыларының шушы чорда Төркия белән тыгыз мәдәни бәйләнештә булуы постаудан тегелгән, гадәттә куе кызыл төстәге чуклы биек төрек фәсе киелә башлауга китерә. Бу баш киеме киң таралыш тапмаган, ләкин кәләпүшне өстән чук белән бизәү гадәте таралган була.

Күн аяк киеме дә ир-ат һәм хатын-кыз костюмы белән бер өслүб бөтенлегендә үскән. Аңа булган даими ихтыяҗ һәм сорау Казан губернасындагы авылларда читекчелек һөнәренең бик күп үзәкләрен, Казан шәһәрендә, Оренбургта, Касыймда, Бохарада, Себердә эшкуар татарлар милкендә һәм идарәсендә булган эре фабрикаларны тудырган.

XIX йөзнең беренче яртысында ир-ат костюмы өчен читекләр, итекләр, еш кына төсле үкчә өстәмәләре куелган яки ачык төстәге чигүле башмаклар эшләнгән. XIX йөзнең икенче яртысыннан

CHAPTER 6

NATIONAL DRESS OF 19th-20th CENTURIES

At the turn of the 19th and 20 centuries formation of the Tatar national bourgeoisie was practically completed on the common basis of economic development, language and culture with predominance of the Kazan Tatar ethnic group. Much of the elements of the Kazan Tatars' culture, including dress style, became firmly established with other ethnical and territorial groups of Tatar people.

The Tatar urban population led the fashion of the national costume. Most active in this respect were representatives of industrial and trade capital, the Tatar intelligentsia, who were striving for preservation of the national cultural heritage and its clinging to achievements of the European civilisation.

There were no radical changes in the men's clothes of that period. Dark doublets and kazakins were still popular. Intelligentsia preferred short kazakins and more like an urban frockcoat. Carefully sewn by town tailors, they also resembled an urban frockcoat by details: position of the two inset pockets on the flappers of the coat and a small watch-pocket on the breast, cut of the back and sleeves. A low stand-up collar was the only remaining part of the national style. Kazakins of elderly and solid urban dwellers were considerably longer. Beginning from the late 19th century clothes of the intelligentsia included a set of clothing which did not change until now, i.e. trousers, a vest, a jacket with turndown lapels, a shirt with turndown collar. Trousers and jacket were generally of the same colour and fabric - mostly of high quality wool.

In the early 19th century there was a change in the shape of the collar of straight-back fur coats covered with cloth and chekmen cloth jackets. Newly introduced collar was turndown and rounded. According to its cut it became closer to urban one. The above mentioned clothes was complemented by chalbar trousers of dark colour and trousers of urban style worn over boots.

Skullcaps and fur hats still remained in fashion. Strong demand for national headgear and footwear promoted development of handicraft industry up to the scale of the capitalist manufacture. Close cultural ties of Tatar intelligentsia with Turkey in that period accounted for coming into existence of high Turkish cloth fez usually claret-coloured and with a tassel. The fez itself did not gain much popularity, but tassel trimmings of scullcaps was wide spread.

Leather footwear was developed in the same style as man's and woman's costumes. Stable demand for such wares has resulted in emergence of many rural centres of ichigi boot-making in Kazan province as well as large factories in Kazan, Orenburg, Kasimov, Buhara, Siberia owned by Tatar entrepreneurs.

In the first half of the 19th century ichigi patterned boots, leg boots, shoes and slippers of bright colours was manufactured rather common with embroidery or coloured counters. Since the second half of the 19th century the footwear has turned more moderate and darker in colours due to the loss of bright decorative nature in man's clothes as a result of common urban fashion.

Woman's costume was changed particularly often as regards the cut and materials, but due to its invariably smart and bright character it went well

башлап, гомумшәһәр модасы тәэсирендә ир-ат киеме төсле бизәлешен югалтуга бәйле рәвешле, аяк киеме тыйнаграк төсмерләр ала, караңгы төсле итеп эшләнә.

Киселеш һәм материаллар җәһәтеннән хатын-кыз костюмы бигрәк тә еш алмашынып үскән, ләкин, күркәмлеге үзгәрмәгәнгә күрә, ачык төстәге чигелеше-тегелеше белән аерылып торган мозаикалы күн аяк киеменең традицион күптөслелегенә (полихромиясенә) яхшырак ярашкан.

XIX йөзнең икенче яртысында – XX йөз башында кием өслүбенең бик тиз алышынуына җавап итеп читекче осталар мозаикалы аяк киеменең калып-кыяфәтен аның очын башкача кисү, үкчә кую, итекнең биеклеген киметү исәбенә үзгәртәләр; бау белән бәйләнә торган модалы ботинкалар эшләү исәбенә ассортиментны арттыралар.

Хатын-кыз киемендәге зур үзгәрешләр гомумшәһәр модасы тәэсирендә аның яңа төр кысада тегелүе белән бәйле. Күп гасырлар дәвамында кулланылган туникасыман кыса XIX йөз ахырында кире кагыла. Яшь хатыннар күлмәкләрне иңсәләрдә кыек җөйләр белән тегә башлыйлар, фигуралы җиң төпләренә башлары нык җыйдыртылган киң җиңнәр тегеп утырталар. Муен уемы традицион утыртма яка белән эшләнгән, ләкин күкрәк ачыклыгын каплый торган өстәмә тукымага кучә барган. Күкрәкчә һәм изүне мәҗбүри киеп йөрү ихтыяҗы югала. Күлмәкнең итәк өлеше киң булсын өчен билдә җыйдырылган, арка өлешендә бөрмәләре күбрәк булган киселмәле чабу эшлиләр. Бу заман модасы (турнюрлы итәк) чабуның арттан озынайтылуын таләп иткән. Арттактадагы һәм итәкләрдәге фигуралы бөрмә-кыстырмалар кирәкле силуэтка ирешергә мөмкинлек биргәннәр.

Турыдан-туры тәнгә киелгән күлмәкнең өске өлешендә ачык төстәге киҗе-мамык тукымадан традицион эчлек булган. XIX йөз ахырында – XX йөз башында бу фасонның бер төре дип кокеткалы күлмәкләрне санарга кирәк. Аларның чабу өлеше күкрәкнең һәм арканың уртасыннан башланган, шулай ук бик нык җыйдырылган һәм аска таба бөрмәләр белән төшкән. Тукыманың зур вертикаль яссылыгын бетерер өчен кайчак астан бала итәк тегеп куйганнар, горизонталь җыермалар ясаганнар, тар (4-8 см) бөрмәчекләр текккәннәр.

Бу төр күлмәкләр билдә иркен булганнар. Билне күрсәтү өчен хатын-кызлар арттактаны һәм камзулның яннарын нык тарайтканнар. Бу чорда яшь хатыннар камзулның кыскартылган тәрен киюне өстенрәк күргәннәр.

Мондый күркәм күлмәкләр һәм камзуллар бертөрле тукымадан тегелгәннәр. Фактур рәсемле яки нәфис ал, яшел, шәмәхә, зәңгәр төсле, күзгә бәрелеп тормаган үсемлек орнаментлары белән бизәлгән бер генә төсле ефәк тукымаларга өстенлек бирелгән. Ефәк, репс, поплин тукымалар хәтта ак төсне дә кулланылышка кире кайтарганнар. Мондый кием җыелмалары фабрикада эшләнгән алтын һәм көмеш тасмалар, чук-чачаклар, челтәр тасмалар (рюшлар), бик күп сандагы вариантларда һәм комбинацияләрдә урнаштырылган канатлар белән бай итеп бизәлгәннәр.

Көндәлек киелә торган күлмәк өчен арзанлы ситсы һәм сатин, кышкы күлмәкләр өчен йон тукымалар кулланылган. Алар бөтенләй диярлек бизәксез булган. Киемнең утилитар сыйфаты караңгырак төсмерләрдәге, ләкин төсләргә бай тукымалар сайлауны таләп иткән. Шуның белән бергә кызыл, куе кызыл, яшел, миләүшә, ачык көрән төсләрдәге бизәксез дә, шулай ук вак чәчәкле дә бу ачык-якты тукымалар татар милли киеменең күптөслелеккә омтылуына күбрәк җавап биргәннәр. Камзуллар да шушы ук төсләр белән тегелгәннәр, ләкин бары тик бәрхет һәм ефәк кенә кулланылган. Милли костюм гаҗәеп матур кызлар алъяпкычы белән баетылган.

Өлкән яшьләрдәге хатын-кызлар күлмәкләр өчен яңа киселешне үзләштерә барган 1905–1907 елларда демократик даирәләрдәге яшьләр модерн өслүбен файдаланган күлмәкләргә күчкән. Бу

together with traditional polychrome inlaid leather footwear.

Responding to the fast changes in dress styles in the second half of the 19th and early 20th centuries, Tatar craftsmen-shoemakers modified the shape of inlaid leather footwear by changing the toecap cut, introducing the heel and curtailing the boot height; they enlarged the range of footwear by fashion laced boots.

Urban fashion brought about great changes in the women's clothes. Tunic-like cut, which had been popular for centuries, was rejected in the beginning of the 19th century. Young women started wearing dresses with splayed shoulder scans; loose gathered sleeves were set in figured armholes. Traditional stand-up collar was mounted in a neckline but passing into the yoke it covered neck cutout and subsequently obviated the necessity of wearing a breastplate, such as kurkeche or izyu. The width of the skirt was made up by numerous gathers mainly at the back part of the dress. Fashion of that time (bustle skirt) accounts for lengthening of a back side of a skirt. Decorative folds sewn up at the back and on the flaps of the dress made it possible to obtain a silhouette required.

Usually a dress had a cotton backing in the upper part as it was worn directly over a body.

At the turn of the 19th and 20th centuries dress of the afore-described cut had another variant with a yoke, with laps going from the middle of the breast and back parts of the dress, gathered and falling down with folds. Flounce, horizontal folds or narrow stripes of fabric (4-8 cm) were sewn on to the dress to split its vertical plane.

Dresses of this type were rather loose at the waist. Trying to accentuate the waistline, women narrowed back the side parts of the doublets.

Festive dresses and doublets were sewn of the same fabric. Preference was given to silk with texture or floral-foliate patterns in delicate colour scheme of pink, lilac, green and light blue colours. White colour was in fashion again in silk, reps, poplin. Such outfits were richly decorated according to the taste of the wearer with factory-made golden and silver braid, fringe, band ruffs and feathers.

Cotton print and satin fabrics were used for casual dresses. Winter dresses were made of wool, generally without texture ornaments. Utilitarian purpose of the dress determined its colour which was mainly dark and deep. At the same time textures of red, green, purple, light brown and wine colours both plain and with small floret pattern, corresponded to the local liking for polychromy. The same colour scheme was used for silk and velvet doublets. National dress was enriched by colourful maidens' apron.

During the period 1905-1907, elderly women mastered the new style of shirts, while the younger generation from democratic circles passed on to dresses of Art Nouveau style. Dresses in that style had no gathers round the waist and yoke and width of the skirt was expanded through diagonal cut of the panel. Sleeves, loose at the top, were narrow from the elbow down. The cut of the skirts and blouses was based on the same principles, though dresses preserved some traditional elements of the cut: long skirts and sleeves, high-necked bodice.

Velvet kalfak head-dress was a compulsory part of the women festive costume. In 1880-1890, for it was bigger in size, it was worn as a cap, but by the early 20th century it was reduced to a decorative head-dress which was fixed at the head with tiny hooks on the inner side. Urban adherents of high hair-dos used hairpins to fasten it. Kalfaks with golden embroidery and bead-work were manufactured mostly by craftsmen from Kazan and from the trans-Kama area rather than by women. When going out, women put a silk shawl over the kalfak. Silk jersey shawls were highly popular with women in early 20th century for their lustre and ductility for nice draping.

Kerchief was widely spread as a women's head-

төрдәге киемдә бил һәм кокетка җыйдырмалары юкка чыккан, чабу кыек тукыма кисәге исәбенә аска таба салмак киңәйгән. Өске өлешендәге киң җиңнәр терсәктән түбән бик нык тарайганнар. Кысаның шушы кагыйдәләрен кулланып итәк һәм кофталар да тегелгән. Чабу һәм җиңнәр традицион рәвештә озын, өске өлеш капланган килеш калган.

Хатын-кызның кеше арасына киеп чыга торган костюмында бәрхет калфак та булган, ул XIX йөзнең 80-90 елларында үлчәме буенча зур булган һәм башка киелгән, ә XX йөз башларына кечерәеп, кадап куела торган декоратив бизәнү әйберенә әверелгән. Ул эчке яктан тегеп куелган вак-вак элмәкләр белән баш өстенә беркетелгән. Шәһәрнең кояз прическа тарафдарлары булган хатын-кызлары аны чәч кыстыргычлар белән беркеткәннәр. Алтын җепләр һәм сәйлән белән чигелгән калфакларны эшләү Казан һәм Казан арты һөнәрчеләренең шөгыле булган. Аз сандагы хатын-кызлар гына бу эшне үзләре эшләгән. Йорттан читкә чыкканда калфак өстеннән ефәк шәл бөркәнгәннәр. XX йөз башында хатын-кызлар ефәк трикотаждан эшләнгән шәлләрне бик яратып япканнар. Аларның ялтыравыклы һәм сыгылмалы булуы матур киелеш тудырырга мөмкинлек биргән.

Татар хатын-кызларының иң киң таралган баш киеме яулык булган. Аны башка бер-берсенә якын торган ике почмагыннан бәйләгәннәр. Өстән шәл бөркәнгәннәр, кайвакыт, мәсәлән кунакта бер кат яулыктан гына калмас өчен, ике шәл бөркәнелгән. XX йөз башында өрпек кулланудан төшеп калган. Мех бүрекләр әүвәлгечә хатын-кыз костюмының бер өлеше булып калганнар.

Күп санда ювелир бизәнү әйберләре куллану традициясе саклана; алар кечерәяләр һәм җиңеләяләр. Төймә-каптырмалар урнаштырыла торган өстәмә тукыма (приполка), күкрәк ачыклыгын каплый торган планка, якадагы элмәкләр барлыкка килү белән яка каптырмасы сыйфатындагы яка чылбырының кирәге калмый. Күлмәкнең күкрәк өлешен Коръән савыты, сәгатьле кулоннар эленгән һәртөрле чылбырлар, муенсалар, брошкалар һ.б. белән бизәгәннәр.

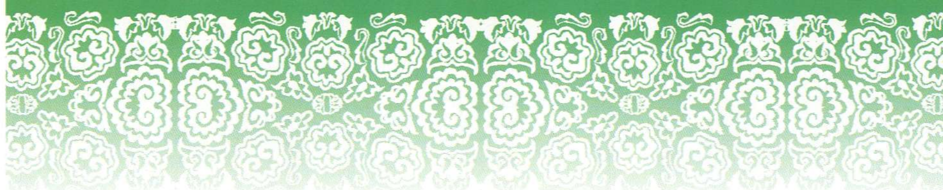
Бу чор казан татарлары костюмы Идел буеннан, Уралдан алып, Себергә һәм Урта Азиягә кадәр татарлар таралып яшәгән барлык урыннарда киң таралган. Ир-ат кием-салымының, бигрәк тә хатын-кыз кийеменең үзенчәлекле киселеш-тегелеше төрки телле күп мөселман халыкларының милли киеменә тәэсир ясаган.

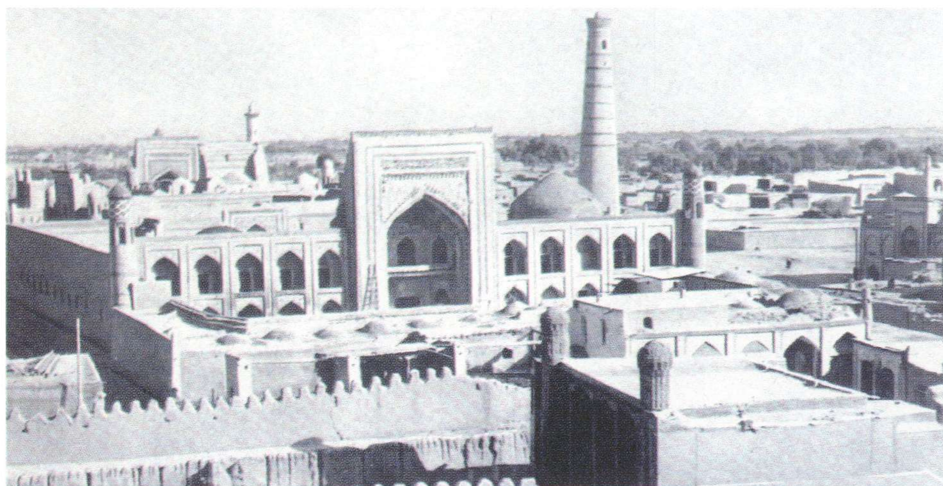
dress. It was tied to the edge by the adjacent corners and a shawl, or sometimes two, was put over it for not to stay in a kerchief while being on a visit. In the beginning of 20th century oerpec covering fell into disuse. Fur hats still remained in women's costume.

Abundance of jewellery was still in tradition but its massiveness had reduced. With coming into existence of collar hooks and fastening panel which covered breast cutout, it became unnecessary to wear yaka chylbyry collar pendant. Breast panels were decorated with chains and Koran holder, pendants, watches, brooches, etc.

The costume of the Kazan Tatars became widely spread in the whole territory, inhabited by Tatars, i.e. in the Volga region, Urals, Siberia and Central Asia. The specific cut of the men's and women's clothes influenced greatly on national clothes of Turkic-speaking Moslems.

КОСТЮМЫ ТАТАР ЭТНИЧЕСКИХ И ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРУПП
ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX В.

Молодая женщина в тастарном комплексе головного убора с шалью в руках. Касимовские татары. XIX в.

Башына тастар япкан, кулына шәл тоткан яшь хатын-кыз. Касыйм татарлары. XIX йөз.

A young woman in tastar head-dress complex holding shawl. Kasimov Tatars. 19th century.

Татары Волго-Уральского региона подразделяются на два субэтноса: казанских татар и татар-мишарей. Внутри этих двух общностей сложились локальные особенности в языке и культуре. Этому способствовали территориальная разобщенность, влияние экономических, политических факторов, внеэтническое окружение.

Формирование костюма мишарского этноса шло на основе развития западной, булгаро-буртасской части населения Волжской Булгарии. Начальному этапу консолидации всего тюркоязычного населения помешало монгольское нашествие, а затем последующее подчинение этих территорий русскому государству. В XV – XVI вв. оформляется деление

мишарей на две группы: ц-окающую (сергачско-сурскую), ч-окающую (темниковско-мокшанскую), а неоднократное переселение на южные засечные линии создает множество подгрупп, со своими особенностями в культуре, в том числе и в одежде.

Мужские тюбетейки. Бархат. Позумент. Вышивка металлическими нитями, блестками. Татары-мишари.

Ир-ат түбәтәйләре. Бәрхет. Укалы тасма. Металл җепләр, ялтыравык тәңкәләр белән чигелгән. Татар-мишәрләр.

Man's velvet skullcaps worked with metal wire and paillettes, trimming with galloon. Mishar Tatars.

Мужская одежда мишарей второй половины XIX в, в основном, идентична казанско-татарской и по покрою, и по видовому составу, отличается только в деталях. Например, воротник нательной рубахи делался чаще отложным (сергачская группа), камзол и казакин имели короткие рукава. Широкое применение ткани домашнего производства сохранило одежду из самодельного сукна: приталенный зыбын и прямоспинный чапан с отложным воротником. В конце XIX в. эта одежда вытесняется бешметом из

Татары-мишари Симбирской губернии. Фото. 1901 г.

Сембер губернасы татар-мишәрләре. Фото. 1901 ел.

Mishar Tatars of Simbirsk province. Photo. 1901.

Мужская обувь: кожаный башмак; сапог с вышивкой “в прикреп” по настилу металлическими нитями с цветным контуром, блестками. Татары-мишари.

Ир-ат аяк киемнәре: күн башмак, төсле контурлы металл җепләр һәм ялтыравыклы тәңкәләр белән җирлеккә беркетеп чигелгән читек. Татар-мишәрләр.

Man’s footwear: leather boot, high boot of inlaid leather worked with metal wire with coloured contour and paillettes.

Нагрудная вышивка женской рубахи. Лен, шелк. Вышивка золотными и шелковыми нитями "в прикреп" и "косым стежком". Татары-мишари. Первая половина XIX в.

Хатын-кыз кулмәгенең күкрәк турысындагы чигелеш. Җитен, ефәк. Алтын һәм ефәк җепләр белән кыек җөй ясап беркетеп чигелгән. Татар-мишәрләр. XIX йөзнең беренче яртысы.

Decoration of linen woman's shirt worked with gold thread and coloured silks. Mishar Tatars. First half of the 19th century.

фабричной ткани. К особенности следует отнести бытование лаптей мордовского типа и широкое распространение вместе с ичигами и кожаными галошами сапог русского образца на твердой подошве.

Наибольшую самобытность сохранила женская одежда. Во второй половине XIX в. бытовала широкая и длинная рубаха из домотканой материи туникообразного покроя с нижней оборкой. Шилась она из пестряди в мелкую красно-белую клетку, украшалась вдоль швов, по разрезу груди, на рукавах и подоле кумачными нашивками. Особенно много разноцветной тканевой аппликации было на рубахе "юле кулмәк" сергачских мишарок. У них же, в одежде пожилых женщин, сохранилась белая рубашка из холста, украшенная вышивкой и кумачными нашивками. Полосками ткани и вышивкой украшали нагрудники "күкрәкче". Наиболее интересны "күкрәкче" темниковских женщин с золотошвейными "вихревыми" розетками, спиральными завитками, цветочными мотивами.

Узор на поверхности ткани разряжен и дан крупными золотыми мазками. Так же располагали орнамент на сапогах, тюбетейках и деталях головных женских уборов.

Женский костюм первой половины XIX в. Татары-мишари.

XIX йөзнең беренче яртысында хатын-кыз костюмы. Татар-мишәрләр.

Woman's costume of the first half of the 19th century. Mishar Tatars.

Нагрудники женские. Шелк, шерстянка. Вышивка золотными и шелковыми нитями. Татары-мишари. XIX в.

Хатын-кыз күкрәкчәләре. Ефәк, йон тукыма. Алтын һәм ефәк җепләр белән чигелгән. Татар-мишәрләр. XIX йөз.

Woman's plastrons of silk and wool worked with gold thread and coloured silks. Mishar Tatars. 19th century.

Верхняя одежда: камзол, зыбын, тун и позднее бешмет шилась исключительно с приталенной спинкой. Во второй половине XIX в. рукава на камзолах молодых женщин исчезли; пожилые женщины, наоборот, их удлинили, а сами камзолы утеплили на манер бешмета. Получилась новая форма одежды – полубешмет ("кыска бишмәт") на вате, с "открытой грудью".

Фартук мишарок являлся как рабочей одеждой, так и принадлежностью выходного костюма. Как и у казанских татарок, он первоначально был домотканым, с ярким геометрическим орнаментом. В конце XIX – начале XX вв. он стал ситцевым, с пышными оборками на плечах. Носился такой фартук с

Головное покрывало в костюмном комплексе мишарок. Пестрядь из хлопка и шелка; вышивка шелком тамбурным швом. г.Саратов. Татары-мишари. XIX в.

Мишәр хатын-кызлары костюм комплексында баш япмасы. Мамык һәм ефәктән чуар тукыма; тамбур җөй кулланып ефәк белән чигелгән. Саратов шәһәре. Татар-мишәрләр. XIX йөз.

Head covering in the costume of Mishar women: motley cotton and silk fabric worked with silks in chain stitch. Saratov. Mishar Tatars. 19th century.

платьем из фабричной ткани, с кокеткой и подольными воланами общенационального фасона.

У всех групп мишарей отмечается бытование женских головных уборов древней формы. Это и "башкигец" в форме капюшона с широкой наспинной лопастью, волосники в виде шапочки с узким тканевым накосником: "чәч-кап" и "салавыч". На них сверху надевался "тастар" – головное полотенце. В середине XIX в. тастарный комплекс включал еще и головной убор "кашпау", зашитый монетами и бисером. Изучение формы этих уборов помогает понять этапы развития и одежды казанских татар.

Девушки носили шапочки "тайка", белые или цветные трикотажные калфаки, отличающиеся от казанских только деталями. Влиянием казанской моды объясняется замена старых уборов в конце XIX в. платком и калфачком-наколкой. Женщины темниковской и других групп стали покрывать голову двумя платками, сложенными на угол. Концы нижнего завязывали на макушке большим узлом, верхнего – под подбородком.

Сергачские мишарки носили платки "в роспуск", чтобы, как и "башкигец", они закрывали и спину.

Во второй половине XIX в. сохраняется традиция использования большого количества монет для съемных украшений. Монеты нашивались на верхние нагрудники овальной (темниковские мишари) или прямоугольной (сергачские мишари) формы, девичьи тканевые накосники, подвешивались к шейным цепочкам и сканым серьгам. Своеобразной формы

Пожилая женщина в бархатном полубешмете и двух платках; молодая в калфаке и шали. г.Темников. Татары-мишари. Конец XIX в.

Кыска бәрхет бишмәт һәм ике яулык бәйләгән өлкән яшьтәге хатын-кыз; калфаклы һәм шәлле яшь хатын-кыз. Темников шәһәре. Татар-мишәрләр. XIX йөз ахыры.

An old woman in velvet semi-beshmet jacket and two headscarves; a young woman in kalfak headdress and shawl. Temnikov. Mishar Tatars. Late 19th century.

была нагрудная перевязь “чапук”, “бутимар”, “буйбату” (местные названия), состоящая из узкой полоски холста с нашитыми монетами и квадратного кармана “хасиде” с зашитым амулетом “бөти”. Только перевязь “хасите” буинской подгруппы была шире, в ней декоративный характер преобладал над амулетным.

Особенности костюмных комплексов мишарей сохраняются до конца XIX в., а интенсивное сближение с общенациональной одеждой заканчивается в начале XX века.

К землям мишарей на реке Оке вплотную примыкает район расселения касимовских татар. Созданное в середине XV века Касимовское ханство этногенетически было связано с казанскими татарами, растворившими в своей среде выходцев из Крыма, Астрахани, Сибири, ногайских степей и местное тюркское население.

Костюм касимовских татар второй половины XIX в. схож с казанским, этому способствовали тесные торговые связи и наличие богатой купеческой среды. Это подтверждается схожим покроем, наличием в комплексе прямоспинных верхних одежд, калфачного комплекса

Костюм касимовской татарки. Конец XIX в.

Касыйм татарларында хатын-кыз костюмы. XIX йөз ахыры.

Costume of Kasimov Tatar woman. Late 19th century.

Головные женские полотенца – тастар. Шелк, кисея, ленты, бахрома, кружево. Узорное ткачество, вышивка. г.Касимов. Касимовские татары. XIX в.

Хатын-кызларның баш сөлгесе – тастар. Ефәк, кисея, тасмалар, чук-чачаклар, челтәр. Бизәкле тукылыш, чигеш. Касыйм татарлары. XIX йөз.

Woman's tastar head towels of silk and muslin; lace, embroidery, fringe. Kasimov. Kasimov Tatars. 19th century.

и другими элементами одежды. Вместе с тем, близость с мишарским населением способствовала сохранению тастарного комплекса. А сам тастар у касимовцев превратился в наиболее эффектный вариант этого убора. В одежде сельских жителей имеются отголоски ногайских компонентов в культуре этой группы: бытование зимних башлыков, суконной одежды, а также еще одного способа повязывания нижнего платка, с расправленным углом под подбородком. Финно-угорским наследием объясняется бытование "зыбына" с присборенной спинкой, лаптей мордовского типа, и подпоясывание рубахи с напуском.

Для понимания общетатарской культуры одежды важно изучение костюма татар-кряшен, насильственное крещение которых происходило в XVI – XVII вв., а также не позднее второй четверти XVIII в. и наложило отпечаток на этнокультурное формирование этой группы татарского населения, способствовало тесному переплетению тюркских элементов с финно-угорскими и русскими.

Общенациональные черты в традиционной одежде кряшен проявились в покрое нательной одежды: штанов с широким шагом, мужских и женских рубах, хотя и в

Женский костюм кряшенки Пестречинской группы. Середина XIX в.

Питрәч төркеме керәшеннәренең хатын-кыз костюмы. XIX йөз уртасы.

Costume of Kryashna Tatar woman of Pestretsi group. Mid-19th century.

Накосники – тезме. Ткань, жетоны, бляхи.

Тезмәләр. Тукыма, жетоннар, җиз тәңкәләр.

Tezmeh hair ornament on textile base with medals and plaques.

Браслет. Серебро. Гравировка, монетные подвески. Конец XIX – начало XX вв.

Беләзек. Көмеш. Граверлап эшләнгән, акча тәңкәләреннән асма бизәкләр. XIX йөз ахыры – XX йөз башы.

Silver bracelet with engraved decoration hung with coins. Late 10th – early 20th century.

холщевом варианте, но прошедших общие смены фасонов во второй половине XIX в.

Однотипна верхняя одежда: камзолы, казакины, зиляны, чекмени, шубы. Общность наблюдается в бытовании суконных чулок, головных уборов мужчин, войлочных и зимних шапок, в ношении женщинами платков, головных полотенец, калфаков, нагрудников ("изү") и перевязей ("хаситә"). Существовал также обычай украшать свадебные онучи, передники, нагрудники ("күкрәк") тамбурным швом, растительным орнаментом, широко использовались монеты в украшении.

Длительные хозяйственно-культурные контакты с финно-угорским окружением, влияние русской культуры сформировали своеобразный женский комплекс головного убора "сюреке", внесли в некоторую верхнюю одежду отрезной покрой спинки со сборами, ношение поясов и многое другое.

Татарки-кряшенки в традиционной одежде. Фото. Начало XX в.

Керәшен татар хатын-кызлары традицион киемнәрдә. Фото. XX йөз башы.

Kryashna Tatar women in traditional dress. Photo. Early 20th century

Женский костюм кряшенки. Елабужская группа. Вторая половина XIX в.

Керәшен хатын-кызы костюмы. Алабуга төркеме. XIX йөзнең икенче яртысы.

Costume of Kryashna Tatar woman of Elabuga group. Second half of 19th century.

Женщина в головном покрывале "түгәрәк яулык". Татары-кряшены. Вторая половина XIX в.

"Түгәрәк яулык" дип аталган баш япмалы хатын-кыз. Керәшен татарлары. XIX йөзнең икенче яртысы.

A woman in tugerek yaulyk head covering. Kryashna Tatars. Second half of the 19th century.

Накосник-чулпа коромыслообразный. Металл, самоцветы, граненое стекло. Гравировка, скань, инкрустация. Касимовские татары. XIX в.

Көянтәсыман чулпы. Металл, асылташлар, кырлы пыяла. Граверлап, үреп-бөтереп, инкрустациялэп эшләнгән. Касыйм татарлары. XIX йөз.

Chulpa hair ornament of two linked pendants in metal filigree set with semi-precious stones and cut glass; engraved decoration. Kasimov Tatars. 19th century.

Следует отметить сохранение в одежде кряшен до конца XIX в. архаизмов, обусловленных преобладанием сельского населения, отсутствием торговой прослойки и религиозной обособленности. Втягивание кряшен в начале XX в. в товарно-денежные отношения привело к серьезным изменениям в одежде.

Одежда татар Пермского Приуралья близка к сельскому комплексу костюма казанских татар. В ней отразились давние этнокультурные связи народа, заложенные еще во времена Волжской Булгарии.

Своеобразие костюму придавали ткани домашнего производства, именно здесь достигшие во второй половине

Одежда пермских татарок: вышитый фартук, домотканая верхняя одежда – “чыба”. XIX в.

Пермь татарларының хатын-кыз киеме: чигүле алъяпкыч, өйдә тукылган тукымадан өс киеме – чыба. XIX йөз.

Dress of Perm Tatar women: embroidered apron and chyba home-made outer wear. 19th century.

XIX в. наиболее высокого уровня изготовления и художественной выразительности. Использование домотканины для пошива одежды сохранило и связанный с ней покрой, архаичные виды, давно утраченные из-за широких фабричных тканей у татар референтной группы.

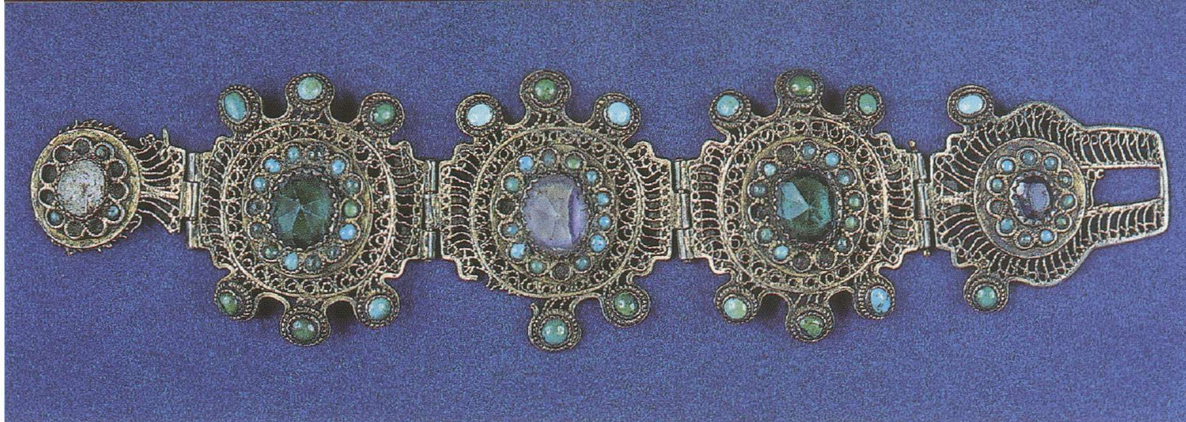
Для пошива свадебных мужских рубах ткали тонкий белый холст. Будничная мужская и женская нательная одежда изготовлялась из синей крашенины, пестряди в полоску и разноцветную клетку. Как и татары Заказанья, для жениховских штанов ("кияу штан") ткали холст с мелкими многоцветными узорами – розетками, но располагали их не на красном, а на белом или желто-охристом фоне.

Узорные ткани, выполненные выборной техникой тканья ("чупләм"), в большей мере шли на женскую одежду: фартуки, туникообразные рубахи с оборкой, летнюю приталенную распашную одежду без подкладки, но с рукавами – "чыба". Женская "чыба" имела широкие полоски с розетками, цветовой строй которых включал до семи тонов нитей – от белого до синего. Многоремизная

Головной убор молодых женщин "кора түбәтәй" и ювелирные украшения пермских татар. Пермская и Оренбургская губерния. Начало XX в.

Пермь татарларында яшь хатын-кызларның баш киеме – кора түбәтәй һәм ювелир бизәнү әйберләре. Пермь һәм Оренбург губерналары. XX йөз башы.

Young woman's kora tubetei headdress and jewellery of Perm Tatars. Perm and Orenburg province. Early 20th century.

Браслет. Серебро, самоцветы, граненое стекло. Скань, инкрустация. с.Карино. Начало XX в.

Беләзек. Көмеш, асылташлар, кырлы пыяла. Үреп-бөтереп, инкрустацияләп эшләнгән. Нократ авылы. XX йөз башы.

Bracelet of silver filigree set with semi-precious stones and cut glass. Karino village. Early 20th century.

техника применялась для изготовления рельефных поверхностей шерстяных и полушерстяных темных тканей, которые шли на шитье верхней мужской одежды.

Женщины богатых семей использовали фабричные ткани, в частности бархат, для пошива “букавтана” – идентичного с “чыба” покроя, лишь с треугольным вырезом на груди, обшитым позументом. В конце XIX века вместо этих легких распашных одежд стали носить бархатные камзолы общетатарского образца.

Другая верхняя одежда, как мужская, так и женская, мало имела отличий, так как шилась портными-отходниками или приобреталась у казанских торговцев на ярмарках.

Больше оригинальности сохранили женские головные уборы: свадебное домотканое белое покрывало (“бөркәнчек”), волосник-повязка (“маңгайча”); позднее – особый вид женского калфачка-шапочки (“түбәтәй калфак”).

Региональные особенности в одежде до конца XIX века свойственны и другим группам татарского народа, в силу исторической судьбы разбросанным по большой территории

Свадебная одежда каринских татар: платье, камзол, калфак, шаль. с.Карино, Вятская губерния. Начало XX в.

Нократ татарларының туй киеме: күлмәк, камзул, калфак, шәл. Нократ авылы, Вятка губернасы. XX йөз башы.

Wedding clothes of Karin Tatars: dress, jacket, kalfak headdress, and shawl. Karino village. Vyatka province. Early 20th century.

Магазин тканей сибирского купца-татарина. Фото. г.Тайга. 1915 г.

Себер татар сәүдәгәренең тукымалар кибете. Фото. Тайга шәһәре. 1915 ел.

Clothing shop of a Siberian Tatar merchant. Photo. Taiga-town. 1915.

от Урала, Сибири до Средней Азии.

В среднеазиатских городах издавна жили татарские купцы, готовилось мусульманское духовенство, что способствовало взаимообогащению культур, в том числе и костюма. Как сословная одежда, духовенством были приняты халаты-чапаны и головные уборы – чалма в комплекте с тюбетейкой. Полихромия восточных тканей сформировала и цветовой строй традиционного татарского костюма первой половины XIX в. В это же время некоторое бытование получили хорезмийские тюбетейки, привозимые купцами в Поволжье. Были они конусообразной формы из цветных парчевых тканей, оплетенные по краю цветной тесьмой. В простеганный верх

Льняная пестрядь с выборными розетками для пошива одежды. Приуралье. XIX в.
Кием тегү өчен чәчәк бизәкле чуар җитен тукыма. Урал буе. XIX йөз.
Motley linen fabric with raised rosettes for dress making. Urals region. 19th century.

Мужские тюбетейки. Парча, бархат, атлас. Вышивка, аппликация позументом, тесьмой, блестками. Татары Средней Азии. XIX в.

Ир-ат түбәтәйләре. Парча, бәрхет, атлас. Чигеш, укалы тасмадан, зияктән, ялтыравык тәңкәләрдән аппликация. Урта Азия татарлары. XIX йөз.

Men's skullcaps of velvet, brocade and satin worked with chain stitch and paillettes; galloon and braid trimming. Middle Asia Tatars. 19th century.

убора вставлялись жгутики хлопка для придания рельефности тулову.

В единичных случаях, если полосатый рисунок ткани располагал к этому, казанская знать для пошива женских рубах и джилянов использовала своеобразный крой рукавов среднеазиатских народов, из поперечного куска ткани.

Двухсоттысячное татарское население г.Бухары, Самарканда, Ташкента и других городов рубежа XIX – XX веков включало в ансамбль своей одежды среднеазиатские мужские халаты, соответствовавшие климату, и женские – мурсаки, ношение которых диктовалось мусульманскими этическими нормами.

Комплексы одежды татар Средней Азии. Конец XIX – начало XX вв.

Урта Азия татарларының кием комплекслары. XIX – XX йөз башы.

Costumes of Middle Asia Tatars. Late 19th -early 20th centuries.

КОСТЮМЫ ТАТАР ЭТНИЧЕСКИХ И ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ГРУПП ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX в.

Современная национальная мужская одежда. г.Казань.

Хәзерге заман милли ир-ат киеме. Казан шәһәре.

Nowadays national man's clothes. Kazan.

Со второй половины XIX в. явственно обозначилось влияние татарской одежды на народный костюм восточных народов. Во все большем количестве на среднеазиатском рынке появляется кожаная татарская обувь, головные уборы, ткани, меховая одежда и шапки. В ансамбль народного костюма среднеазиатских народов включается бешмет и камзол. С 80-х годов XIX в., в среде торговой буржуазии Ташкента появились платья со стоячим воротником ("ногай яка – татарский ворот") – получивший позднее массовое распространение. В это же время вошли в моду заимствованные от татарок платья с отрезной талией, фигурными проймами рукавов, оборками. Уже в 1900 году среди узбечек

Современная национальная одежда пожилых женщин. г.Казань.

Өлкән яшьтәге хатын-кызларның хәзерге заман милли киеме. Казан шәһәре.

Nowadays national dress of old women. Kazan.

распространились рубахи с кокеткой (“нугайбуриш – татарский покрой”), бытующие у старшего поколения и поныне.

В настоящее время у татар элементы национального костюма присутствуют в одежде пожилых людей. Это и более широкая верхняя одежда, платья на кокетке, платки, шали, тюбетейки, национальная кожаная обувь. Полихромия соблюдается в сочетаниях цвета платья, вязаных кофт, заменивших камзол, головных платков. Сценический вариант татарского костюма существует в практике фольклорных ансамблей. Но интерес к национальной одежде позволяет надеяться на более широкое использование этого уникального наследия применительно к современным условиям жизни.

Мужчины в современной обрядовой национальной одежде. г.Казань. Мечеть Ш.Марджани.

Милли йолаларның заманча киемнәрен кигән ир-атлар. Казан шәһәре. Ш.Мәрҗани мәчете.

Men in nowadays national ritual vestments. Kazan. S.Marjani mosque.

7 БҮЛЕК

XIX ЙӨЗНЕҢ ИКЕНЧЕ ЯРТЫСЫНДА ТАТАР ХАЛКЫНЫҢ ЭТНИК һӘМ ТЕРРИТОРИАЛЬ ТӨРКЕМНӘРЕНЕҢ КОСТЮМНАРЫ

Идел-Урал регионы татарлары ике субэтноска бүленә: казан татарлары һәм мишәрләр. Бу ике берлекнең үз эчләрендә тел һәм мәдәният белән бәйле локаль (җирле) үзенчәлекләр барлыкка килгән. Моңа территориаль аерымлык, икътисади, сәяси факторларның тәэсире, этник төркемнең нинди чолганышта булуы этәргеч биргән.

Мишәр этносы костюмының формалашуы Идел Болгарстанында яшәгән халыкның көнбатыш, болгар-бортас өлеше үсү нигезендә барган. Барлык төрки халыклар консолидациясенең (бергә тупланауының) башлангыч этабына монгол яулары, ә аннары бу җирләрнең рус дәүләтенә буйсындырылуы комачаулык иткән. XV – XVI йөзләрдә мишәрләр ике төркемгә бүленә: ц-лаштыручы (сергач-сура) һәм ч-лаштыручы (темников-мокшан) мишәрләр, көньяктагы ныгытмалы чик буйларына берничә мәртәбә күчереп утыртулар аларның мәдәният, шул исәптән кием-салым җәһәтеннән дә үзенчәлекле бик күп төркемчәләрен барлыкка китерә.

XIX йөзнең икенче яртысында мишәрләрдәге ир-ат киеме кысасы буенча да, төзелеше буенча да казан татарлары киеменә тәңгәл килә, кайбер детальләре белән генә аерыла. Мисал өчен, эчтән киелә торган күлмәкнең якасы еш кына кайтарма итеп эшләнгән (сергач төркеме), камзул һәм казаки кыска җиңле булганнар. Өй шартларында тукылган тукымаларны киң куллану шулай ук кулдан эшләнгән постаудан тегелгән кием-салымны – билле зыбын һәм кайтарма якалы, туры аркалы чапанны саклаган. XIX йөз ахырында бу киемнәрне фабрика тукымасыннан тегелгән бишмәт кысрыклап чыгара. Мукшы төрендәге чабаталар киелүне һәм читекләр, күн галошлар белән бергә рус үрнәгендәге каты табанлы итекләрнең киң таралуын үзенчәлекләр рәтенә кертү кирәк.

Хатын-кыз киемендә үзенчәлекләр күбрәк сакланган. XIX йөзнең икенче яртысында йортта тукылган тукымадан тегелгән туникасыман киселешле, аста бөрмә итәкле киң һәм озын күлмәк киелгән. Ул кызыл-ак вак шакмаклы чуар тукымадан тегелгән, җөйләр, күкрәк уемы буенча, җиңнәрдә һәм чабуда комач тегелмәләр (нашивкалар) белән бизәлгән.Сергач мишәрләре хатын-кызларының "юле күлмәк"ләрендә (ягъни җөйле күлмәк) төрле төстәге тукыма аппликацияләр аеруча күп булган. Аларда, өлкән хатын-кызлар киемендә, чигешләр һәм комач тегелмәләр белән бизәлгән ак киндер күлмәкләр сакланып калган. Күкрәкчәләрне дә тар тукыма кисәкләре һәм чигешләр белән бизәгәннәр. Темников мишәрләре хатын-кызларының алтыннан тегелгән "әермәле" чәчәкләр, спираль бөдрәләр, чәчәк мотивлары белән бизәлгән күкрәкчәләре аеруча кызыклы.

Тукыма өслегендәге бизәк купшыландырылган һәм эре алтын буялыш белән бирелгән. Шул рәвешчә үк итекләргә, түбәтәйләргә һәм хатын-кыз баш киеме өлешләренә бизәк урнаштырганнар.

Өс киемнәре: камзул, зыбын, тун һәм соңрак бишмәт бары тик билләндерелгән арттакта белән генә тегелгән. XIX йөзнең икенче яртысында яшь хатыннар камзулларының җиңнәре юкка чыга;

CHAPTER 7

COSTUMES OF THE ETHNIC AND TERRITORIAL GROUPS OF TATARS IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

The Tatars of the Volga-Urals region are divided into two ethnic sub-groups: the Kazan Tatars and the Mishar-Tatars. Within these communities the local linguistic and cultural peculiarities developed. This was favoured by territorial dispersion, economic and political factors and extra-ethnic environment.

Formation of costume of the Mishar ethnic group was based on the development of the Western, Bulgar-Bourtass part of the population of the Volga Bulgaria. The initial stage of the whole Turkic population consolidation was hampered by Mongol invasion and later - by submission of the territories to the Russian State. In the 15th-16th CC, the Mishars split into two groups: [ts] -speaking (Sergatch-Sursk) and [ch] -speaking (Temnikov-Mokshan), and multiple resettlements to the Southern abatis areas resulted in a variety of subgroups with specific features in the culture in general and the clothes in particular.

The mens' clothes of the Mishars of the second half of the 19th C are generally similar to the Kazan-Tatar clothes both in cut and composition being different in details only. For instance, the collar of the underwear shirt was predominantly turn-down (Sergatch group), and doublet and kazakin had short sleeves. The wide use of home-made fabrics preserved the clothes of self-made cloth: fitted zybyn and straight back chalpan with turn-down collar. At the end of the 19th C, these clothes were supplanted by beshmet of manufactured cloth. Among the peculiar features we can name bast sandals of Mordovian type and widely spread, along with ichigi and leather galoshes, Russian high boots on solid soles.

Womens' clothes preserved its originality to a much greater extent. In the second half of the 19th C widely used was a broad and long shirt from home-made cloth with the tunic-like cut and lower frill. The shirt was sewed from motley red-white checked cloth decorated alongside by stitches, breast section, on sleeves and hem with red calico onlay. Yule kulmek shirt of the Sergatch Mishars used the many-coloured fabric applique more than any other shirt. The clothes of elderly Sergatch Mishars has also preserved a white shirt made of cloth decorated with embroidery and red calico onlay. Stripes of fabric and embroidery were used to decorate kiukraekche ruffles. The most interesting are kiukraekche of the Temnik women being featured by gold embroidered "whirlwind" rosettes, spiral curls and floral motifs.

The pattern on the surface of the cloth is arranged in rows and made by broad dabs. The ornament on footwear, scullcaps and elements of women's headgear were arranged similarly.

Outer clothes: doublet, zybyn, tun and later beshmet were sewed exclusively with fitted back. In the second half of the 19th C. the sleeves of doublets of young women disappeared. On the contrary, the sleeves of doublets of the elderly women were lengthened, and doublets themselves were warmed like beshmet. A new form of clothes was born: semi-beshmet (kyska-beshmet) lined with wadding and with "open breast".

The apron of the Mishars served two purposes both for work and the element of a holiday costume. Like with the Kazan Tatars, it was initially home-made

өлкән хатын-кызлар, киресенчә, аларны озынайталар, камзулның үзен бишмәт кебек итеп җылыталар. Яңа кием рәвеше – "ачык изүле", кыска мамык бишмәт килеп чыга.

Мишәр хатыннарының алъяпкычы эш киеме булып та, йорттан чыккач киелә торган костюмның өлеше булып та саналган. Казан татарлары хатын-кызларындагы кебек ул да башта йортта тукылган тукымадан, ачык геометрик бизәкле булган. XIX йөз ахырында – XX йөз башында аны ситсыдан, җилкәләрдә купшы бөрмәләр белән тегә башлыйлар. Мондый алъяпкыч фабрика тукымасыннан тегелгән, кокеткалы һәм гомуммилли фасондагы бала итәкле күлмәк белән киелгән.

Мишәрләрнең барлык төркемнәрендә дә борынгы калыптагы хатын-кыз баш киемнәре гамәлдә булган. Бу капюшон рәвешендәге киң арка каплатмалы "башкигец" тә, башлык рәвешендәге тар тукымадан толым каплатмалы "чәч-кап" һәм "салавыч" та. Алар өстеннән баш сөлгесе "тастар" киелгән. XIX йөз уртасында тастар җыелмасына тәңкәләр һәм сәйлән белән бизәлгән "кашпау" да кергән. Бу баш киемнәренең калыбын өйрәнү казан татарлары кием үсеше этапларын да аңларга ярдәм итә.

Кызлар "такыя" дип аталган башлыклар, казан татарларыныкыннан детальләре белән генә аерыла торган ак яки төсле бәйләнгән калфаклар киеп йөргәннәр. XIX йөз ахырында әүвәлге баш киемнәренең яулык һәм кадап куела торган калфак белән алмашынуы Казан модасының тәэсире белән аңлатыла. Темников һәм башка төркем хатын-кызлары башларына почмакланган ике кат яулык бәйли башлыйлар. Эчтән ябылганның очларын зур төен белән баш түбәсендә, тыштан ябылган яулык очларын ияк астында бәйләгәннәр.

Сергач мишәрләре хатын-кызлары яулыкны салындырып ("дүртпочмаклап"), "башкигец" кебек үк арканы да капларлык итеп япканнар.

XIX йөзнең икенче яртысында алынмалы бизәнү әйберләре өчен күп санда акча тәңкәләре куллану традициясе саклана. Озынча түгәрәк (темников мишәрләре) яки турыпочмаклы (сергач мишәрләре) күкрәкчәләргә, кызларның тукымадан эшләнгән толым каплагычларына акча тәңкәләре тегеп куела торган булган, алар муен чылбырларына һәм үреп-бөтереп эшләнгән алкаларга да эленгәннәр. Акча тәңкәләре тегелгән тар киндер кисәгеннән һәм квадрат рәвешле бөтиле кесә – "хасидә"дән торган күкрәк бәйләвече (җирле атамалары – "чапук", "бутимар", "буйбәту") бик үзенчәлекле кыяфәттә булган. Буа мишәрләре хаситәсе генә киңрәк булган, анда бөти йөртү сыйфатыннан бигрәк бизәү сыйфаты югарырак торган.

Мишәр костюмнары җыелмаларының үзенчәлекләре XIX йөз ахырына кадәр саклана, ә гомуммилли киемгә бик тиз якынлашулары XX йөз башында тәмамлана.

Ока елгасы буендагы мишәр җирләренә касыйм татарлары яши торган төбәк терәлеп тора. XV йөз уртасында барлыкка килгән Касыйм ханлыгы Кырым, Әстерхан, Себер, нугай далалары вәкилләрен, җирле төрки халыкны үз мохитендә эреткән казан татарлары белән этногенетик яктан бәйләнгән.

XIX йөзнең икенче яртысында касыйм татарларының костюмы казан татарларыныкы белән охшаш, моңа тыгыз сәүдә элемтәләре һәм бай сәүдәгәрләр мохите булу тәэсир иткән. Бу охшаш кысалар, җыелмаларда туры аркалы өс киемнәре, калфаклар булу һәм киемнең башка өлешләре белән раслана. Шуның белән бергә, мишәр халкына якынлык тастар җыелмасының саклануына ярдәм иткән. Касыймлыларда тастар бу баш киеменең күпкә отышлырак төренә әверелгән. Авыл кешеләре киеме бу төркем мәдәниятендә нугай компонентлары булу тәэсирен сиздерә: кышкы башлыклар, постау кием, шулай ук эчтән ябылган яулыкны почмаклап ияк астында бәйләү ысулы гамәлдә булу – моның мисаллары. Аркасы җыермалы "зыбын" (рус. "зипун"нан, тат. чикмән), мукшы төрендәге чабата киелү, кыстырылган

and ornamented with bright geometrical patterns. At the late 19th and early 20th CC it was made of chintz with puffed frills on shoulders. Such an apron was worn with a dress made of manufactured fabric, with yoke and hem flounces of the national fashion.

All groups of the Mishars had womens' headgear of the ancient form. Here we can name bashkigets made in the form of a hood with a broad back blade, headdresses in the form of a cap with narrow textile hair ornaments: chech-cap and salavych. Over them, there was a tastar - a head cloth. In the middle of the 19th C the tastar set also included kashpau headgear covered with coins and glass beads. The study of the form of these headdresses helps to understand the stages of development of the Kazan Tatars and their clothes.

Young women wore taika caps, white or coloured knitted kalfaks differing from the Kazan ones only with details. The influence of Kazan fashion explains the change which took place at the end of the 19th C of the old headdresses for kerchiefs and kalfaks. Women of the Temnik and other groups started covering their heads with two kerchiefs folded at the corners. The corners of the lower kerchief were tied in a big knot on the crown, while the corners of the upper one were tied under the chin.

The Sergatch Mishars wore kerchiefs unfolded, like bashkigets, to cover the back.

In the second half of the 19th C the tradition to use coins for ornamentations still remained. Coins were sewed on upper ruffles of oval (the Temnik Mishars) and right-angled (the Sergatch Mishars) forms, textile headdresses of unmarried women, hanged up to neck chains and silver filigree ear-rings. Shoulder-belt called chapuk, boutimar, buibetou (local names) had a peculiar form consisting of a narrow strip of cloth with sewed on coins and square khaside pocket with beti amulet in it. Only khasite shoulder-belt of Buinsk subgroup was broader with decorative character prevailing over the amulet one.

Peculiar features of the outfit of the Mishars remained till the end of the 19th C and the intensive convergence with the national costume took place in the beginning of the 20th C.

The lands of the Mishars along the Oka bordered with the region of the Kasimov Tatars. The Kasimov Khanate, established in the middle of the 15th C, was ethnogenetically bound with the Kazan Tatars who dissolved the Tatars from Crimea, Astrakhan, Siberia, Nogai steppes and the local Turkic population.

The costume of the Kasimov Tatars of the second half of the 19th C is similar to that of the Kazan Tatars which was favoured by close commercial links and the existence of the rich traders' stratum. This is confirmed by the similar cut, existence of straight-back outer clothes, kalfak set and the other elements of clothing. At the same time, the closeness to the Mishar population promoted the preservation of the tastar set. The tastar of the Kasimov Tatars became the most efficient version of this headdress. The clothing of the rural population preserved some elements of the Nogai culture: the use of bashlyks, cloth garments and another way of tying the lower kerchief - with unfolded corners under chin. The Finno-Ugrian heritage explains the use of zybyn with the gathered back, bast sandals of the Mordovian type and belting the shirt like a blouse.

To understand the all-Tatar culture of clothes it is important to study the costumes of the Tatar-Kryashnas who were forced to adopt Christianity in the 16th, 17th CC and the second quarter of the 18th C. This left its imprint on the national-cultural formation of this group of the Tatar population and contributed to close tangling of the Turkic elements with the Finno-Ugrian and the Russian ones.

The national features in traditional clothing of the Kryashnas are manifested in the cut of undergarments: loose trousers, men's and women's shirts which were still made of cloth, but underwent the common changes of fashions in the second half of the 19th C.

Also similar is the outer clothing: doublets, kaza-

күлмәкне билдән буу фин-угор мирасы белән аңлатыла.

Гомумтатар кием культурасын аңлау өчен керәшен татарлары костюмын өйрәнү мөһим. Аларны көчләп чукындыру XVI– XVII йөзләрдә, XVIII йөзнең икенче чирегенә кадәр барган һәм татар халкының бу төркеме этник-мәдәни яктан формалашуга йогынты ясаган, төрки элементларның фин-угор һәм рус элементлары белән тыгыз аралашуын китереп чыгарган.

Керәшеннәрнең традицион киемендәге гомуммилли сыйфатлар эчке киемнең – киң атламлы ыштаннарның, гәрчә киндердән тегелгән, ләкин XIX йөзнең икенче яртысында фасоннары алмашынган ир-ат һәм хатын-кыз күлмәкләренең киселешендә чагылыш тапкан.

Өске кием бертөрле, болар – камзуллар, казакилар, җиләннәр, чикмәннәр, туннар. Постау оеклар, ир-ат баш киемнәре, киез башлыклар һәм кышкы бүрекләр киелүдә, хатын-кызларның яулыклар, баш сөлгеләре, калфаклар, "изү" һәм "хәситә"ләр киеп йөрүендә уртаклык күзәтелә. Туй чолгауларын, алъяпкычларны, "күкрәкчә"ләрне тамбур җөе, үсемлек орнаментлары белән бизәү гадәте шулай ук булган, акча тәңкәләре бизәлеш өчен киң файдаланылган.

Фин-угор чолганышы белән мәдәният-хуҗалык җәһәтеннән күпьеллык аралашулар, рус мәдәнияте тәэсире хатын-кыз баш киеменең үзенчәлекле төре "сәрәкә" пәйда булуга китергән, кайбер өс киемнәрендә киселмәле, җыйдырмалы арттакта кысасы куллана, билбау йөртә башлаганнар һ.б.

Керәшеннәрнең киемендә XIX йөз ахырына кадәр архаизмнар саклануын билгеләп үтәргә кирәк, бу күпчелек халыкның авылда яшәве, сәүдәгәрләр катлавы һәм дини аерымланганлык булмау белән аңлатыла. XX йөз башында керәшеннәрнең товар-акча мөнәсәбәтләренә керә башлавы киемдәге җитди үзгәрешләргә китергән.

Урал буендагы пермь татарларының киеме казан татарларындагы авыл киеме җыелмаларына охшаш. Аңарда халыкның күптәнге, әле Идел Болгарстаны чорында ук барлыкка килгән этник-мәдәни элемтәләре чагыла.

Йорт шартларында тукылган тукымалар костюмга үзенчәлек биргәннәр, ә XIX йөзнең икенче яртысында шушы җирлектә мондый тукымалар эшләнешнең һәм нәфис сәнгатьлелекнең югары дәрәҗәсенә үсеп җиткәннәр. Кием тегү өчен йортта тукылган тукыманы куллану аның белән бәйле кыса рәвешен дә, төп төркем татарларда фабрикалар җитештергән киң тукымалар файдалану аркасында күптән югалтылган архаик төрләрне дә саклап калган.

Ир-атларга туй күлмәге тегү өчен юка ак киндер тукыганнар. Ир-атларның һәм хатын-кызларның көндәлек эчке киеме зәңгәргә манылган тукымадан, юллы һәм төрле төстәге шакмаклы чуар тукымалардан хәзерләнгән. Казан арты татарлары кебек үк кияү ыштаны өчен төрле төстәге вак чәчәк-бизәкле киндер тукыганнар, ләкин бу бизәкләрне кызыл өслеккә түгел, ә ак яки сары өслеккә төшергәннәр.

"Чүпләм" дип аталган сайланма туку ысулы белән эшләнгән бизәкле тукымалар күбрәк хатын-кыз киеме: алъяпкычлар, бөрмәле, туникасыман кысалы күлмәкләр, астарсыз, ләкин җиңле җәйге җилбәгәй кием – "чыба" тегү өчен кулланылган. Хатын-кыз чыбасы җепләрнең актан зәңгәргә кадәр җиде төсмерен үз эченә алган төсләр җыелмалы, чәчәк-бизәкле киң юллы тукымадан тегелгән. Ир-атның өс киемен тегүгә китә торган йон һәм ярымйон караңгы тукымаларның күпертмә өслеген эшләү өчен күпремизлы техника кулланылган.

Бай гаиләләрнең хатын-кызлары фабрика тукымаларыннан, шул исәптән кысасы чыбаныкына туры килгән, бары тик күкрәктә укалы тасма белән каймаланган өчпочмаклы уемы булган "букафтан" тегү өчен бәрхеттән файдаланганнар. XIX йөз ахырында бу җиңел җилбәгәй кием урынына гомумтатар үрнәгендәге бәрхет камзуллар кия башлыйлар.

Башка төр өс киеме – ирләрнеке дә, хатын-

kins, zylyans, chekmeni, fur-coats. Commonality can be noted in using cloth stockings, men's headdresses, felt and winter hats, women's kerchiefs, head towels, kalfaks, izyu ruffles and khaesile shoulder-belts. Also common was the tradition to decorate wedding onoochas (cloth wrapped around feet in bast sandals), aprons, kiukraek ruffles with chain stitches, floral pattern and use coins in ornaments.

Long-lasting economic and cultural contacts with the Finno-Ugrian environment as well as the influence of the Russian culture formed the specific women's set of syureke headdress bringing with them the top-and-skirt cut of the back with gathers to some outer clothes, wearing belts and many other things.

It should be noted that the preservation of the archaisms in the clothes of the Kryashnas is explained by the domination of the rural population, absence of trading stratum and religious isolation. Involvement of the Kryashnas into commodity-money relations lead to material changes in their clothing.

The clothes of the Tatars of the Perm Urals region is close to the rural costume of the Kazan Tatars. It reflected the ancient national-cultural links of the people, laid down at the time of the Volga Bulgaria.

Peculiarity to the costume was imparted by home-made cloths which reached in this region the highest level of production technology and artistic expressiveness. The use of home-made cloths for sewing clothing preserved the cut and archaic forms connected with it, which were lost because of the broad manufactured fabrics used by the Tatars of the referential group.

A thin white cloth was woven for sewing wedding men's shirts. Everyday men's and women's underwear was made from blue dyed or motley striped and multicoloured checked fabric. Like the Tatars of the off-Kazan region, bridegroom's trousers (kiyau shtan) were sewed from the cloth with small multicoloured ornaments: rosettes which, however, were placed on the white or yellow-ginger background, not red.

The ornamented fabrics made in technique of selected weaving (chuplaem) were mostly used for womens' clothes: aprons, tunic-like shirts with frills, chyba: fitted loose summer clothes without lining, but with sleeves. A womans' chyba has broad stripes with rosettes, the colour range of which included up to seven shades of threads varying from white to blue. The multishaft technique was applied for production of relief surfaces of woollen and semi-woollen dark fabrics which were used for sewing men's outer clothing.

Women from rich families used manufactured fabrics, in particular, velvet for sewing boukaftan which was identical with chyba in cut, but with low neck decorated with braid. At the end of the 19th C these light loose clothes were substituted by velvet doublets of the common Tatar type.

The other outer clothes, both mens' and womens', had few differences, since it was sewed by migrating tailors or purchased from traders at fairs.

Womens' headdresses preserved more originality: wedding home-woven white cloth (borkaenchek), hair-band-ornaments (mangaicha) and later a special kind of women's kalfak-headdress (tiubetei-kalfak).

Regional peculiarities in clothes existed with the other groups of the Tatar people until the end of the 19th C, since the nation was scattered in the vast territory from the Urals and Siberia to the Central Asia.

The Central-Asian cities were the place where the Tatar merchants lived from the ancient times. They were the places where Muslim clergy was educated, which promoted the mutual enrichment of cultures, including the culture of costume. The clergy adopted chapan-robe as a class clothing and turban in a set with scullcap as a headdress. The polychromy of the Oriental fabrics formed the colour range of the traditional Tatar costume of the first half of the 19th C. At the same time, the Khorezmian scullcaps brought to the Volga region by merchants were also in use. They were of cone form and made of brocade fabrics and decorated with coloured braid along the edges.

кызларныкы да бик аз гына аерылып торган, чөнки алар урыннан урынга күчеп, йөреп тегүчеләр тарафыннан тегелгән яки ярминкәләрдә казан сәүдәгәрләреннән сатып алынган.

Хатын-кызның баш киемнәре – йортта тукылган ак туй япмасы – "бөркәнчек", бәйләвеч "маңгайча", соңрак хатын-кыз калфак-башлыгының аерым бер төре "түбәтәй калфак" оригинальлекне күбрәк саклаган.

XIX йөз ахырына кадәр киемдәге җирле үзенчәлекләр тарихи язмышы Уралдан, Себердән алып Урта Азиягә кадәр зур территориягә сипкән-тараткан татар халкының башка төркемнәренә дә хас.

Урта Азия шәһәрләрендә әүвәлдән үк татар сәүдәгәрләре яшәгән, мөселман руханилары хәзерләнгән, – бу мәдәниятләрнең, шул исәптән костюмнарның бер-берсен баетуына мөмкинлек тудырган. Аерым бер катлау киеме буларак руханилар чапаннар һәм түбәтәй белән берлектәге чалмалар кабул иткәннәр. Шәрык тукымаларының күптөслелеге XIX йөзнең беренче яртысы традицион татар костюмының да төсләр җыелмасын оештырган. Сәүдәгәрләр тарафыннан Идел буена алып кайтылган Харәзем түбәтәйләре дә шул ук вакытта бераз гамәлдә булган. Алар кырыйлары төсле тасма белән үрелгән төсле парча тукымалардан конуссыман киселештә эшләнгәннәр. Баш киеменең сырып ясалган өстенә күпертмәлелек бирү өчен мамык баулар куелган.

Кайбер аерым очракларда, әгәр тукыманың юллы рәсеме моңа мөмкинлек бирсә, казан аксөякләре хатын-кыз күлмәкләре һәм җиләннәр тегү өчен Урта Азия халыкларындагы үзенчәлекле җиң киселешен – аркылы тукыма кисәгеннән тегеләторган җиң рәвешен файдаланганнар.

XIX – XX йөзләр чигендә Бохара, Сәмәрканд, Ташкент шәһәрләрендә яшәгән ике йөз меңлек татар халкы үз киемнәре җыелмасына һава торышына туры килә торган Урта Азия ирләр халаты (чапаны), мөселманча әхлак кагыйдәләре тарафыннан киелүе таләп ителгән хатын-кыз киеме – мурсаклар кабул иткән.

XIX йөзнең икенче яртысыннан татар киеменең көнчыгыш халыклары костюмына тәэсире сизелә башлый. Урта Азия базарларында татарларның күн аяк киеме, баш киемнәре, тукымалар, мех кием һәм бүрекләр торган саен күбрәк күренә. Урта Азия халыклары костюмы җыелмасына бишмәт һәм камзул килеп керә. XIX йөзнең 80 елларыннан Ташкентның сәүдә буржуазиясе мохитендә утыртма якалы күлмәкләр барлыкка килә, бу "нугай яка" (ягъни татарча яка) соңрак киң таралыш ала. Шул ук вакытта татар хатын-кызларыннан күчкән киселмә билле, фигуралы җиң уемнары эшләнгән бөрмәле күлмәкләр модага керә. 1900 елда ук инде үзбәк хатын-кызлары арасында кокеткалы күлмәкләр ("нугайбуриш" – татарча "кыса") тарала, өлкән буын аларны хәзер дә кия.

Хәзерге вакытта татарларда милли костюм элементлары өлкән яшьтәге кешеләр киемендә очрый. Бу – киң итеп тегелгән өс киеме, кокеткалы күлмәкләр, яулыклар, шәлләр, түбәтәйләр, милли аяк киеме. Күлмәкләрдә, бәйләгән кофталарда (алар камзулны алмаштырды), баш яулыкларында төсләрнең ярашуы күптөслелекне (полихромияне) саклый. Татар костюмының сәхнә варианты фольклор ансамбльләрендә яши. Ләкин милли кием белән кызыксыну бу кабатланмас мирасның хәзерге тормыш шартларына туры китерелеп, күпкә киңрәк файдаланылуына өмет тудыра.

The quilted upper part of this headdress was decorated with cotton plaits to make the crown embossed.

In isolated cases, when the striped pattern on the fabric supported it, the Kazan nobility used a special Central-Asian cut of the sleeves for sewing women's shirts and djilians from transversal piece of fabric.

The Tatar population of Boukhara, Samarkand, Tashkent and other cities counting two hundred thousand people included, at the turn of the 19th-20th CC, the Central-Asian mens' robes into their outfit, since they agreed with the climate, and women wore moursaks which was dictated by Muslim ethic standards.

Starting from the second half of the 19th C the influence of the Tatar clothes on the costume of the Oriental nations became more evident. The Tatar leather footwear, headgear, fabrics, fur clothes and hats were being brought to the Central-Asian market in greater quantities. The costume of Central-Asian people was enlarged by beshmet and doublet. From the 1880's the commercial bourgeoisie of Tashkent started using dresses with stand-up collars (nogai yaka - the Tatar collar) which later came into wide use. It was at the same time, that dresses with bodice, figured arm-holes of sleeves and frills, adopted from the Tatar women, came into fashion. As early as in 1900 the Uzbek women wore shirts with yokes (nugaibourish - the Tatar cut). These shirts are still used by the elderly population today.

At present, the elements of the national costume are found with the Tatars in the clothes of the elderly people. These elements include broader outer clothes, dresses with yoke, kerchiefs, shawls, scullcaps and national leather footwear. Polychromy is observed in combination of colours of dresses, knitted blouses (which substituted doublets) and headgear. But still, the interest towards national clothes allows to hope for a wider use of this unique heritage in the modern life.

ЛИТЕРАТУРА. ӘДӘБИЯТ. LITERATURE.

Валеев Ф.Х. Орнамент казанских татар. – Казань: 1969.

Bahaeddin Ogel. Turk kulture tarihine giris. – Ankara: 1991.

Воробьев Н.И. Казанские татары. – Казань: 1953.

Валеева-Сулейманова Г.Ф., Шагеева Р.Г. Декоративно-прикладное искусство казанских татар. – М.: 1990.

Гаген-Торн Н.И. Женская одежда народов Поволжья. – Чебоксары: 1960.

Георги И.Г. Описание всех обитающих в Российском государстве народов. – СПб.: 1799.

Герберштейн С. Записки о Московии, – СПб.: 1866 (перевод с латинского базельского издания 1556 г.).

Гулова Ф.Ф. Татарская национальная обувь. – Казань:1983.

Историческая этнография татарского народа. – Казань:1990

К вопросу этнической истории татарского народа. – Казань:1985.

Казаков Е.П. Культура ранней Волжской Болгарии (этапы этнокультурной истории). – М.:1992.

Кибалова Л., Гербенова О., Ламарова М. Иллюстрированная энциклопедия моды. – Прага:1966.

Ковалевский А.П. Книга Ахмеда ибн-Фадлана о его путешествии на Волгу. – Харьков:1956.

Костюм народов Средней Азии. – М.:1979.

Крестьянская одежда населения Европейской России (XIX – начало XX вв.). Определитель. – М.:1971.

Крюкова Т.А. Указатель этнографических коллекций народов Поволжья. – Казань:1958.

Мәрҗани Ш. Мөстәфад ел-әхбар фи әхвали Казан вә Болгар. – Казан:1989.

Мухамедова Р.Г. Татары-мишари. – М.:1972.

Мухаметшин Ю.Г. Татары-кряшены. –М.:1977.

Новое в этнографических исследованиях татарского народа. – Казань:1978.

Паллас П.С. Путешествие по разным провинциям Российского государства, ч.1. – СПб.: 1773.

Приуральские татары. – Казань:1990.

Рудин Н.Г. Художественное оформление тканей. – М.:1964.

Смирнов А.П. Волжские булгары. – М.:1951.

Суслова С.В. Женские украшения казанских татар середины XIX – начала XX вв. – М.:1980.

Татары Среднего Поволжья и Приуралья. – М.:1967.

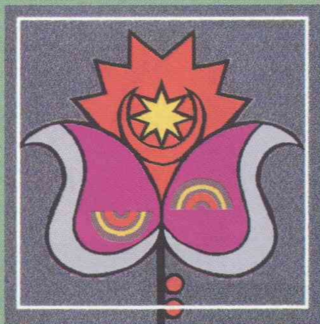
Фахрутдинов Р.Г. Очерки по истории Волжской Булгарии. – М.:1984.

Фукс К.Ф. Казанские татары в статистическом и этнографическом отношениях. – Казань:1844.

Халиков А.Х. Татарский народ и его предки. – Казань:1989.

Шарифуллина Ф.Л. Касимовские татары. – Казань:1991.

Этнокультурное районирование татар Среднего Поволжья. – Казань:1991.

TURAN Culture Fund was established on July 9, 1992. Its entire activity is aimed at revival, development and propaganda of Tatar art.

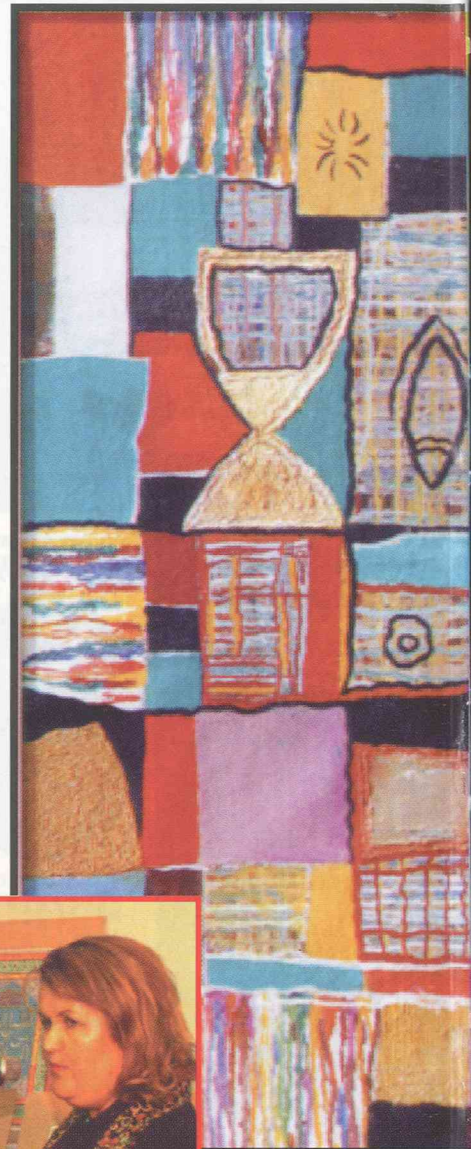
Fund is involved in the following activities:
1. Researches
2. Publishing
3. Exhibitions
4. Designing

Tatar Fund has arranged the following exhibitions abroad:
1. May 1994, Istanbul
2. October 1994, Islamabad (participation within the Tatar decorative applied art exposition at the First World Festival of Moslem Art organized by UNESCO, World Islamic Culture Centre of Istanbul and Lock Virse Institute of Islamabad).

Tatar Fund took part in the following exhibitions and seminars:
1. In Budapest timed to the visit of the President of the Republic of Tatarstan to Hungary in 1993.
2. In Abu Dhabi during the Presentation of the Republic of Tatarstan in the UAE in 1994.
3. In Cairo. Participation in the First International Seminar on Islamic Architecture organized by World Islamic Culture Centre of Istanbul and the Egyptian Ministry of Culture in December 1995.

Official publication of Tatar cultural Fund is "Sanaigy Nafisa" art magazine registered by the Ministry of Press and Information of the Republic of Tatarstan on May 19, 1995, registration No.416.
Tatar Fund has established an independent prize.
The Founder and the President of Tatar Fund is Soufia Khabibrahmanova.

TATAR CULTURAL FUND TURAN

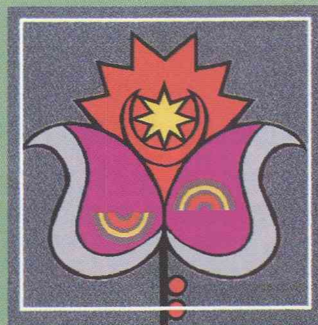
The Founder and the President of Tatar Fund Soufia Khabibrahmanova

P.O.Box 421
420503 Kazan Republic of Tatarstan

Tel. (007 8432) 35 79 65, 37 42 63
Fax. (007 8432) 36 68 22, 35 79 65

Н.Латфуллин. "Композиция" из коллекции Фонда "Туран

1. Культурологический Фонд "Туран" основан 9 июля 1992 г. Вся деятельность Фонда направлена на возрождение, развитие и пропаганду татарского искусства.

Виды деятельности Фонда:

1. Научно-исследовательская
2. Издательская
3. Выставочная
4. Дизайнерская

Фондом "Туран" организованы следующие зарубежные выставки:

1. Май, 1994 г. в г.Стамбуле
2. Октябрь, 1994 г. В Исламабаде (участие с экспозицией татарского декоративно-прикладного искусства на I Всемирном фестивале мусульманского искусства, организованном ЮНЕСКО, Всемирным исламским культурным центром – Стамбул и институтом Лок Вирса – Исламабад).

Фонд "Туран" принял участие в выставках и семинарах:

1. В Будапеште, приуроченной к визиту президента Республики Татарстан в Венгрию в 1993 г.
2. В Абу-Даби в дни презентации Республики Татарстан в ОАЭ в 1994 г.
3. Каир. Участие в I международном семинаре по Исламской архитектуре, организованном Всемирным Исламским культурным центром (г.Стамбул) и Министерством культуры Египта в декабре 1995 г.

Печатным органом Фонда "Туран" является журнал по искусству "Санаигы нафиса", зарегистрированный Министерством информации и печати РТ 19 мая 1995 г. под № 416.

Фондом "Туран" учреждена независимая премия.

Основателем и президентом Фонда "Туран" является Суфия ханум Хайбрахманова.

ТУРАН

ФОНД НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОГО ЦЕНТРА

Республика Татарстан
420503 г.Казань, а/я 421

Тел (007 8432) 35 79 65, 37 42 63
Факс. (007 8432) 36 68 22, 35 79 65

Издательство
ЗАМАН
нәшрияты

Маргарита Константиновна Завьялова с 1971 г. работает в Государственном объединенном музее Республики Татарстан заведующей этнографическим сектором фондов.

Историко-этнографические экспедиции с ее участием, а в последние годы под ее руководством ежегодно пополняют коллекции Госмузея предметами материальной и духовной культуры народов, проживающих на территории Татарстана, а также этнических групп татар за пределами республики.

Маргарита Константиновна принимала участие в создании экспозиции Музея народного творчества и этнографии г.Зеленодольска, Музея Г.Тукая в с. Новый Кырлай.

Она – автор многих выставок, рассказывающих о традиционных промыслах, ремеслах, декоративно-прикладном искусстве и быте народов нашей республики: “Традиционные промыслы татар”, “Одежда народов Поволжья”, “Лицевое орнаментальное шитье”, “Жемчуг и бисер народов Поволжья” и др.

За плодотворную работу по сбору, изучению, хранению и пропаганде народного декоративно-прикладного искусства М.К.Завьяловой присвоено звание “Заслуженный работник Республики Татарстан”.

CENAJANS GREY AKDENIZ MONDIAL

